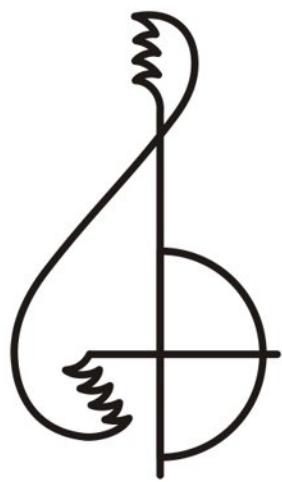

2
2009

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Издаётся с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2009

2
2009

РЕСПУБЛИКАЕ ЦӘЕГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ АЕРВЫЛМАЕЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цәууы 1934 азы майә фәстәмәе

Сыйраг редактор
ХЪОДЗАТЫ ІІхсар

Редакци
Бәэрнөн секретарь, проза – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзия, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы щыхсщны уынаффшдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизә, КЪУСРАТЫ Анатоли, НИЕКУЫСАТЫ Наирә,
ХОДЫ Камал

Дзәуджыхъәу, 2009

НОМЫРЫ ИС:

<i>КЪАДЗАТЫ</i> Станислав. Цәргәсү зәрдә. Әмдзәвгәтә	5
<i>ЦОМАРТАТЫ</i> Изәтбег. Зынгхуыст бәллицтә. Роман	14
КОЛИТИ ВИТАЛИ: 50	АЗЫ
<i>КОЛИТИ</i> Витали. Әрәгвәэззәг. Әмдзәвгитә	75
<i>ХҮЫГАТЫ</i> Сергей. Гоцъи. Радзырд	81
<i>ХЪОДЗАТЫ</i> Әхсар. Мысын. Уарзын. Үйнәргъын. Әмдзәвгәтә	99
<i>ХЪАЙТЫХЪТЫ</i> Азәмәт. Әрхоны Санибайы фәдон	110
<i>ФИДАРАТЫ</i> Руслан. Иунәг фәндаг. Әмдзәвгәтә	124
<i>ЧЕРЧЕСТЫ</i> Хъасболат. Ногбоны тъорт. Радзырд	127
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ. Цәриаты Алексей күйстүтә	130
НЕ 'ВЗАГ — НӘ ФАРН	140
ЛИТЕРАТУРӘЙЫ ФАРСТАТАӘ	
<i>ӘЛБОРТЫ</i> Тамарә. Фольклор аәмә әгъдау Булкъаты Михалы роман «Нарты Сосланы әвдәм балп»-ы	150
АИВАД, КУЛЬТУРӘ	156

*Журналы авторты хъуыдыйтимә редакци
алкәд разы наә вәййы*

КЪАДЗАТЫ Станислав

ЦӘРГӘСЫ ЗӘРДӘ

ЗЕРГЕВЕЗЗАЕГ

1

Бон наема райгуыры, афтә
Мигътыл сауынды йәхи,
Әмә бур әрхәндәг уафғә
Уарын раудадзы цъәх хил...

2

Бон наема райдайы, афтә
Мигътыл сауынды йәхи.
Үд дәр царды ронау — афтид,
Зинтау хицәуттә — әлгъин.

3

Мигътә сты уәззаудәр здыйә,
Охх, тәссагдәр та — сә тар!
Әмә рәстәджы шъәззыйә
Бахиз зәрдә әмә зард!..

23.03.07

* * *

Хъәмә, хъәмә, на хъәумә!
Кәм мәм кәсүнц әнхъәлмә

Мә рагбонты бәләстә,
На обәуттә, на фәэстә.

Үым — дзуццағбадәг дуртә,
Үым — дидинджыты хуртуан.

Уырдыгләууаң цыртытә,
Сә уыраугә фыстытә...

Хъәмә, хъәмә, наә хъәумә!
Кәм мәм кәсүнц әнхъәлмә

Мә әдзәстхиз әрдхәрдтә,
Күйд сә мысы мә зәрдә!

Наә найәны цъәх байбын...
Дә цәсттыы арвайдән,

Мәйвәндагау — наә къахвәд —
Мә удаен наәй зынаргъдәр.

Уым рог уддзәф — мыдамәст —
Наә фембәлдтәй наә бафсәст...

Хъәмә, хъәмә, наә хъәумә —
Наә рагбонты къәсәрмә!

15.03.08

СЫРХЫТАЕ АМАЕ УРСЫТАЕ

Урсытә 'мә сырхыты
Цавәр Сайтан сцыргъ кодта?!

Урсытә 'мә сырхытә, уәүүау,
Сау тохәй куы систы сау...

Сырхытән дәр урс уыд се стәг,
Урсытән дәр сырх — сә туг,
О, фәлә фәлывды фесты,
Апышта сә залымдуг.

Урсытә 'мә сырхытә
Самадтой уәззау тох —
Рауди сә цыртытәй
Уарзон зәххыл сау хъәд...

Сырхытæ 'мæ урсыты
Буп нывæндтæ цас хъуыд!
Атахтысты рухс фынтæ —
Тугыл дуг куы аскъуыд.

09.07.08

НЫХАС

— Поэзийы суадон —
Кæфхъуындарты бар,
Лæмарынц сæ сай дон,
Куы хурх кæннынц арв...

— Ныуудз-ма дæ марой,
Ныуудз-ма дæ сар —
Кæд уыди п'ымара
Æртæхæн æлдар?!

Сæуæртæх — фæлтæхæн —
Æнæрцæф, æрвыг —
Поэзийы хæрдгæ —
Цыкура-фæрдыг:

У арвæн йæ цъæхæй,
У хурæн йæ зынг.

2008

* * *

Лæппутус дуне — гацпатæн нывонд,
Уæлдайаг ам æфсарм, лæгдзинад, зонд.

Ам сайд æмæ тыхтона — тайæн,
Ам алцæмæн дæр рæз — æхцайæ.

Уæу-уау, цæстфæлдахæгæн ам — дзæнæт,
Фæлæ цы фæуа раст адæймаг уæд?

21.10.08

2008

Уә бонәй уат, уырытә, —
Әнәхъән аз уәхі!

Хәрдзән әрмәст уә рынта,
Дәтдзән тыллағ уә хин.

Уәвгәйә та, әрра дән —
Цы у сымахән аз!
Әнустә дәр уә цардән
Дәттыңц сә ис, сә тавс.

Ыстыалытә дәр, арв дәр
Әдзух куы сты уә фарс,
Уә ис-бисән, уә кадән —
Нывонд наә Иры цъасс.

11.03.08

* * *

Нал ивын мә фәндаг,
Нал ивын мә уаргъ —
Сты Хуыцауы фәндиаг
Адәмән зынаргъ.

Нә, хъәздыг сә не сдән,
Фәләе уд — әрвыг,
Дзырд мә туг у, ме стәг,
Никуы бады цыг.

26.04.08

АЕХСАЕРДЗӘН

Тоска, и тайна, и услада...
В. Набоков

Цы ма уа адджындаәр, әхпөндәр!
Дәхәдәг — зных әмәе әхсон дәр,
Сәнтурс куы фестадтә әвзонгәй,
Дә сатәг диссагдәр у ронгәй —

Анәбын сәрсәфәнмә, коммә
Кәнис ды заргәйә сәррәтт,
Дә нывы — цард әмә мәләт!

Хәссыс дә базыртыл дә уд,
Сәна дәуән сисы йә худ...

Дә урс хъысмет бәгүы-бәллипцаг —
Поэт ай равзәрста йәхицән...

18.08.07

* * *

*Ведь нечего бояться
И нечего терять...
Но надо ли сказаться?
Но можно ли сказать?*

А. Блок

Ау, алцыдаәр дзәгъәлы?!
Ау, ниңыхъом у Дзырд?!
Әви әрмәст дәгъәл у,
Фәләе йын нәй гүйдүр?

Әви әмбәхст у арвы,
Фәндаг та йәм — Әүүәнк?
Әмәе йә иугәр ссардтай,
Үәд нал у Дуне мәнг...

06.11.06

АЛӘМӘТЫ РУХС

Мәе уд та — диссаджы цъәх-ирд,
Цымы дзы хур найы йәхи.

Әвишпайды сәрдигон уарын
Бәрәгбон фестад Рухсән, Тарән.
Нәрәмөн сахкъәвда, ды САХ дәе —
Мәе зәлдаг рагбонтай әртактә.

О, байрай, рухс мылаз — зәдбадән!
Нәрынц уәләрвтә дәр дәе кадән.

Дә ләварәй куыннә уон райгонд —
Дә равгәй ног әмдзәвгә рапгуырд.

2007

* * *

Мæ ивгъуыд айтынг денджызау мæ фæстæ,
Фæлгæсæн ма йæм ис мæнæн æрмæстдæр.

Мæ быцъынæг æвзонджы бонтæм тонын —
Уæд та ма иу хатт аленк кæн сæ доны!

Мæ ивгъуыд цыма уыд сыгъдæг æлутон —
Кæны зынаргъдæр, адджындæр мæ удæн!

Мæ урс зæрдае мын уыцы зын æвзоны —
Фæстæмæ нал и бахизæн йæ доны.

Мæн-ма йæхимæ, марадз-зæгъай, уадзы —
Нæ цард мын адаста мæ сæр Батрадзау!..

11.02.08

* * *

*Лыстæг сырдтæ фæстæдæр
Бахæрдзысты æхсæвæр.*

Секъа

Секъа, Секъа, нæ бæстæ —
Бынтон æндæр дæ фæстæ:

Хæрыны рад æшпындæр
Куы нал хауы лæшпынтæм —

Лыстæг сырдтæ ыстонгæй
Куы æрвityнц сæ бонтæ...

16.01.08

ДИССАДЖЫ ТАХТ

Иварон хауæны —
Адаэм æдзух,
Не 'фсæдæм хауынæй —
Арф у нæ хъургъ.

Ивддзаг нын афтæмæй —
Хауд æмæ тахт,
Цардæн йæ сай фынæй
Хъал ыстæм мах.

Хъургъ та æнæбын у —
Хауæм-тæхæм!
Сайды хæрдгæбыдаен
Бузныг зæгъæм...

2000

* * *

Графомантæ махмæ — графтæ,
Графомантæн махмæ — арфæ,
Графомантæ Иры — хъантæ,
Цард сын — агургæ 'мæ аргæ.

Амæ скъæрынц, скъæрынц томтæ,
Стæй та — преми æмæ ном дæр...

27.06.08

?

Кæс-ма йæм — фарстон нысан у æхсырф,
Йæ бынмæ — хиды 'ртах!
У дун-дуне æфсирхъæлæс быдыр,
Дæ зондæй йæ фæлдах!..

* * *

Нырæй цъаммардæр
Нæма уыд цард,
Уæвгæ дзы цардæн
Куы нæй бынат...

«ПОЭТ»-ЗАРАЕГГÆНÆГ

Адæмæн дæр уарzon дæ,
Хипæуттæн дæр — мыд!
Афтæ цæрын базонын
Диссагæн куы хъуыд.

* * *

Ирыстоны уæйгүйтæ
Куыд хорз хъазынц тыччытæй!..
Ирыстоны мæгүыртæ
Куыд цин кæннынц фынчтыл!..

ИУ ХЪУЫДЫ ДЫГУУАЕ ХУЫЗЫ

1

О ёлгъыстаг бәстә,
Хәйрәгән бәллиццаг:
Ницәйәгтән — хәрзтә!
Хәрзәджытән — ницы!

2

Ницытә-мацытә
Иры — бәллиццаг:
Ницытән — алцытә,
Хәрзтән та — ницы.

ИУ ТЫХФЫССАЕГӘН

Әрмәстдәр ма нын ку' аирвәзис ды,
Әрмәстдәр ды, әмә дә цәүәт,
Әндәра иннәтыл әруарәд зды,
Ахәрәт сыл әрпәуәд!..

* * *

Ацы бәстә диссаг у, бәгуыдәр,
Нал ын и цәсгом әппындаер —
Смағуырәй тәрсы хъәздгүйтән,
Схъәздыгәй тәрсы мәгуыртән...

* * *

Йә дзырды аргъ дәр нәу нә цард,
У парды аргъ Поэты Дзырд уәеддәр.
Ағайтма ис уәларвон арт
Әмә кәнә зәххон цинтә уәлдәр.

* * *

Ма дә сайәд хъазы сис йә номәй —
Хъазы сис цәргәсү зәрдә домы!..

РАЙДЗАСТ МИТУАРД

1

Арв йæ сыгъдæг рухсы
Бануэрста нæ бæстæ.
Митуардыл нæм буцæн
Цас и хъарм ныхæстæ!

“Стъалалты дзындзытæ,
Зымæджы хъæбултæ,
Уазалы сындзытæ,
Митын гæлæбутæ...”

Ацы хатт йæ сусæг
Базыдтон дзæбæхдæр —
Мит-иу дзуры РУХСАГ
Тар æмæ фыдæхæн.

2

Уазалæй дæр зымæг
Хурæн хъырны, хурæн
Æмæ минцæст зынгæй
Сау мылаз куы суры.
Ног ныфсæй мæ зæрдæ
Басгуыхти æхсонau —
Калдзæни цæхæртæ
Ныр æхсæвæй-бонæй.

Афтæ уæд æнустæм —
Зымæг уæд фæлтæхæн,
Мит-иу дзурæд РУХСАГ
Тар æмæ фыдæхæн!..

12.01.08

ЗЫНГХУЫСТ БÆЛЛИЦТÆ

Роман

ДЫККАГ ЧИНЫГ*

Заердæ уыцы афтидæй лæууы, цыма йæ лæмаргæ ныччындæуыди, æмæ дзы иу æртакх дæр нал змæлы. Къурийы дæргьы алы бон дæр зæххы бын хъазайраг уæлтых куистæй мæ фæллад уæнгты хъару басости, æмæ ныууæззау сты. Афтæ тынг риссынц, æмæ фæлмæн бавнæлд дæр нал уарзынц. Фыртыхстæй мæ æппындæр ницыуал хъæуы. Куы рахъомыл дæн, уæдæй фæстæмæ цыфæнды зын уавæрты дæр мæ хъусты зæлыди исты царддæттæг мелоди, ныфс мын лæвæрдта, æмæ йæм мæ миднымæр зарыдтæн. Ныр уыдон дæр фæлладкъуырмайæ бамыр сты æмæ машинæтү æнад гуыв-гуыв æмæ сæ цæлхыты сыф-сифæй дарддæр ницыуал ахсынц. Уæвгæ мын ацы уынгæг сахат мæ фынæй сæримагъз удылтайгæ музыкæ дæр næрайхъял кæнид, æмбисонды нæртон зарæг дæр мæ næ бандавид, уымæн æмæ мæ чемы næ дæн. Алыхуызон ныхмæвæрд хъуыдыйтæй сֆæлмæцыдтæн. Æнæ истæуыл хæст уæвгæйæ, куыд хистæр кæнын, афтæ мыл сæ уæз тынгæй-тынгдæр уадзынц æмæ мæ удхарæй марынц. Бегарайы бæхы фыдæбонæй уæлдай куы ницæмæн бæззын, уæд мæ ницæйаг

* Кæрон. Райдайæн кæс «Мах дуджы» фыццаг номыры.

цардәй цы кәнын? Ацы тызмәг фарстән дзуапп раттын нә фәрразын, ныр цал әмә цал хатты, әмә бонәй-бонмә мәхи сайын. Рәестәг та әгъятыр у. Уысмы бәрәц дәр ын фәләуууны амал нәй. Әниу куы фәләууид, уәddәр цы? Зәрдә мын цәмәй бавәрид? Әрдз мын кәй нә радта, уыданәй мә схъәздыг кәнид? Ме уәнгтә цыма мәхицәй дәр не сты, уйайу мә коммә нал кәсынц, әмә дзы цавәрдәр әнахуыр тас сәйраг бынат әрцахста, мәхиуыл әппындәр нал әүүәндүн әмә та царды хәрзтәй ницыуал уынын. Мә райст-бавәрд әнкъарәнтә мә фәлмәст буары арф кәмдәр нымбәхстысты, әмә мә фәнды семә әрбайсәфын. Мә дәвдәт гобаныл ма истыхуызы куы сәмбәлин, уәд мә къах дәр нал атилин, цәстүфәнүкүйлдәмә әнәсүм аджын дунейи аныгъуылин әмә мә удмарән сагъастәй рәстәгмә фервәзин. Фынәй, әрмәстдәр фынәй!

Уызы ‘ппәтхъомыс бәллищимә ме ‘мдзәрән уаты къасәрәй мидәмә бахызтән әмә сагъдауәй аззадтән. Чи никуыма ’рцыди, ахәм диссагәй дзы ницы федтон, фәлә уәddәр мәхимидағ батыхстән. Ләппутә стъолы уәлхъус бадынц әмә сәхицән әнәмәтәй цәл кәнынц. Сәе бонаң уой, уастән, ахәм зәрдәйи уаг кәмән и! Чи дзы уырыссаг арахъх нуазы, чи — гуырдзиаг сән. Цыма сәе хъуыддәгтә иууылдәр конд фесты, әмә сын зәххыл иу лыгәнинаг фарста дәр нал бazzади, уйайу, сәхицәй разы уәвгәйә, иуәй иннә даргъдәр сигареттә сәе дзыхты сәрыстырәй дарынц, зәрдәбынәй сәе цъиринц әмә бәзджын цъәх фәздәджы фырцинәй райынц. Сәе райдзаст цәсгәмтә фырәхсызгонәй байдылдысты, сәе цәстүтә барон әнгас әвдисынц әмә цәхәр калынц. Афтә уәнцойә ма әнәнiz рәвдый сывәллон фәдәйи йә мады дзиидзи. Сәе разы ис цидәр чысыл муртә, фынгәнадгәнән къәбәртә, аслам къалбасы уәлдәйттә, лыстәг фых кәсәгты сәртә әмә къәдзилтә. Рыдҗы ‘вдыйды хуызән дыууә кәсаджы ма гыццыл уәләнгай тәбәгъы фәугътой әмә сәм, әвәццәгән, кәрәдзи ‘фсәрмәй әвналын нә уәндынц, кәнә сыл фынджы бәркадән ауәрдынц.

Тамерлан әмә Сабирыл сәхи цы әнәзәрдәзәгъгә тәнәгдзыкку чызджытә банаххәстой, уыдан дәр уызы чызизи-хуыз әнәхәрд кәсәгтәй хәрзкондәр не сты әмә адаймагмә әвзәрын кәнынц әрмәстдәр күйдфәндылы җәстәнгас. Бынтон әндәр бакаст и Гогийы сыйлистәг әмбалән. Йә цәстүздахаг уәнгтә мәнүрдәм разылдта әмә мәм цымыдисәй кәсеси.

— Күнд зәгъыс? Истәмән дын сбәздзәни? — ныллағтхъәләсәй йә хъазгәмхасән фәрсү Гоги, цыма йын бәхты рәгъяуы әфсургъ әвзары, әмә дзы разыйә кәй базайдзән, уый әмбары.

— Ницы йын у, — әрдәгәмбәхст дзуапп ын дәтты чызг. Ме ‘рбаңыдәмә цәуылдәр кәй башынан кодтой, уый сә уагыл бәрәг у. Йә цыбәлгәнән әгъдәтә әмә риутә мәм аивәй әвдисы әмә мын змәст судон сыйғағгәнәгау мә фәллад суры. Мә зыд цәститә сыл ағәр күн афәстиат уой, әмә күн фәкъәмдәстүг уон, уымәй тәрсәйә дзы мәхи иуварс здахын.

— Ирбегән — әмбәләггәт! — хъусысы мәм Валикъойы хъәләс. Йә бынатәй цәрдәг фестади әмә мәм сәны агуывзә дары. Маймулийы ‘нгәс кәй у, уымә гәсгә әдзухдәр йә цуры ныппыррыккәнәнәввонгәй фәләууын. Күн йә ауынын, уәд мә зәрдыл әрбаләууы Гюгойы роман «Человек, который смеется». Йә сәйраг хъайтары халдих нәу, цәрмыстыгъд әй нә бакодта, фәлә сәм иумәйагәй цыдәр ис әмә, цы у, уый мәхинимәр агурын. Афтә мәм кәссы, цыма амән дәр Гуинпленау йә цәстом адәмил худәг әфтауыны тыххәй операционд у, әмә йә донгәмтә фаст сты. Ноджы ма мә иу әхсәв дисы бафтыдта, әмә мә, йә дынджыр фындымә кәстәйә, схудынмә бирә нал хъәуу. Уәд дәр ныры хуызән фәллад уыдтән. Уәвгә, әвәллад та кәд вәййын? Күйдәр базыл мә сәр әрәвәрдтон, афтә тарф фынәй адән әмә ницыуал бамбәрстон. Иуафон кәйдәр сабыр ныхасәй стыхстән әмә мә хуыссәны рафт-бафт кәнүн райдыдтон. Күн мәм-иу сылгоймаджы хъәләс әрбайхъусти, күн — нәлгоймаджы хъәләс, әмә, мә хиды мәңгәйә, райхъал дән. Иуцасдәр ма мәхитән фынәй әнхъәл уыдтән, фәлә әрәджиау ме ‘муд әрцидән әмә дзурджыты сә хъәләстәй базыдтон. Мә күх сыл ауыгътон әмә мә сәр базәй гобаны ‘хсән батыистон, фәлә мә сә дзәгъәл дзырдәй хуыссәг нал ахста, әмә сәм гомщәстәй әнәбары әрыхъуистон.

— Люся, ды мә цин дә, мә хуры хай, мә амонд. Дәуәй фылдәр никәй уарзын әмә дә тынг зәрдиагәй ракурин, фәлә дыл әппындәр не ‘ууәндын.

— Цәуынна?

— Мәнәй уәлдай ма әндәртимә дәр хәттыс.

— Ныр цытә дзуорыс? Худинаң дын нау? Дәу күн базыдтон, уәдәй фәстәмә мәхитуыл әндзәвүн дәр күн никәйуал уадзын.

Иу нәлгоймагәй дәр зәрдәйы фаг әхсызғондзинад нал исын... — әнәнхъәләджы йәхиуыл комдзог раңыди чызг әмә фәхъус и, стәй йә рәдыд раст кәнынмә фәци: — Әхсызғондзинад сәкәй нал райсдынән, уый зонын әмә сә мәхи хъахъәннын. Ды рәвдауынмә тынг хорз арахсыс, стәй әнәфсис дә, әмә мә дә фәстә дзәвгар рәстәг ничиуал фәхъәуы...

— Дәхи дәр мә уымән фембәхсыс, уәдә?

— Мәхи дә нае фембәхсын, фәлә дә мә фәллад фәуадзын.

— Иннәтимә кәй нае вәййыс, уый тыххәй басомы кә.

— Мә фыдыстән. О хәдәгай, папә мә әдзухдәр дәуәй фәфәрсү. Дә ирон усгур, дам, цы фәци? Минәвәрттә, дам, наем Җауыннае әрвитү? Чызи къуымты рахау-бахау кәнынәй, дам, наема сфаелмәңди?

— Йә хәдзармә мә хоны?

— Әртәуатон фатерәй мын зәрдә әвәры, стәй дын хорз күист ссарыныл дәр бацархайдзәни.

— Уыцы хъуыддәгтыл ахъуыды кәнын әмбәлы, фәлә...

— Цы «фәлә»?

— Куы дә ракурон, уәд мыл гадзрахатәй нае Җаудзына?

— Ды, мән чи хъәуы, ахәм нәлгоймаг дә әмә мыл әппүндәр дызәрдиг ма кә. Мемә куы вәййыс, уәд мын мә уавәр нае банкъарыс?

— Банкъарын, фәлә...

— Уәддәр та уыцы «фәлә». Цу-ма, дон мын радав: мә ком ныххус и, әмә дын куы ‘рбамәлон, уәд әнә усәй бazzайдзына.

Валикъо, әвәццәгән, сынтағәй әнарәхст гәпп ракодта, әмә пъолыл йә тъәпп фәңди. Ие суниаг усы мады гуырдзизагау ралгъиста, хъәрзгә-нәтгә сыстади әмә мадард бәгънәгәй мәнүрдәм къуылых-къуылых әрбаңауы. Адал-ауал азы ‘хәнадон абнанаты куыд нае уыдаин, алы кары ләгтә мә дисы куыд нае бафтыдтаиккөй, фәлә дзы не сфаелдисәг әрдз иннәтәй хъауджыдәр ауыл цы хъама ‘рцауыгъта, ахәм никуыма федтон. Афтә зыны, цыма йыл дыууә къахы най, фәлә әртә.

«Ай-гъай дә ничиуал фәхъәуы уый фәстә дзәвгар рәстәг. Нәлгоймәгтәм ма уәндә та куыд бакәнис?» — мәхинимәр баҳудтән Люсийл әмә хъәццулы бын әрныгъуылдтән, фәлә та мә уайтагъд мә сәрыл схәңин баҳуыди...

Уарзәттән сә хъәрмуд ныхәсты фәстә сә зәрдә ногәй

әрцагуырдта гаккырисәй хъазын. Се ‘хсидгә монктәй сә хуыс-сән куы ссудза, уымәй старстысты әмә зәхмә әрхызытысты, мәстәймарәгау мә акомкоммә сләууыдысты әмә, цима абон-дәргъы марxo дардтой, уйайу, цъәх арт уадзгәйә, кәрәдзи рәвдауынмә фесты. Әз сә цуры кәй дән, әмә мәм уынджы рухсәй хорз кәй зыныңц, уйй сә фәсонәрхәдҗы дәр нал әрцыди, кәнә та мын әнәфенд әнхъәләй фәлтәрдҗын ахуыргәнджытау цәстүнгә гом урок ләвәрдтой әмә сә тых-сә бонәй батә, хъәбыстә кәнныныл, схәпцидысты. Әнусәй-әнусмә адәм се ‘гъдау әмә се ‘фармән цы әнәхәлгә араентә фәецарәзтой, уыданы сәрты куы ахызытысты әмә кәрәдзимә әгәр куы бавнаелтой, уәд мәм хардзау әркасти, әмә хъәрәй схуыфыдтән, хъал дән, әмә мә разы уәхи дарын зонут, зәгъгә. Люся ләппүйи къухтәй йәхи атында әмә, чысыл раздәр ие ‘нкъарәнтә кәм нал бацыдысты, уыци хуыссәни смидағ и. Валикъойән цима исчи йә хъама тыххәй иста, уйайу әм дыу-уә къухәй фәләбурдта әмә йә мәлләг зылын къәхтәй йә хәзгулмә бауади. Ныр адәмы ‘хән сәхи ахәм фырнымдәй әвдисыңц, цима сә сыгъдәг цәсгәмттыл къәм абадын дәр никуы бауагътой, әмә кәд цыфәнды тыхст дән, уәддәр мә худын нә уромын. «Нә чъизи митә кәрәдзийә куынә әмбәхсиккам, уәд цы уаиккам, цымә?» — фәрсын мәхи әмә мә фарстән дзуапп дәттын әнәдизәрдигәй: — «Фосәй фылдәр цәрәгойтә».

— Де ‘мбәләггаг айс. Валикъо дә цалдәр боны хистәр уәддәр у... — мә хъуыдытә мын йәхимә здахы Гоги.

— Мәнән — хатыр. Фырфәлладәй мәхи дәр нә уынын, — ләгъстәхуызәй йыл мәхи фәдзәхсын әз, фәлә мын уйй мә ныхәстә хус сыйфәрты сыйбар-сыйбурәй уәлдай ницәмә дары.

— Цы чызг дын әрбахуыдтон, уымә-ма ‘рбакәс. Фәллад нә, фәлә йәм мард дәр нә фәләудзән, — парахат зәрдәйи уагәй бафиппайдта Гоги әмә йын йә агъдыл әрхәцыди.

— Цал хатты дын загътон, мән исказ хуынд чызджытә нә хъәуынц.

— Дә хорзәхәй, цы йә байтардтай?! Кәд мын бәстү бикъ әмә комы дәгъәл нәу! Уйй уәртә цыдәр дзәдәл у, әмә йә ныхъхъуытты уадз! — талф-тулфәй йыл сбустә кодта Тамерлан әмә мәм тарәрфыгәй әрбакости. Әз баҳудтән әмә ницы сәзүрдтон.

— Цыфәндү куы фәуа, уәddәр ын ахсәв ныуудзән нал и. Хъуамә мәнә ацы бәлонәй йә ком суадза әмә немә әмсәр цард кәнүн райдайа, — уырыссаг әвзагмә рахызт Гоги әмә та чызджы әмдымбыл агъдыл йә къух әрәвәрдта. — Нырма әнәрцәф ләппу у, сылгоймаджы хъастә нәма фәци, әмәйл куы баузәлис...

— Ма сай, — әргомәй бадис кодта чызг. — Ахәм дзәбәх ләппу дын йәхи әнә сылгоймаджы рәвдиңдәй уадзы?

— Тынг фырнымд у, стәй куы ницы рыг скала, уымәй тәрсы...

— Уымәй ма тәрсәд. Сәрән сылгоймаг мард нәлгоймаджы дәр уд баудзәнни...

— Күйд дәм кәсү, ләджы тәф дзы раудзын кәндзынә?

Гоги ахәм хъәләсү уагәй дзуры, цима, абонсарәй цы тамако фәдымдта, уымәй схъыг и әмә йә зәхмә аппарыны бәстү искәй дзыхы тыйссы.

— Әз мәхиуыл мә зәрдә дарын, фәлә, мәнмә гәсгә, уә цәхәрпәст Дон Жуанән ие ‘ргом сылгоймәгтиңдәм здәхт нәу,— тәргайхуызәй мә сусәт әлхысқъ кәнүн чызг. Йә буар чи уәй кәнүн, стәй нәлгоймәгтиң ләвар чи хәты, уыданы тыххәй бирә уацмыстә бакастән, әмә әдзухдәр афтә әнхъәлдтон, зындоны артмә сә егъятыр әхсәнад әппары. Уыңы әңгәдзинадыл мә уәлдай тынгдәр баууендын кодтой дунейы номдзындарап классиктә. Се ‘ппәтән дәр сәрәвәрән сси Достоевский Соня. Фыртәригъәдәй сыл мә цәссыгтә фәкалдтон, ам цы сылгоймәгтиң әмбәлын, уыдан та мә бынтон әндәр хъуыдтыл әфтауынц. Ау, сә хистәр амәддәгти хуызән адон дәр әхсәнады азарәй судзынц? Нә мә уырны. Әз кәм удхар кәнүн, уым тынг бирә аиппыта ис, фәлә чызджыты хәлд фәндагыл нә аразы. Уыңы фәндагыл сылгоймәгтиң сәхәдәг, барвәндәй, әхсызгондзинадмә тырнгәйә. Ныр мәнә ацы чызджы цы ‘ппары мә хъәбысмә? Зонгә дәр мә куынә кәнүн, фыңғат хатт мә куы уыны, мәнмә йәем куы ницы ‘нкъярәнтә гуыры, уәд ай цы амидин кәнүн? Уарзондзинад, монц әви хуымәтәг цымынис? Гоги йә мәнүн ардауы. Әмә уый әгътгәд у искәмәй дәхи сахорынән? Цәмәй әңгәгәлон адәймаджы фарсмә әрхүиссай, уый тыххәй хъумә дәхи әппындарап ма уарзай, хъуамә дәм иу мисхал дәр сәрыйстырдзинад ма уа, хъуамә куыдфәндийы цәстәй кәсай

дәхимә, дә цардмә, дә фидәнмә. Әмә афтә гәнән күйд и? Кәд та рәдийтә кәнын, мыййаг? Кәд не ‘хсәнады дәр бирә дзыхъхытә ис дәлдзәхмә ныххауынән, әмә сә әз нә уынын? Чи зоны, чи зоны...

Стыр горәты иуцасдәр цәрын, фәлә йын йә быгъдәг цәсгом әмә йе ‘ргом митыл сахуыр уәвүн мә бон нәу. Афтә мәм кәсы, цыма адәймагән тар хъәды дәр чысыл әмбәхстдәр уәвүн әмбәлы. Нәлгоймаг әмә сылгоймаджы ‘хсән цыдәр сусәгдзинад күйнә уа, уәд цыма сәхи фосы әүүәлтәй хайджын кәнынц әмә сә ахастдзинәтты рәсугъдзинад сафынц. Ләппутә мыл Люсияны күйд ардауынц, әмә семә күйд әнционәй разы кәны, уый уынын әмә сә мәхи иуварс ласын. Мә сынтәгмә бацыдтән, әд дзаумәттә дзы ‘рхуыссыдтән әмә сәм аивәй мә цәст дарын. Тамерлан стъолы уәлхъус тәргайхуызәй бады әмә йәм цәваг галау знает каст кәны. Афтә зыны, цыма ныртәккә сабухдзәни әмә сә тәбәгъәй, хәринағәй, нозтәй йә сыкъатыл сисдзәни. Кәд мәхиуыл хәцын, уәддәр мә цәстыуәлттыфәлттә уәззауәй-уәззаудәр кәнынц. Агыуист сабыргай әрталынг и, әмә Сабир цырагъ ссыгъта. Тамерлан, цыма уымә әнхъәлмә кости, уыйау арахъхы агуывәз әй дзыхмә фәфәлдәхта әмә йе ‘мбал чызджы лыстәг цонгыл фәхәңди.

— Цом мидәггаг уатмә, — загъта барджынәй, әмә йәм уый дискаст скодта.

- Цәмә?
- Уым дын ай зәгъдзынән.
- Ам дәр дә бамбардзынән.
- Нәхи аирхәфсәм.
- Адоны ‘хсән’
- Ницы нә бахъыгдардзысты.

— Дәүән нә зонын, мән бахъыгдардзысты. Әз ахәм хъуыд-дәгтә хицәнәй кәнын уарзын... мә зәрдәмә чи фәецәуы, уыйимә... — худәнбыләй загъта чызг әмә, цәмәдәр гәстә, мәнмә әмщәдисон әмбалы цәстәй әрбакости. Тамерлан ын йә цәстәнгас ацахста әмә йыл әртхъирәнгәнәгау мәстәлгъәдәй нытътъәлланг ласта:

- Сыст уәләме!

Йә цонг ын сивәзта, әмә чызджы ‘рдиаг ссыди. Йе ‘мцәлгәндҗытә йын йе ‘нәуаг мийи тыххәй йә ных кәд

бакъуырдысты, уымæ әнхъæлмæ кæсын, фæлæ уыдан хъусæй лæууынц әмæ сæ сигареттæ зыдæй цъирынц, цыма сæм царды сой уырдыгæй цæуы.

— Кæд дæ нæ фæндыди, уæд цы ‘rbасхъæл дæ?! Аeffæрын әмæ әнцъухынмæ?! — йæ уазæгыл гуымиры хъæртæ кæны Тамерлан. Чызгæн фыртæссæй йæ цæсттытæ ныхъхъоппæт сты, әмæ тæригъæдæй мары. Ме ‘нæхсæст әмбæстаджы ракъахын мæ нæ фæнды, фæлæ йæм мацы сдзуруон, уый дæр мæ бон нæу, әмæ йын сабырæй әмбарын кæнын йæ рæдыд:

— Ирон лæджы фырт дæ әмæ дæ сæрмæ әдзæлгъæд ныхæстæ кæнын ма хæсс.

Уый мæм цæхгæр фæзылди әмæ мыл йæхи сцагъта:

— Дæу та цы хъуыддаг и?!

Чызг йæ къухæй феуæгъд и, алидзыны фадат ын фæци, әмæ дуар йæ сæрыл ахаста.

— Цыфæнды ‘ххормаг заман дæр ирон адæймаг йæ уазæдджы хынцта йæ къæбицы рæбинагдæр әвæрæнтæй, ды та мæгуыр чызгæн дæ хус къæбæртæ йæ цæстмæ бадардтай, ноджы ма йын де ‘мбæлтты раз дæхи дæр рæвдауын кæнис. Ныр әндæр адæмы ‘хсæн цæрæм, уæд хъуамæ ронбæгъдæй цæуæм? — мæ зæгъинæтæ йын загътон æз әмæ мæ цæсттытæ әрæхгæдтон. Гъа ныр къулырдæм азилон, зæгъгæ, афтæ мæ цæстом фыррыстæй артау ссыгъди. Аеваст мыл цы ‘рçыди, уый әмбаргæ дæр нæ бакодтон. Тамерлан мæм әрбауæннæзен, уый мæ хъуыдыйы кæрон дæр нæ уыди, фæлæ йын йæ уæззау батинкæйы уырынгтæ бæзджын уафс мæ фынды бын куы ауыдтон, уæд фырмæстæй фæсæнтдæф дæн. Ацахсынмæ йæ хъавыдтæн, фæлæ йыл нæ фæхæст дæн, әмæ хуыссæнæй расæррæтт ластон. Туг дзы куынæ рауадzon, уæд цыфæнды аæгъатыр надæй дæр мæ маst кæй не ссаудзæн, уый ме ‘ппæт буарæй дæр бандкæрдтон. Мæ сæрымагъз нервыты къуыбылой фестади әмæ йæ лыстæт хъуыдитæй асыгъдæт и. Маst исынæн ма дзы баззади ‘рмæстдæр иу артуадзgæ дзырд: «Маргæ!» әмæ ме ‘рвонг зондыл фæтых и. Хъуамæ йæ ныртæккæ мæнæ ам хъæддаг хуыйай сæргæвдон, әмæ, адæймаджы әнаххосæй куыд әфхæрын хъæуы, уый, йæ ницæйаг уд исгæйæ, бамбара. Стъолæй кард раскъафтон. Къæсæрæй тæрхъусау куыд агæпп ласта, уый ма ауыдтон әмæ йæ мæ тых-мæ бонæй асырдтон. Цалдæр секундмæ уынджы балæууыдтæн әмæ дзы дыууæрдæм скатай дæн, стæй

фәстәмә фездәхтән әмәй йә талынг къуымты агурын. Никуы әмәй ницы. Зәххы скъуыды ныххауәгау әрбайсәфти, әмәй йә нал ссардтон, фәләе уыйхыгъд ме ‘нәуынон адәймагәй фервәзтән. Мәй цурмә кәй нал әрбауәнддән, уый дызәрдиггаг нәу. Йе ‘мәлләттә дәр иучысыл фәсабыр үыдзысты, фәләе, мәй риуы цы сырд райгуырди, ууыл та куыд фәүәлахиз үйдзынән? Иугәр ахәм гыцыл хъуыдаджы тыххәй мәй бон ләг амарын у, уәд әз дәр үйдонәй хуыздәр нә дән, әмәй мәхицәй зәды къалиу дзәгъялы аразын. Уыци хъуыды мәй цәсгомы ристәй фәтыхджындәр ис әмәй мын мәй зәрдә судзы.

* * *

Зәрондәй-әрыгонәй, сылгоймагәй-нәлгоймагәй — не ‘ппәт дәр стәм бәрәгбонараэст, хәрзаив әмәй цардбәллонхуыз. Ахәм райгond уавәры никуима үйдтән әмәй йыл ахуыр нә дән. Утәппәт дзылләти ‘хән мәхи куыд дарон, уый нә зонын әмәй ме ‘мәлләттәм хәләггәнгәйә, кәсын. «Тәхуды, адоны зәрдәйә иу къәртт. Кәдәмфәнды сә куы баппарат, уәддәр нә фесәфдзысты, мәнән та иу ног адәймаджы фендәй дәр мәй зыр-зыр ссәуы», — мәстү кәнүн мәхимә. Чи зоны, ме ‘мзарәггәнджытә мәнәй әнәмәтдәр не сты әмәй мәнәй къаддәр нә тыхсынц, фәләе сә уды катай әмбәхсынц әмәй кәрәдзи разәнгард кәнүны тыххәй сәхи хъәлдзәг дарынц. Репетициты рәстәг бинтон әндәрхуызон вәййәм. Нә рәстәг ныл аивгъуиый, ног зардҗытә әмәй мелодитыл удхаргәнгәйә. Наталья немә афтә зәрдиагәй фәкүсү, йә фәдыл нә афтә арәхстджынәй фәхоны, афтә тынг нә самидин кәнү, әмәй нын зәххыл музыкә әмәй вокалон аивадәй зынаргъдәр ницы-уал вәййы. Ногәй әмәй ногәй алыхуызон нотәтә әмәй мыртә фәлхатгәнгәйә, нә гәркъайы хуынчы аласы, нә уд нын әрдүйә нарәгдәр скәнү, әмәй нәм арвы рухс нал фәзыны, фәләе уыйхыгъд нахиуыл баууәндәм, әмәй нә зәрдәтү райгуры, баивән кәмән нәй, ахәм әппәтхъомыс әнкъарән-сәрыстырдзинад. Әгәрыстәмәй нә хъазән ныхас дәр никәмәй схауы. Нә разамонәджы хъуыдьызаст цәсгоммә кәсгәйә нә фәфәнды ’рмәстдәр йә домәнтә әнәкъуылым-пыйә әххәст кәнүн. Иннах хәттытәй хъауджыдәр ныл аборңыдәр зәд атахти, әмәй уалдзыгон мәргътау әхсизгонәй цъыбар-цъыбур кәнәм. Наталья әнәуи уәззаузонд у, фәләе уый

дәр махмә тәстүккөн срот и аәмә нә куы иумә бауайы, куы иннәмә. Мәнән ма мә сәрыл йә къух дәр әрхаста, аәмә дуне мәхи баци. Әз ай хорз әмбарын. Сабыргәнән хос нын дары, аәмә худәм, хъазәм, цыма нә хурән хур федтам. Әмә цәуыннә хъуамә худәм, цәуыннә хъуамә хъазәм, кәд аәмә нә бирә удласән фыдағаттә нә фәдзәгъәл сты, аәмә нә бәстәйи сәйраг горәты цәрдҗытән фыңғаг концерт дәттәм. Ноджы ма нә нә сәргъләүүәг сцырын кодта, къамисы зәрдәмә фәңдәуыны фаг куы сарәхсәм, уәд нын конкурсы архайыны бар ратдән, зәгъгә, аәмә ныл базыртә ныссагъта. Цы уәләдарәс нын равзәрста, уый дәр ныл мәләты дзәбәх фидауы. Суанг ма дзы хәрзхуызтә аәмә кардҗынта дәр сә хуыз скалдтой аәмә уыцы әрүгонаәй зыныңц. Нәлгоймәгтыл — биноныг итувәрд әрвхуыз костюмтә аәмә тарбынцъәх нарал галстуктә, урс-урсид хәдәттә аәмә сатәтсая туфлитә. Сылгоймәгтыл — урсәфүзгөтджын әрвхуыз даргъ къабатә аәмә бәрzonдәвәттә сау туфлитә. Мах, бәзджынхъәләс бастә, куыд уәззая артиллери, афтә хъуыдагхуызәй ләууәм рахизырдыгәй, нә галиуварс — баритонта, уыдоны фарсмә та — тенортә. Нә размә доны хъазтау рарәнхъ сты сылгоймәгтә. Мә акомкоммә — бәзджындәр хъәләсдҗын алттә, чысыл дарддәр та — цъәхснагхъәләс меццо-сопранотә аәмә сопранотә. Сылгоймәгтә ләууынц ногахуырст пъолыл, мах та — фәйнәг асинты фыңғаг къәпхәнныл. Йә рахиз цонгәй мыл әндзәвы мәхижәй зына-нәзына бәрzonдәр къабазджын ләг аәмә мын йә ныифс мә ризгә уәнгты уадзы. Куы фәзары, уәд, мәм афтә фәкәссы, цыма нә бәстәйи адәмон артист Александр Огнивцевмә хъусын. Йә бәзджын рәсугъд хъәләс уый хъәләсәй әппиндәр ницәмәй хицән кәнү. Зарынмә дәр тынг хорз арахсы, фәләй йын репресситы рәстәт йә фыды амардтой, йә фәндәгтә консерваторимә әхгәд әрцидысты, йә ныифс асасти, аәмә хуыматәт кусәгәй бazzади. Алы райсом дәр заводмә бацәуы, фәләй йә ие ‘мбәлттә әвналын ницәмә бауадзынц.

— Ды нын заргә кә, мах дә бәстү дәр кусдзыстәм, — фәзәгъынц ын аәмхъәләсәй, аәмә та сын әнә музыкәйә базары.

«Дәу Стыр театры бәстү заводмә чи батардта, уыцы әнәсәр хицәуттән цы загъдәу? Милуантән әхсызгандзинад дәттын дә бон уәд аәмә, әхсәвәй-бонәй ие ‘нахъинон гыбар-гыбур кәмән не ’нцайы, уыцы чъизи цехы дә цәхәркалгә курдиат

донхъуаг дидинәгай әмпыләд. Цы бәстәйи цәрәм, цы? Йә сәры зонд кәд баңаудзән, әмәе йә хәрзтән аргъ кәнын кәд райдайдзән, цымә?» — хъуыды кәнын мәхинимәр, әмәе мә зәрдә мәхиуыл худы. Ахәм бәрнөн рәстәг мәхи хъуамә зарынмә цәттә кәнин, цәмәй ма фәрәдийон әмәе адәмы цәсты ма бафтон, ууыл хъуамә архайн, әз та кәдәмдәр адзәгъәл дән. Наталья мын цыма мә уавәр бамбәрста, уйайу мә цурмә әрбацыди әмәе мә йәхимә раздәхта. Кәләнгәнәгай әм уәларвәй цавәрдәр тых ләвәрд и. Йә иу бакаст дәр мыл афтә тынг ахады, цыма йын йә ныстуан күйнә сәххәст кәнон, уәд цыдәр хорздзинадәй фәецүх уыдзынаен. Әдзынәг нәм кәсы әмәе нын йә цәстәнгасәй ноджыдәр ма иу хатт әмбарын кәны: сәр уә бахъуыди, мә хәләрттә, уә хъару әмәе уәхәдәг, уә курдиатыл ма бацауәрдүт. Цәуыл уә сахуыр кодтон, уый адәмән әнәвгъяу раттут, әмәе уә фәбузныг уой. Нә иумәйаг әнтыст нырмә мәнәй аразгә уыди, ныр та сымахәй аразгә у.

Уыцы ныхәстәе нын чысыл раздәр ахәм хъәләсү уагәй загъята, цыма наэ Хуыщауыл фәдзәхста, әмәе ныр йә цәстомыл дәр уыдан фыстсты. Йә цәнгтә балеринәйау сабыргай хәрдмә систа, цыма стәхынмә хъавы, әмәе та наэ йә фәдыл аивады тәмәссаг дунемә асайдта. Пианинойә әмбисонды мыртә раивылдысты әмәе, йә уәлхъус цы интеллигентхуыз тәнтъихәг ләппу ләууы, уый хъуытаз хъәләсәй базарыди:

Однозвучно гремит колокольчик...

Цәмән, уый наэ зонын, фәлә, уымә хъусгәйә, наэ хәхты хъәбысы фестадтән, әмәе мәм афтә кәсы, цыма цәхәркалгә цъитијә әвзист дон мә цурмә, хәл-хәлгәнгәйә, кәлы. Солист зарәг бәрзонд сисы, мах әй ацахсәм әмәе йә арахстгай дардәр ахәссәм. Күү фәхъус вәйијәм, уәд та сценәйә анхъәвзынц йә лирикон теноры сыйғыдәг зәлтә. Дәргъай-дәргъымә уәрәх залы адәмәй къух бакәнән наэ. Суанг ма дзы, ләугә чи кәны, ахәмтә дәр ис. Хәрзәрәдҗы дәр ма мәм сә дзолгъо-молгъо хъуысти, ныр наэ цымыдис сывәлләттәу сә цәстытәй ныхъуырынц әмәе нын наэ алы уләфт дәр әнәрхъәцәй ахсынц. Рәстәгәй-рәстәтмә мә хъустыл ауайы сә тыхджын къухәмдзәгъд. Нә разамонәг сәм, мидбылхудгә, йе ‘гром аздахы, йә сәрәй сын ныллагәт акувы, стәй та махыл бәрәгтәнәгай йә цәст ахәссы әмәе йә гыщыл рәсуъд къухтыл хъавгә схәцы, цыма ийн раст күйнә фезмәлой, әмәе күү

фәрәдийәм, уымәй тәрсы. Күнд фылдаәр зарәм, афтә рухсәй-рухсәдер кәненә йә цәсгом. Тыңг разы наә кәй у, уйй наәм әргомәй әвдиси әмә нын наә тыхыл тых әфтауы. Йә урсурсид ләгъз ныхыл ставд хиды цәппузыртә цырагын рухсәмә әрттивинц, әмә мә фәндү уыдан асәрфын. Уәвгә, мәхи ныхыл дәр къаддәр хиды ‘ртәхтә наәй. Қәд зарджытә мә зәрдым хорз дарын әмә фәкъуылымпы уәввынаәй наә тәрсын, уәддәр мә хуылфы цыдәр хәйрәг бады әмә мә сабыр кәнин наә уадзы. Ноджы ма мә мә костюм әмә галстук дәр әлхъи-виныц, әмә мә буар уымәлбын дары, фәлә раздәрау фыртәссәй мә зыр-зыр нал җәуы. Концерт кәронмә күнд әвваҳсәдер кәнен, афтә мәм әңцойдәттәг әңкъарәнтә ану-выддәрәй ивылынц, әмә мә мәхиуыл тыңгәй-тыңгдаәр әууән-дын кәненинц. Рәестәгән фәстәмәе раздахән күн уаид, уәд мә лыстәг къуыхытә сраст кәнин әмә дзәвгар хуыздәр азарин, фәлә мә фәндөнән сәххәстгәнән кәй наә ис, уйй әмбарын, мә риуы дзаг әңционәй уләфын әмә, адәм ләугәйә күнд әмдзәгъд кәненинц, уымә әхсизгонәй кәсүн. Әрәджиау, фәстиаттәгәнгә, әвәндонәй аңыдисты, әмә зал сафтид и.

— Молодең, Ирбег! Даң фыццаг фәлварән фәрәстмә и. Қәд хәрдимә ницы дзырдтон, уәддәр дын тыңг тарстән. Күн, зәгъын, стыхсай әмә күн ныссуитә уай, — цинхуызәй мын мә къүх әлхъивы Наталья.

— Даң цуры мын ницы тас у: ды ме стыр ныфс да. Әфсәрмы даң күнәе кәнин, уәд дыл мә хистәр хойау ныттыхсин, — къамдзәстыгхуызәй сазырдтон әз, әмә мә цәсгом артау ссыгъди.

— Табуафси, әз цәттә дән дәу хуызән дзәбәх ләппуйән хъәбыстә кәненимә. Күнд хистәр хо, афтә дәр цәуыннә... — йә мидбылты баҳудти сылгоймат, әмә йә хъәләсү уатмә гәсгә бамбәрстон, мә ныхасы “хистәр хо” уәлдай кәй уыди, уйй. Цәй тыххәй йә баftyдтон, уйй та Наталья бамбәрста, әмә йә гыщыл чызгау мә хъәбысмә фелвәстон.

— Айфыццаг Гнесинкәйи мә хәларимә ныхас кодтон. Иу хорз ләппу мәм, зәгъын, ис әмә йәм байхъус. Хоры фесә-фынмә, зәгъын, әгәр әвгъяу у. Иу бон уә наәхимә цай цы-мынмә әрхондзынән әмә...

Цыдәр зәгъынмә ма хъавыди, фәлә йыл сылгоймәгтә, хъазән ныхастәгәнгә, худгәйә, амбырд сты, әмә әз иуварсырдыгәй

аazzадтæн, мæ дзаумæттæ аивтон аэмæ, цавæрдæр æбæрæг хорз-дзинадмæ тындзgæйæ, уынгмæ ахызтæн. Мидæмæ куы цыдтæн, уæд цырæгътæ нæма ссыгъдисты, аэмæ мæм хæдзæрттæ, бæлæстæ аэмæ ногæхсад асфальт сауæй зындысты, ныр мæ алыварс цыдæриддæр уынын, уыдон иууылдæр фæлмæн хæмпус митæй урс-урсид адардтой, аэмæ мæм афтæ кæсы, цыма 'ндаp бæстæмæ бахаудтæн — рæсугъддæр аэмæ æнæлаздæр, цыма амæй фæстæмæ мæнаæ ацы миты хуызæн сыгъдæг дунейы цæрдзынæн — æнæ сагъæстæй аэмæ æнæ хызæмаргæнгæйæ.

— Уæртæ уыцы лæппу рацæуы! Цы дзæбæх у! Тæхуды, куы нæм æрбаздæхид! — мæ хъустыл уайы кæйдæр цинывдылд хъæлæс. Афтæ хъæрæй йæ барæй зæлын кæны йæ хицау. Цæмæй йæ фехъусон, йæ зæрдæмæ кæй цæуын, уый бамбарон аэмæ йæм ме 'ргом аздахон. Äртæ æрыгон чызджы мæ акомкоммæ æнхъæлмæгæсæджы лæуд кæнынц аэмæ мæм цымыдисæй кæсынц. Иу дзы йæ мидбылты худы аэмæ мæнырдæм къухæй амоны.

— Ды ма йын исты зæгъ, æз аэм нæ уæндын, — ныхкъуыр-дæй дзуры ие 'мбалмæ, фæлæ мæм уый дæр, æвæццæгæн, йæ ныфс нæ хæссы. Чызджитимæ мыл ахæм цау фыщцаг хатт æрцыди, аэмæ семæ мæхи куыд дарон, уый мæ сæр нæ ахсы. Äрлæу-үин сæм, фæлæ мæ кæд хынджылæг кæнынц, мыйиаг. Ма сæм æрлæуүин, аэмæ мæ æнæфæнык хъал куы рапхоной. Äртæ хæрз-уынд æхсинæджы фæндаджы астæу, джихтæгæнгæ, ныуадзын стыр тæригъæд у, фæлæ мын хуыздæргæнæн нæй. Ме уæнгтыл схæцьыдтæн аэмæ дардæр араст дæн. Цæуыннæ дын и хуыз-дæргæнæ? Цы дæ хъыгдары? Замманай фадат дын и, аэмæ дзы спайда кæ. Äрлæуу аэмæ дзы дæхицæн иу равзар. Уæвгæ дæ æвзарын дæр цæмæ хъæуы? Йæ къух дæм чи дары, уый æгæр рæсуъд у? Кæдæм дзы лидзыс? Баздæх аэм аэмæ йемæ базонгæ у. Ахæм цæстæй дæм кæсы, цыма дæ аныххъуырынмæ хъæвавы. Äрлæуу, тæппуд! Афтæ сæ куы тæрсай, уæд никуы ницы хъæстæ фæуыдзынæ! Äниу хъæуккаг æнæфенд дзæдæлæй цы домын? Цæмæ арæхсы, уый кæны! — мæ тых-мæ бонæй хæцын мæхимæ, уайдзæфтæ аэмæ æлхысчъытыл нæ ауæрдын, фæлæ уæддæр къæрттæй цъула не 'ппарын. Схъæллæй размæ тындзын, кæдæм, уый мæхæдæг дæр нæ зонын, афтæмæй. Мæ амондæн, дыккаг къорды чызджытæ фыщæгтæй ныфсхастдæр разындысты. Дыу-уæйæ мæ фæйнæфарс æрлæууыдысты, цыма мын афтæ

зәгъынмә хъавынц: «Ахст әрцыдтә әмә дын ауадзән нал и». Сә иу — хәрзхуыз әмә саулагъз, иннае — мәлләг әмә бурхил. Тыппыр — фыдындомау, тәнтъихәг — хәрзаив. Уәлдай зәрдәмәдзәугәдәр әй кәнынц үе стыр цъәх цәстытә әмә үә урс цәсгомы цъар. Бынтон диссаг та йә фәлмән дзыхыныхас у. Мемә ахәм хъәләсү уагәй дзуры, цима мә рагәй зоны әмә мәм хорз зәрдә дары. Ноджы ма мәм хионау йәхи әрбабиәзта, әмә не ‘хәен цыдәр хъәрмуд сусәгдзинад фәзынди.

— Max әрдәбонсарәй дәумә әнхъәлмә қәсәм. Уынджы чи баззад әмә йәхицән хәзгүлтә чи ахсы, уыдонәй не стәм. Уә зардҗытәм уын әхсизгонәй байхъуистам, стәй дын расткуы зәгъон, уәд ме ‘мбалы зәрдәмә дәр фәңыдтә, әмә нә әрфәндыди демә базонгә уәвын.

Йә хәлары мәт әй кәй нә бадомдта, уый ирдәй зыны үә цәстәнгасыл, фәлә ма мә уәддәр фәндү үә миддунемә арфдәр ныккәсүн әмә үә фәрсын, хинхудтгәнгәй:

— Әрмәстдәр де ‘мбалы’..

«Хорз мә куы ‘мбарыс, уәд ма мә цы къахыс?’ — дзуапп мын дәттынц үә худгә цәстытә. Чызджытә мыл әнувыд кәй сты, ууыл хъуамә цин кәнин, әз та әндәр хъуыдытыл ахәцидтән:

«Хуымәтәджы хористыл афтә кәм хәлоф кәнынц, уым ма зындғонд зарәггәндҗытыл та сәхи куыд марынц, цымә? Әмә уыдонән къах — сәроны, фәлә мәнән аивад мә царды цы бынат ахсы? Мәхи дзы уарзын әви үйн мә зәрдәйи арф әвәрәни үәхиуыл узәлүн? Мәхи дзы рәвдауын әви үйн исты ахъаз фәуынмә бәлүн? Мәхи дзы куы рәвдауин, уәд ныртәккә әндәр уавәры уаин Чызджытә мыл уый фәрцы ныхәсүнц, әмә иучысыл, уәддәр банкъарин сәрыстырдзинад, әз та мәхи ‘фхәрын, аивадән үә иувәрсты дәр кәй нәма ауадтән, әвәрәз кәй дән, әмә мә бон кәй ницы у, уый тыххәй. Мә ног зонгәтә дәр мә уымән не ‘ндавынц. Уыдон та, мәгүиртә, цинәй мәлынц. Сәхицәй хуымәтәджы бузныг сты! Әрмикәсагыл дәр сә зәрдә нә дардтой, әмә доныкәф әрцахстый. Тәхудиаг сты — әндәр мәт кәй нәй. Сә цәсгәмттыл стыр дамгъятәй фыст ис иу курдиат: «Мән раззар», әмә үә кәрәдзийә әмбәхсгә дәр нә кәнынц. Әмбәхсгә нә, фәлә ма үә әгәр әргомаей дәр әвдисынц. Куы мын иу бавналы мә бәзджын бецыкмә, куы иннае әмә хәләттәнәгау афтә бакәны: «Цы дзәбәх

сәрыхъуынта дын и!» Сә фатермә мә хоныңц, әмә мә күй метромә ныххизын кәныңц, күй мәм троллейбусы сәхи нылхъивынц. Ныфсәвәрән кәститә мәм кәныңц әмә мын цыдәртә дзурыңц, фәлә мән сә дзәнгәдамә нал әвдәлы. Фәлмән изәры сатәг уддзәф мәм кәцәйдәр хәссы ирон фәндирүү уәнгроггән цагъд әмә мын ме ‘ппат әнкъараптә дәр йәхимә здахы. Афтә мәм кәссы, цыма уыцы ‘мбисонды мыртә кәйдәр уазал фәндирәй нае цауыңц, фәлә мә судзгә зәрдәй тәгтыл әвзәрыңц әмә мә риуәй әддәмә бырыңц. Фыдыбәстәйә адджындәр күйд ницы ис, уый диссаг у. Мә хъустыл цалдәр зонгә зәлә ауди, әмә та әвиппайды нәхимә баләууытән. Нә, мә хъустыл нае уайыңц, әңгәтәй мәм ивылыңц, фәлә кәцәй? Ацафон ам, уынджы къәйил, фәндирәй чи хъумә цәгъдә? Әвәццәгән, мә сәр дзәгъәлтә кәны. Ме ‘муд күй ‘р҃ауин, уый мә фәнди, фәлә мә уыцы зәрдәскъәфән мыртә нае уадзыңц. Фәзмә күйд әвваҳсәр кәнын, афтә мәм тынгәй-тынгдәр хъуысыңц әмә мын мә дызәрдиг сафыңц. Ләппүйи «әрц-тох!»-мә бынтондәр әрчъицидтон. Мә зәрдә ныррухс и. Мемә чызджытә кәй ис, әмә мә сә разы мәхі уәзданәй рәвдисын кәй хъауы, уый дәр мә ферох и. Цыма уәззау уаргъ хастон, әмә дзы әнәнхъәләджы фервәзтән, уйайу размә атындзыдтон әмә ме ‘мбәстәгты ‘хән фәмидағ дән.

— Ирбег! Мә ‘фсымәр! — цины хъәр сирвәзт Тугъаны риуәй әмә мәм йәхі ‘рбаппәрста. Мә хъәбисы йә фелвәстон, әмә ма мәнәй амонджындәр кәм уыди!

— Да хорзәхәй, ам цы кусыс? — фәрсын ай дисгәнгәйә.

— Культурәйи хәдзары фәкафыдыстәм әмә, фәндирәй цәгъдә, уазәгуатмә фәцәйцыдыстәм, фәлә нае фәсивәд баурәдтой, әмә сын сә зәрдә балхәныныл архайәм.

— Да кафга кәнис?!

— О.

— Кәм?

— Дзәуджыхъәуы фәллойадон коллективты ансамблы.

— Рагәй?

— Да мә күй сахуыр кодтай, уәдәй нырмә, — йә мидбылты баҳудти Тугъан, йе ‘рдхордмә азылди әмә афтә бакодта:

— Дамир, әстдәс азмә кафыны охыл мә къах айсын дәр нае зыдтон, сиринмә та аеппындәр нае арәхстән.

— Да фезмәлдмә гәсгә дә ныхәстыл зын баууәндән у, — дызәрдыгәнгә башиштада саухил рәсугүд ләппу әмә мәм фәрсәгая әрбакости, ома уымән уәвән куыд и?

— Ирбег мын амыдта кафыны сусәгдинәйтә, уый дәр әхсәвигәтты, уынджы, гуыргъахъхъ фәндагыл.

— Ахәм дәсны кафәг дә кәм рауайын кодта, уым йәхәдәг дәр исты рыг калы, әвәеццәгән.

Рыгән наэ зонын, фәләй йә къәхты бын мит кәй ссудз-дзәни, уый ныртәккә дәхи цәстәй фендиынә. Бетон къәйыл бәгъәввадәй къахфындастыл чи кафыди, уымән Уәрәсейи йә фу бынтондәр куыд ссыдаид, — амидингәнәгая мәм йә цәст ныкъулы Тугъан. — Гъа-ма, мә гыңцыл әфсымәр, наэ хуыздәр солистән йә фынды амәрз, әмә йә бынат зона! Фәндир! Кәсгон цагъд — Ирбегән!

Әваст мә зәрдыл әрбаләууыдисты наэ хъәуу хъазтизәртә. Куыддәр-иу наэ куыстытә конд фестәм, афтә-иу уынгтәм аивылдыстәм әмә-иу, кәрәдзи ивгәйә, нахиуыл нал ауәрстам. Цыфәнды тыхстәй дәр наэ зәрдә агуырдта кафын әмә зарын. Фәндир уыди наэ фәллад сафәг. Мәныл афтә тынг ахадыдта, әмә мә-иу мә зындинәйтә иууылдәр ферох сты. Ныр дәр, мә уарзон цагъдмә хъусгәйә, мә зәрдә фырцинәй гәләбу фестади. Асфалт митәй әмбәрзт кәй у, уый дәр ницәмәуал әрдаратон. Мә туфлитә феппәрстон, мә къахфындастыл аләууыдтән әмә чызджы фәдыл сиргәе араст дән. Ләппүйи къухты фәндир йә уды быңынәт скъуыны, фәсивәд әмдзәгъд кәнинц, әз кафын, нырмә куыд никуима кафыдтән, афтә. Куы фәстәмә сирын, куы — размә, куы цыил фестын, куы маңгтәй чызджы астәуыл атыхсын. Фәз мын нал фаг кәнен, әмә дәрдтыл әрзилин, стәй та чызджы мә разәй айсын. Кафы мә зәрдә, кафынц мә къәхтә. Суант ма мә цәнгтә дәр сә удаи арт цәгъдынц. Афтә мәм кәссы, цыма әппәт дуне дәр мемә кафы, әмә ме уәнгтә рогәй-рөгдәр кәнинц. Әрәджиау чызг әрләууыди. Әз ын мә сәрәй акуывтон әмә ләппутәм мәхи байстон.

— Гъеуый дын ләг! — әппәлү мә Тугъан, әмә ие ‘мбалмә фәрсәгая кәссы, ома куыд кафы ме ‘фсымәр?’

— Хуыцауай дә бауырнәд, мәнән ахәм къахфындастә куы уайд, уәд әнәхъән дуне мәхимә әркәссын кәнин. Кафәг суевын ай цәуыннае фәндир? Даңдәр никәмәй әрләууид...

— Уый мәтәй дын мәлү. Нырма әрыгон у әмә цәргәстимә тәхыныл архайы...

— Кафын бирәе уарзын, фәләй йын мә цард снывонд кәнүн мә хұуыдыйы кәрөн дәр никуы ‘рцыди. Чи зоны, рәдийын, фәләй мәм афтә кәсы, цыма мын уый әгәр гыщыл бәллиң у.

— Дәхимә ахәм зонд дзәгъәлы райстай. Кафыны дәсныйадәй ма хұыздәр цы уа. Үәззау күсты фәстә адәмән сә фәллад уадз...

— Мәнән уый фаг наeu. Мән фәндү аивадон әвзагәй әфхәрд дзыллаетәм царды рәестдзинад хәссын.

— Әмә сә цәмән хъәуы царды рәестдзинад?

— Цәмәй йәх хұыздәр әмбарой әмә цәстфәлдахджытән сәхи ‘фхәрын ма уадзор, цәмәй сә тугцъирты се рагъәй әппарой әмә сә сә къәхты бын ссәндой, цәмәй сә зәрдәтә сыгъдәг кәнүныл архайой. Аивады бон бирәе у, курдиатджын адәймаг дзы куы пайды кәна, уәд, — дзуапп ын радтон әз әмә та Тугъаны мәхимә әрбалхъывтон. Мә зәрдә дзы нырәй тынгдәр никуы барухс и, әмә ме ‘хисидә әнкъарәнтә мә риуы нал цәуынц. Әдзухдәр ын тәрсгәе кодтон, цард әй куы асәтта, зындинәтә йыл куы фәуәлахиз уой, бирәе әрыгәтты йә бынмә чи аласта әмә сә әгъатырәй чи бацаралфтыд кодта, уыцы әнахъинон цылғазастәй йәхі сласын куынә бафәраза, уымәй. Никуы мә бауырныңтаид, дәсны кафәг дзы рауайдзән әмә Мәскуыйы концепттә дәтдзән, уый. «Әрдз стыр курдиат әмә арф зонд кәмән нае бахай кодта, стәй ахуырырдәм кәй нае сарәста, уыцы хұымәтәг ләппуйән йә тырнындзина-ды фәрцы йә къухы ахәм әнтыст кәм бафтыди, уым алқай бол дәр у йә норст цәхәрәй пиллон арт суадзын, әрмәст йә размә стыр нысан сәвәрәд әмә йәм фидарәй цәуәд», — хъуыды кәнүн мәхинимәр.

* * *

Халонау ме уәны кастән, әмә цыбыр рәестәгмә ме ’нәхсәст дәрзәт ныхәстә топпы фатау сә мысаныл сәмбәлдысты әмә, кәмә хаудтой, уый йә астәуыл дыууә дихы акодтой. Уәвгә, йә чызгон әфсарм әмә сыгъдәгдзинад сахсәнтә кәуыл нал әвәрүнц әмә йә уәрәх авналәнтә кәмән нал къуындәг кәнүнц, ахәм уәгъидибар әрыгон сылгоймаг дзәгъәл усы ’вдисәндәримә чъизимбәрзән стыр горәты әнә ләгәй цы

уавәры ис, уый бамбарынән әмә дзы раст хатдзәгтә скәнынән бирәфенәг күрүхон маргъ уәвын нә хъәуы. Мә хуызән хъәуккаг әнәфенд ләппуйы къуымых зонд дәр ын фаг у. Гоги та нәм йә радон рәсугъд әхсинәджы уазал цәстәнгасимә куы 'рбахуыдта әмә мын ай хәррәгътә уәйгәнәджы хъәләсәй, мә сәрыстырдзинадыл ләугәйә, хынджыләггән-әгау Элеонорәйә чысыл асламдәр аргъыл хъарын куы рай-дыдта, уәд мәм хардзау әркасти әмә мә әрфәндыди мә зын-әрвәссон хъал әрдхорды йә бынаты сәвәрын.

— Да гуырдзиаг ус та Тбилиси йәхи куыд дары, цымә? Йә сылуарзаг әмбәстәгты 'хсән, цәссыгкалгәйә, дәумә әнхъәлмә кәсү әви уый дәр дәуау йә хәзгүлты раив-баив кәнү? — бафарстон ай сывәллонау бынтон әнәмбаргәхүизәй әмә йәм ахәм цәстәй бакастән, цыма мә зәрдәйы иу гала-ган дәр хәрамдзинад нәй. Куыддәр уыцы ныхәстә мә дзыхәй схаудтой, афтә дуне фегүиппәг и. Стыр рәдыйд кәй аруагъ-тон, уый ма бәргә бамбәрстон, ме 'нәрхъуыды мийыл ма бәргә фәфәсмон кодтон, фәлә байрәджы и. Гогийән цыма йә бинонты иумә ныщагътон, уыйау йә цәсгом ныггәлиртә, цикъәй-ай ныффәлурс и, стәй сырххуулон афәлдәхти. Йә цәститә знәт әрттывд фәкодтой, әмә сонтәй бандонмә фәләбурдта.

— Да мәнмә мә фырнымд усы тыххәй ахәм әнәгъдау фәрститә дәттын куыд уәндис, хъуымыздзых?! Аз дын ныртәккә мәнә ацы бандонәй дә тыл ныппардзынән!

Дисы мә бафтыдта, Гогийы хуызән хиуылхәст адәймаг әвиппайды афтә тынг куыд фәсәнтдзәф и, уый. Уымәй тынгдәр та бадис кодтон, гитарәйы цагъдмә нын ахәстоны зардҗытә цы рәсугъд баритон фәкәны, уымән, хәр-хәргәнгә, йә бон афтә нәрын кәй у, ууыл. Мәхицәй әдымы саразынмә хъавыдтән, ныхас хъазынырдәм аздахыны фәнд мәм иу уыс-мы бәрц фәзынди, фәлә мын ай йә карз әртхъирән йә быны фәкодта. Ноджы ма мә зәрдыл әрбаләууыди, нә клубы мыл цы цау әрцыди, уый. Цалдәр азы йә фыдуаг миты тыххәй ахәстоны чи фәбадти, ахәм бәзәрхыг мызыхъхарәзт налат ләппуләг мә адәмы раз бафхәрдта, әмә йын йә уадул ныдзәзәхст ластон. Уый мәм йә дынджыр къухәй февнәлдта әмә мәстыйә сдзырдта:

— Цом-ма әddәмә, әз дын дә лыстәг къубал срәдуwon!

— Цом, цом! Чи нә кәй къубал срәдуvdзән, уый кәстәртә

фендысты! — йе ‘ртхъирәнән ын әдәрсгәйә дзуапп радтон аз әмә кәртмәй ыйә разәй ахызтән. Ахәм стыр ныфс мәм кәңәй разынд, уый на бамбәрстон, фәлә дзы әппындәр на фәтарстән, әмәй ыйәхи зәрдә фестъәлфыди.

— Аххосджын аз дән, ацу әмә киномә бакәс, — хатыр-курәгау загъта сабыраей. Йә цәсгом мидәмә цәуын дәр нал бахъәцыди, әмә талынды ‘рбайсәфти.

«Уымән ыйә сәрмә арв нәрын күниә уәндыди, әмә күни ницәмә ёрдартон, уәд ацы даргъ уаллонәй цәмәй тәрсын?» — ахъуыды кодтон мәхинымәр әмә фидарәй загътон:

— Чи кәй тыл ныппардзән, уый нырма зын зәгъән у!

Тамерланимә нәм цы хъаугъа рауади, уый фәстә мәм ләгәй-ләгмәй ыйә ныфс кәй не ’рбахәсдзән, ууыл дызәрдыг нае кодтон, фәлә дзы үәддәр җәттәйә ләууын хъуыди, әдымлыны бынаты та күүд нае бazzайон, афтә, әмә сыйстадтән.

— Фәрәдьытә, Ирбег, әмә дә рәдыйд сраст кә.

— Раст нае дә әмә дзы хатыр ракур.

— Мах ирәттә стәм әмә кәрәдзи устыты тыххәй хъумә афтә ма дзурәм, — Гогийы зәрдә балхәныны охыл мын хионы уайдзәфтә фәкодтой ләппутә, фәлә се ‘мбәхст мидбыл-худтыл бәрәг үүди, үүци фарст раттын әм сәхи дәр кәй фәндьиди әмә зәрдәйә мемә кәй сты, уый.

— Цәй тыххәй дзы хъумә ракурон хатыр? — бафарстон сә аз әмә сыл ницымбарәгау мәхи сцагътон. — Йә усы йын хәлд сылгоймаг нае рахуыдтон, әлгъиттә ыйә нае ракодтон, тутгәй ыйл не ‘рымысыдтән, стәй, раст зәгъгәйә, афтә тынг цәуыл смәсты и, уый дәр нае бамбәрстон. Уәхицән гацца сыйтимә хәтын стыр сгуыхтыл күни нымайт, уәд уә устытән уә мидхъуыдты дәр ләппутимә хәтыны бар цәуыннә дәттүт?

— Уымән әмә мах нәлгоймәгтә стәм! — дзуапп дәттүнмә се ‘пәнәти разәй фәци мәстджын әффәрд Гоги, фәлә дзы иннәтә дәр нәлгоймәгтә сәрыстырдзинад бахъаҳхъәннынмә фәстә нае бazzадысты. Әз сә хорз бамбәрстон. Сылгоймаджы цыфәнды бәрзонд күни сисай, уәддәр кәрәй хәдон — хәстәгдәр у. Мәнән, әвәццәгән, сәхицәй әдымыдәр әнхъәл үүдисты әмә мын дзы алчидаәр архайдта мә сәры иу зонд баяадзыныл: ләг у бинонты райдайән, ус та — ыйә цардәмбал, ыйә рәвдауәг, ыйә къәбәргәнәг, ыйә сыгъдәггәнәг, ыйә сывәлләттәм зиләг. Библийы күүд фыст и, уымә гәсгә зәххыл

әппәты фыццаг фәзынә Адам, әмә ыйн Хуыңау йә фәрскәй сарәзта әнәсәрымагъз Евәйы.

— Фыццаджыдәр, нәлгоймагән, әнә мады губынәй раңау-тәйә, зәххыл равзәрән нәй. Дыккагәй та, библи нәлгоймәгтә ныффиистой әмә Адамы фыццаг бынаты уымән сәвәрдтой. Сылгоймәгтә йә күң ныффиистаиккой, уәд зәххыл әппәты фыццаг фәзындаид Евә, йә фәрскәй та конд әрцидаид әнәсәрымагъз Адам. Мах рәстәджы ма ахәм әнәбауырни-наг аргъәуттыл әүүәндән күңд?

— Чырыстон динил не ‘үүәндүс?! — фырдисәй йә җаєстыә әddәмә рабырыдысты, афтәмәй мә бафарста Автандил, әмә мәм ахәм знает каст әрбакодта, цыма мә быны ассән-дынмә хъавыди.

— Әз иу динил дәр не ‘үүәндүн.

— Чырыстийән йәхииуыл дәр?!

— О, Чырыстийән йәхииуыл дәр. Әрдзы фәткмә гәсгә, удгоймаг күң амәла, уәд уымән фәстәмә райгасгәнән нал и.

— Әз ыл бәгүүдәр әүүәндүн. Хъәбысәйхәцән фәзмә рахизыны агъоммә йәм күң скувын, уәд мын баххуыс кәнис.

— Да фыдәлтә пысылмон дин күң райстаиккой, уәд та Мәхәмәт-пехүүмпарыл әүүәндис әмә уымән аргъуыщ кәнис, фәлә дзы да уәлахизмә иу дәр ницы бар дариid. Адәймагмә бирә фынәй тыхтә ис, әмә сә Чырыстийы номәй дәхәдәгэграйхъал кәнис.

— Уәddәр әүүәндәгэ адәмән дин әвдадзы хос у, әмә йә ныхмә дзурән нәй, — уәзбынай бафиппайдта Валикъо.

— Дзурән алцәй ныхмә дәр ис, растыл әй күниә нымайай, уәд. Дин адәмән стыр зиан хәссы, әмә йә фесафын хъәуы. Йе ‘рхъуыдигәнджытә йә, чи зоны, әримысыдысты дзылла-ты хорздзинадән, адәймаджы удыхъәд ссыгъдәг кәнинән. Фәндиди сә, җәмәй зәххыл хәст ма уа, җәмәй әдылы зонд-джыны ма ‘ргәвда, арты йә ма судза, йә царм ын удәгасәй ма стигъя, җәмәй иу иннәйи мулк ма дава, җәмәй хъәздыг мәгуры туг ма цыира, җәмәй тыхдҗын ләмәгъән әххуыс кәна, фәлә сә фәндонән сәххәстгәнән нә уыди, уымән әмә Җәстфәлдахджытә фылдәр сты. Сә къухтәм әй райстой, пайда дзы кәнинц, куындарилдәр сә фәнды, афтә, әмә царды уынәм бынтон әндәр хъуыддәгтә: хәст, мәнгардзинад, тыхми, гадзрахат. Әнусәй-әнусмә, дины тырысатә хәсгәйә,

фыдгәнджытә судзынц, марынц, стигъынц әнаххос адәмы, әмәсын бауромән нәй, цалынмә зәхх әдымыздинад әмә хәрамдзинадәй ссыгъдәг уа, уәдмә.

Мә ныхәстә расайдтой стыр быщәу, әмә иутә мә фарсесты, иннәтә — мә ныхмә. Әнхъәл уыдтән, Гогийә йә усы хабар ферох уыдзәни, фәлә фәрәдьидтән. Әвәццәгән әм йә зәрдә тынг әхсайдта, әмә дзы ме 'лхыскъ карды Җәфай иннәрдәм ахызти. Араллогәнджытә чысыл куы фәсабыр сты, уәд мәм барон Җәстәй әrbакасти әмә хатыргәнәджы хъәләсәй афтә бакодта:

— Хәрамзәрдәйә мә нә бафхәрдтай, әндәр мә әвыдәй нә аирвәзтаис. Әз дәу хуызән тәлтәг ләппутәй бирәты'рса-быр кодтон.

«Дә зәңг дәр дын ахәстоны уыцы тәлтәг ләппутә асастой уәдә?» — бафарсынмә йә хъавыдтән былысчыләй, фәләйәм уыйбәрц мәсты нә уыдтән, стәй мәм мә худәджы хос — Валикъо әмбаргә хәларау йә Җәст фәныкъуылдта, мауал ай къах, әмә әрсабыр уа, цытә ыйн фәдзырдтай, уыдон дәр ыйн әғтүгъәд сты, зәгъгә, әмә ыйл мә къух ауыгътон. Сау мәры Җәттә мыгәгтә ныппарәгау мә ныхәстә Гогийы зәрдәйи билцү уадзынмә фесты әмә йә әхсәв-бонмә хуысын нә бауагътой. Уәвгә, уыцы азым мәхимә дзәгъәлы исын Йә хәзгулы уый тыххәй не 'рбакодта, Җәмәй йә сәвдҗын риуыл тарф фынәй баяу, фәлә иуафон сә мыды къәм бахаудта, әмә сылгоймаг сәхимә, хъуыр-хъуыргәнгә, ацыди, нәлгоймаг та мә сынтәгыл әрбадти. Мәхиуыл куы схәңгидтән, уәд мын мә мәкъуыстәгмә сабыргәнәегау аивәй бавнәлдта әмә мә хәрзнылләг хъәләсәй бафарста:

— Дә зәрдә сыгъдәг кәй у әмә дә сәрмә сайын кәй нә хәссис, уый тыххәй мәм иннәтәй хәстәгдәр дә. Раст ма мын зәгъ, мә бинойнаджы тыххәй дә хъустыл исты кой әрциди әви дә уыцы ныхәстә әнәнхъәләджы сирвәэтысты?

— Ард дын хәрын, бынтон әнәнхъәләджы. Куыд дыл са-хаддзысты, уый куы зыдтаин, уәд сә мә былы бынәй дәр не суагтатаин. Мәнәй афтә мә бамбардзынә... — фәсмонгәнгәйә ыйн дзуап радтон әз, әмә мын фенцондәр и.

Гоги ныххъус и, әмә бәрәгт нә уыди, баууәндыди мыл әви нә, уый. Иуцасдәр мә фарсмә иппәрдхуызәй фәбадти, стәй систади әмә уәззуа къаҳдзәфтәй йә хуыссәнмә бацыди, йәхи

йыл әруагъта әмәе боныцъәхтәм йәе рафт-бафтәй нәе бандади. Күйдәр әрбарухс и, афтә фестади әмәе дуар йәе сәрыл ахаста.

— Әнәе кардәй йәе аргәвстай, Ирбег. Йәе усылы йәе зәрдә әппыңдәр нәе дары, әндәр әм дә ныхәстә афтә тынг нәе бахъардтаиккй, — йәе мидсагъәс әмбәхсгәйә, әнкъардәй загъта Валикъо. — Кәрцән ие 'мпъузән — йәхицәй. Цыфәнды зынәй дәр нәе нәхионты курын хъәуы. Исчи маҳыл нәе банихәсдән...

«Уый дәуән загъдәуа...» — бахудтән ыл мәхинимәр, фәлә хәрдмәе ницы сәзүрдтон.

Гоги нәем дзәвгар рәестәг йәхи нал равдыста, әмәе әнхъәл уыдтән, Тбилиси ие усимә цәргәйә бazzади, фәлә фәрәдьидтән. Иу бол нәем әнкъардәй фәзынди әмәе бирәе цинты фәстә мәнмә әнахуыр каст әрбакодта.

— Уәлләй, ды куырысмәдзәуәт дә.

— Цәмән?

— Мәе гацца усы иу хатт дәр нәе федтай, афтәмәй, хәтаг кәй у, уый ардыгәй уырдәм базыдтай.

— Уәд дын фырнымд куы уыди...

— Хәрәджы дымәт уыди! — фырмәстәй йәе цәститы туг фәбадти Гогийән әмәе та йәе къух бандонмә баивәзта, фәлә йәе цәхәрүл асудзәгау фәстәмә аскъәфта. — Мәе разы ма, ләгъстәгәнгәйә, йәе уәрдҗытыл фәрабыр-бабыр кодта, фәлә йын йәе гадзрахат нәе ныббарston. Ныр родтәм цәуәд, кәимә үәе фәнды, уымә. Кәд әнәхъән горәт йәхимә хоны, уәддәр әй бар ис. Ардыгәй фәстәмә мәнәй уәгъд у...

— Йәе бонәй уәд Элеонорә: йәхи хуызән рәсугъд ләг ын фәуыздәни әмәе йын Аполлонтә әмәе Афродитәтә ныйиар-дзәни.

— Әмәе йәе чи куры? — дисгәнгә мәе афарста Гоги.

— Ды.

— Әз?

— Айғыщаг афтә куы загътай, ус мын куынае уайд, уәд әй мәхәдәг ракурин. Мәнмә гәсгә дын замманай фадат фәци.

— Хорз мәе нәе бамбәрстай. Әз афтә загътон: ус мын куынае уайд, уәд әй дәуән нәе нымудзин. Курны кой мәм нәе уыди.

— Иумә диссаджы дзәбәх фидыттат... — хыыгзәрдәйә башиппайдтон әз әмәе фәхъус дән. Гоги мын нырма ныр бамбәрста

мæ дæлгоммæ ныхас æмæ йæ мидбылты баҳудти, стæй йæ риуы цыдæр æлхынць райхæлди, æмæ кæл-кæл кæннын райдыдта, цыма йæ барвæндæй цæрын чи нæ уагъта, уыцы хъуыдыта æмæ æнкъарæнтæй фервæзти. А҃рæджиау басабыр и æмæ сылгоймæттæн тæрхон хæссæгау тызмæгæй загъта:

— Фæлæууæнт! Ацы иблистæй иуыл дæр ауæрдын нæ хъæуы! Цы сты, уымæй иууылдæр хин æмæ кæллæн сты! Булæмæргæты хъæлæстимæ сын кæлмыты зæрдæтæ ис! Нырмæ сын тæригъæд кодтон, фæлæ мæ абонæй фæстæмæ сæхи хъахъхъæнæт!

Аðаймаг кæм цæры, уым æй искæй усмæ ныхилын кæй нæ хъæуы, уый дзы фeroх и. Сылгоймаг йæ бирæ гæды митæ бамбæхсыны æмæ йæхи æнæлазæй равдисыны тыххæй иуæй-иу хатт рæстдзинад дæр кæй фæзæгъы, уый та йæ хъуыдый кæрон дæр не ‘рçыди, æмæ йæ амæддаджы фæдыл сыхаг уатмæ бадзæгъæл и. Толик æй, йæ усы дзаумæттæ ласгæ байяæфта æмæ бæстæ йæ сæрыл систа. Ус йæ лæджы куы ауыдта, уæд, æрдиаггæнгæ, Гогийы сæрыхъуынтæм фæлæбурдта, стæй йын йæ риу дыууæ къухæй ныххоста. Цыма ие ‘гъатыр тыхгæнæгæй лидзы, уйай дзы йæхи арæмыгъта æмæ тарстхуызæй лоджæмæ агæпп ласта. Гоги фырдисæй ие ‘взаг аныхъуырдта, Толикæн та йæ масты дзækъул атыдта. А҃нæуи дæр нæм йæ иу къух иннæуыл дардта æмæ нын хицауады раз нæ фæлхæрттæ хурмæ ракалдта. Ме ‘нæсæрфат æмбæлтты хъиладзагъæй фæсырдтой, мæн та кусджыты ‘мдзæрæнмæ аивтой, æмæ æнæнхъæллæджы мæ сины саст фæрæстмæ и.

* * *

Цы ‘нахъинон бýрондонæй фервæттæн, уымæй чысыл фæсвæддæр ран мæм æрхаудта егъяу фæтæн хæдзар. Уæвгæ, фæсвæд ран дæр цæмæн у? Горæтæн йæ тæккæ астæу. Де ‘рgom иуырдæм аздах æмæ фендзынæ диссаджы райдзаст консерватори. Цыфæнды уавæры йæм куы бафтай, уæддæр дæхи фæуром æмæ йæ цуры ‘нцад алæуу, Чайковскимæ иуцасдæр лæмбынæг фæкæс, æмæ дæ зæрдæйæ æнæмæнг раивылдзæн удылтайгæ сабыргæнæн музыкæ. Уырдыгæй цалдæр къахдзæфы акæн æмæ мæлдзыджыты губакку адæмæй æмьизмæлдгæнæг — Арбаты фæз, йæ фарсмæ — хæрзаив цъæхвæлыст бульвар, галиуырдæм бауай æмæ — Пушкины фæз. Кæд дæ зæрдæ афтид нæу, уæд дæ уырыссаг гени йæхицæй нал ауадзæн. Куырыхон, раесугъд,

үәлмонц поэтикон фәлгонц. Дисыл дис дәр ничиуал кәнен, әндәр хұыммәтәджы хъазайраг зәхкусәдҗы фыртән бронзәйәйәй бөн ахәм әмбисонды цыртձәвән саразын күйд бацى? Уәлиауәй мәм әдзынәг кәсіп үдәгас зәххон адәймаг әмәе йә ног уацмыстыл хъуыдыгәнәг номдзыд поэт. Кәләнтә мын скәнен, әмәе дзы дзәвгар рәстәг мәхіп атонын нал фәфәразын. Йә разы цасфәнді күп фәләууай, уәддәр дзы дә цәститә нә бағсаддзысты, дә зәрдә дзы йә дойны не суадздәзени, әнәмәнг дә әрфәндәзени хъуыды кәнен әмәе фыссын.

Горәтән цәсгом чи кәнен, уыңы цыртձәвәнта әмәе нывәфтыд бәстыхәйттыл иу хаттәй иннә хатмә тынгәй-тынгдәр цин кәнен. Сәхимә мә әнахуыр тыхәй әлвасынц әмәе мә сә фәдил аргъяутты дунемә сайынц. Уййыхыгъд мә ног цәрәнユат әдде-мидәгәй у хәрзхұыммәтәг. Афтә хұыммәтәг у, әмәе мәм күйдәндыйи зәрдәйи уаг йеддәмә ницы ‘нкъарәнтә гуырын кәнен. Әбузнәй ма ‘взәрдәр цы уа, фәләе дзы хи-барәй цы гыңыл къуымы ‘р҆цардән, уый тыххәй арфәйи ныхәстә зәгъын мә фәсонәрхәдҗы дәр никәмән ис, уымән әмәе сә мә хуызән агургә әмә әнәаргә хәрәг әхсизгон хъәуы, әнәдарән хәрәгәй та бирә сойтә смәрзән нәй, әмәе йә хъуамә искуы бабәттай. Уыңы күистомд әгад хайуаны тыххәй нәхимә иу әмбисонд фехъуыстон, әмәе мә ам дәр нәрох кәнен. Хәрәг, дам, йә къәләүән афтә загъта: «Куы хизай, уәд әхсәны хуымы — тас дын нәу. Цалынмә адәм кәрәдзимә дзурой “ды ауай, ды ауай”, уалынмә дә гуыбын бағсаддзынә. Искәй хуымы хизынәй дә Хуыңау бахизәд — йә хиңау дын де рагъ ныххойдзән». Искәй хуымы хизгәйә, ме рагъ, фәлмән ныхәстәгәнгә, хост әрциди, әхсәны ләзгъәрәй дурау, къуыбылеццитәгәнгә, ратылдән, ныр та хъуамә иумәйаг хұым бавзарон. Мә гуыбын дзы цас бағсаддзынән, стәй мә әхсәнады фылдауләхтәй күйд бахъахъ-хъәндәзән, уый нә зонын, фәләе уал әм иу хорздзинад раиртәстон, әмәе мә зәрдәмә цәуы. Мә уат әфснайын әмәе мә хуыссәни цъәрттә әхсүн нал хъәуы. Қәддәр-никәд мыл мә уарzon паддзахад батыхсти әмәе мын ахәм лыстәг күистытән ацәргә сылгоймаджы баххуырста. Әндәр мацы фенәд, кәд ай мә мәт нә бадомдта. Уәдә ма йын дәллаг галау уәхскуәзәй ма кусин. Сау цъыфы хосты хуызәнәй ма әмдзәрәнмәе, мә къәхтә мә фәдил ласгә, күп ‘рбахәццә вәййын, уәд та мә

ног хәләрттә Федя әмә Петяйы уәзәгджын дәрзәг къухтәм бахауын. Цыма сын сәе цард әнә мән ахсәнтә доны ад кәны, уйайу мәм зәрдәрайгәйә сәхи ‘рбаппарынц, хәрзәфсымәртәу мыл баузәлынц, стәй мын кәрәдзимә дзурәгая уыцы иу джиппы уагъд ныхәстә мә хұсы бақағъдынц:

— Нәхи цыфәнды тыңг куы хъахъянәм, уәddәр уәләуыл наә бazzайдзыстәм. Фәлтау наә мәләты размә афтә ацәрәм, цәмәй, Хуыщауы раз әрләугәйә, фәсмон маңауыл фәкәнәм.

— Ахәм уавәры та уыдзыстәм әрмәстдәр, арахъхъ әмә сылгоймәгтәй куы бафсәдәм, уәд.

— О, о, алы нәлгоймаг дәр хъуамә йә фәстә ныууадза афтид әвгты рәдзәгъдә, стәй алы фәндәзәм сывәллон дәр хъуамә йә фәдым хъәр кәна: «папә!»

— Тыңг раст зәгъыс, мә лымәнләггә. Фәйнә агуызвәйы уал водкәе баназәм әмә къамәй ахъазәм, стәй сылгоймәгтән дәр исты амал кәндзыстәм.

«Чызг, дәумә дзурын, чынды, ды йә бамбар», — худын сыл мәхинимәр. Әраджы мын әмвәндәй цы бәрзәйсәттән цәф ныккодтой, уйы сәе къухы нал бафтձәни. Дзыхъыны иу хатт ныххауын у әнәнхъәләдҗы рәдыд, дыккаг хауд та — әнәсрастгәнгә әдилүйдзинад. Арахъхъ мә дзыхмә дәр кәй не схәсдзынән, уйы тыихъәй сын мә хъуыды ‘рромәй бамбарын кодтон, әмә мын мә хиуарзондзинад сәе къәхты бын ныс-сәстөй.

— Ау, кәрдзындәттонәй кавказәгты кой әнәхъән дуне-йыл куы айхъуысти, уәд ды афтә әлгъин кәцәй фәдә?

— Уыцы капеччытәй уәлдай мәгуырдәр фәуыдзына?

— Ныр цы мәгуыр дән, уымәй мәгуырдәр нал фәуыдзынән, фәлә мә ме ‘нәуынен нозтыл мә хидвәллой хардз кәнын наә фәнды.

— Кәд де ‘хцайыл ауәрдис, уәд уыцы ‘нәхайыры нозт мах балхәндзыстәм.

— Бәгуыдәр ай балхәндзыстәм, әцәг ды дәр немә иучысыл баназ... афтә әфсонән... наә зәрдә дыл куыд наә фәхуда... әрдхәрдтә ма сәрнизән хъәуынц уәдә...

Разәнгардгәнән хос мын барәй кәй дардтой, уйы арвы хъугәй бәрәгдәр уыди, арт мыл дзәгъәл хуымәтәдҗы кәй не ‘нәрстәй, уйы дәр бәлевирд зыдтон, фәлә сын сәе хиндзинад

бамбарын нæ фæræтон, æмæ мын уый ме ‘нæууэнкдзинад кодта лæмæгъдæр. Ноджы ма сæ паражатзæрдæ æфхæрæн ныхæстæ, кæрæдзи дзыхæй исгæйæ, ахæм хъæлæсы уагæй дзырдтой, цыма сын куынæ сразы уон, уæд зæххыл мæнæй чьындыдæр æмæ фидиссагдæр цæрæгой нæ уыдзæн. Сæ цæстмæдарæн бïлсæрфт ныхæстæй мæ сæ фæдыл асайдтой, æмæ мæ зæрдæ фæтасыди. Эвиппайды мæ фæнд куы аивон, æмæ сæ пълан куы фæсыкк уа, уымæй тæргæйæ, æвæстиатæй арахъхъ æрбаскъæфтой æмæ йæ афтеччи тæразыл барæгау арæхстгай æртæ æмхуызон дихы акодтой, сæ хæйттæ мыдданау æхсызгонæй анызтой æмæ фæйнæ салæйы муры сæ былтæм счастой. Цыма доны хъæстæ дæр нæ фесты, уыйау мæ акомкоммæ сбадтысты, æххормаг гæдыты каст мæм ныккодтой æмæ мæ мæстæй марын райдыдтой. Сæ ами-дингæнæн æлхысчытæм гæсгæ ма мыл æркæнин хъуыди ‘рмæстдæр сылгоймаджы кæлмæрзæн, æндæр ницæмæнуал бæззыдтæн. «Уæ зыд цæстытæ мæ агуывæйыл куы нындæгъ-дисты æмæ фырцыбæлæй сæ фиутæ куы тайынц, уæд æй уæхæдæг цæуыннæ нуазут, мæнæн æй афтæ зæрдиагæй цæмæ хъарут? — дисгæнгæ сæ бафарстон мæхиынмæр, фæлæ сæ цæстæнгасы мæ фарстæн дзуапп нæ разынди, æмæ сыл мæ къух ауыгътон. — Exx, цы уа, уый уæд! Адæймаг дыууæ хатты нæ мæлы, иу мæлæтæй та иын фервæзæн нæй!» — загътон мæхицæн æмæ мæ агуывæйыл схæцыдтæн. Арахъхъ мæ хъуыры судзгæ куы фæдæле, уæд мæ улæфт ахгæдта æмæ кæсаг сурмæ раппарæ-гау, мæ дзых фæхæлиу-фæхæлиугæнгæ, мë'мбæлттæм фærсæгау тарстхуызæй ныджджих дæн, стæй æрæджиау ме 'муд æрçыдтæн æмæ сæ уайдзæфгæнæджы хъæлæсæй бафарстон:

— Хæринаг та цæуыннæ æрбахастат, хæринаг?

— Уæд арахъхъ нæ хъуыртты дæр нæ фæзындаид. Хæрина-гимæ ныл нæ лæхсыдз авг цы сахадыдтайд?

Æппындæр сæ мæ мæт кæй нæ уыди, сæ цуры мæ уд куы систаин, уæддæр мыл кæй нæ батыхстаккой, уый бамбæрстон æмæ ме ‘нæрхъуыды мийыл фæфæсмон кодтон, фæлæ байрæ-джы и. Сæ былысчыил дзуапп ма сын айхъуыстон æмæ æваст фæтыгуыр дæн. Куы ‘рчыцидтон, уæд мæ сæр тъæппытæ хаудта, стæй мæ дзых мастæй байдзаг и. Эмæ ма уыцы гыццыл зын-вадæттыл куы бazzадаин, фæлæ мæ буар къахæй-сæрмæ мæхицæй нал уыди, здыйау ныууæззау и æмæ мæ коммæ нал касти. Нæ мæм цæрын цыди, нæ — хуыссын, нæ — бадын, нæ

— мәхи әddәmәй айсын, нә — мә уаты сәйын. Ницыуал мә хъуыди әппүндәр. Ёрмәстәр ма мә фәндәди мә нозтәй фервәзын кәнә уәлдәфы атайын әмә әвиппайды ‘рбайсәфын — әнә ристәй, әнә рафт-бафтәй, куыд ницы банкъарон, афтә, фәлә мә бәллищаг Барастыры бәсты мә разы уыдтон мә цыфыдәр знәгты. Цыма мыл фыдаёй не’рзылдысты, уййау, әвдәлон ныхасгәнгә, әнәмәтәй худтысты, әмә мә әрфәндиди сә дыууәйи дәр кәрәдзиуыл фәхойын, рудзынг атъәпп кәнын әмә сә уырдыгәй хъәбәр асфальтмә арәцугъын. Мә буары ристән ма истыхуызы бабыхстан, фәлә мә хиуарзон-дзинад сә къәхты бын кәй хъәрзыдта, уый мә мә астәуыл дыууә дихы кодта. Хынджыләтгәнгә мә ахәм әдзәллат уавәры кәй сәвәртой әмә мәм куыдфәндыйи цәстәй кәй кастысты, уый мә цыдәр әгады бынаты әвәрдта. Иуәй сә уәддәр куы рантыстаид әмәнкъарән ахаст, хәрчысыл тәригъәд. Күйнәе стәй. Се ‘нәуаг чыр-чыр мын мә хъарутә иста, әмә мын мә мастьыл цәхх кодта. Стәй әрмәст уыдтон — нә, мә раздәры ‘рдхәрдәм дәр мә мастьыл сног и. Ёмә куыд нә хъумә сног уыдаид? Сә иутә мә родтәмдоз арәзтой, иннәтә та мә расыггәнаг аразынц. Ләгән дзы ахәм хистәртә күйнәе уа. Дә кәстәрән зонд ма бацамон, раст фәндагыл әй ма сараз, фәлә йә зонгә-зонын сәрсәфән былма тәр. Ёмә, дам, хуымәтәг адәм бонджынта әмә стыр хицәуттәй сыгъдәгзәрдәдәр сты. Сә иутыл — хъисын, иннәтыл — пәләз. Ёнхъәл уыдтән, мә бынсафт уавәрәй нал фервәздзынән, фәлә әртыккаг бон куыддәртәй фәстәмә рангәс дән. Мә зәрдым әрләууыди уырыссаг әмбисонд: «Нет худа без добра». Нозт мә афтә тынг күйнә фәриссын кодтаид, уәд ыл, чи зоны, сабыргай фәцалх уыдаин, әмә мә цыфдазстмә батардтаид, фәлә мын Федя әмә Петя се ‘нарәхст мийә баххуыс кодтой. Сывәллон йә къух тәвд къәйил куы басудза, уәд пецимә хәстәг дәр нал бацәудзән. Ёз дәр раст ахәм уавәры бахаудтән әмә мә къупри ‘мбәлттәй хуымәтәджы бузныг дән. Хорз, әмә сә фырәдышын әфәрәдышты. Федя йәхәдәг нозты тыххәй тәбыны хал нә аскъуындзән. Йә уд, йә дзәцц арахъхъ у. Цыфанды афон дәр әй райхъал кән, «нагъ» дын нә зәгъдзән. Йә уарзон ныхас әдзуходәр йә билалгъыл цәттәйә ләууы, әмә йә, әнәахъуыдигәнгәйә, срәцугъы: «Уәддәр мәлгә кәндзыстәм әмә ма файнә банаңәм». Мәнмә

дәр уыңы курдиатимә әрбаңыди, әмәе йын күнәе сразы дән, уәд фәджихау и. Әнаә нозтәй әрбән күңд и, уый әмбаргә дәр наә қәңи әмәе мәм, дисы җәстәнгас әвдисгәйә, қәсү, цыма йә цуры, дунемә чи никү ‘рбыңыди, ахәм әрәгой ләууы.

— Нуазын дә әңгәгәй наә фәндү мәни мә хынджыләг қәңиң? — фәрсү мәе, дызәрдымгәнгәйә. Ноджы уыңы дызәрдиг йә зәрдәйи, йә сәрү магъзы әмәе йә туджы афтәе арф баңыди, әмәе йә цыфәндү карз сомытә дәр уырдыгәй нал ратәрдзысты. Мә ныхәстәе йәм қай наә бахъардзысты, ууыл әппүндәр дызәрдиг наә қәңиң, фәләе йын сәе уәддәр йә курдиатәй фервәзыны охыл дзурын:

— Арахъхы тыххәй мәм макуңуал мачи ‘рбауләфәд. Қәд уә быны къәйтә нуазут, уәддәр уә бар и. Әз дзы әнәүи дәр ме сәфт үүдтон, әмәе мын ай сымах бинтондәр сәнад кодтат.

— Уәд та ләппутимә къамәй ахъазәм.

— Уымәй цы зәгъыс, уый зәгъ, — җәмәй мын нозты кой мауал скәна, уый тыххәй әваст срәңгытон әз әмәе йә фәдил араст дән. Қәдәм мәе хоны, уырдәм мын Җаугә кәй нау, уый әмбарын, фәләе мәхи бауромын наә фәразын, стәй мәе, раст зәгъгәйә, мәхи уромын фәндәгә дәр наә қәңиң, уымән әмәе әрмәстдәр уым суадзын мәе фәлләд, әрмәстдәр мәе уым ферох вәййынц мәе зынтә, әрмәстдәр уым фервәзын мәе удмарән сагъәстәй. Күйдәр къамтә мәе къухы бафтынц, афтәе мәе хъаузт йә фәдил асайы, әмәе ме уәнгтәй ңыдәр уаргъ ахаяу. Җарды мәе ңыдәриддәр тыхсын қәңиң, уыдан рәстәгмә цавәрдәр әбәрәг фәлмы бамбәхсынц әмәе мәе нал фәхъыгдарынц. Үәззая күистыл хәст адәмы фәстаг рәстәджы хуыздәр әмбарын райдыдтон, уымән әмәе семә иу аджы фыңын. Се ‘буалға уавәртә сә фосы бынатмә қәй тәрүнц, уым әрмәст сәхәдәт не сты аххос-джын. Әз мәе ңәститәй қәй наә уынын, фәләе әрвилбон дәр мәхиуыл қәй әнкъарын, ахәм әгъатыр егъяу комбайн сәе йә хъоргы тыйссы, сәе бәлликтә сын мары әмәе сәе күйдфәндыйи ңәстәнгасимә уәнгсәститәй зәхмә згъялыш. Сәе Җардәй исынц әрмәст ңалдәр циндзинады, әмәе уыданәй иу у къамтәй хъаузт. Бон-изәрмә зәххы бын удхар қәңиң, ахсәв-бонмә та, тамако дымгәйә, секә әмәе очкойә сәхи ирхәфсынц. Ныр дәр стъолы фарсмә бадынц әмәе сәе үдәй арт ңәгъдынц. Қәд не ‘рбаңыдмә сәе ңәсгәмтә ңыфәндү тыхстхуыз уыдысты, уәддәр мах уындај ына-наә-зына баҳудызмәл сты.

— О Федя, Ирбет, раңаут әмә мәнә ам сбадут! Уә бынәттә цәттә сты! — сидынц нәм райдзастхузызәй, үйма сә хурән хур федтой, әмә нын диссаджы бынәттә дәттынц. Үңцы бынәттә истәмән күй бәэззиккәй, уәд мах хуызәттәм не ‘рхатиккәй. Ләджы әгад үңи фәкәеной, әндәр ын хорзәй ницы фәуыздысты, фәлә сәм уәддәр нә бәттәнтә тонәм, уымән әмә не ‘рдзы скондай зыд әмә кәрәф стәм, исказ мулк әрбас-сивынмә нә былыцъәрттә хәрәм. Кәд нә сусәг бәллицтә кәрәдзийә әмбәхсәм әмә нәхи хъәлдзәг дарәм, уәддәр ныл нә цәсттыгә арвайдәнтау комдзог цәуынц. Ардәм дәр уый тыххәй тырнәм, цәмәй нәхи хуызән мәгуыр күсдҗыты хидәйдзаг капеччытә рамбуләм. Нәхи азарәй нә судзәм. Нә дыдзәстом дуне нын исы нә удты сыгъәдгизинад, уый нә ардауы кәрәдзиуыл, уый нын хъал кәнә не ‘взәр миниуджытә, әмә нә алчидар архайы ие ‘мбәлтты асайыныл. Диссаджы миниуәг и нә иумәйаг стъолмә. Хәсты быдырау нын нә хъәнтә байгом кәнә, әмә кәрәдзимә ирдәй разынәм. Хъаугъя, хыл тъәпп, рәхуыст, әртхъирәнтә, әлгъыст, зәрдәхүйт. Нә дзып-пыта афтид сты, әмә нә масть кәрәдзиуыл каләм. Алчидар нә тәрсы иә райсомы хардз фәхәрд уәвынай, әмә банчы ‘х҃атә нә цәсттыгә ныхъуырәм. Чи сә айсы, уымә, хәләтгәнгәйә, не’ргом аздахәм. Мәнән мә къухы ницы ‘фты әмә тынгәй-тынгәр тыхсын, ноджы ма мә тамакойы фәздәг хъыгдары, әмә хуыфын. Кәд фәздәдҗы аххос нәу, уәддәр нә зонын. Мә хъуыры үйма рәстәгәй-рәстәгмә сыйнәз фәсәдзы, уйайу мә хуыфәг ацахсы. Хәрд дәр уый тыххәй кәнән, әвәццәгән.

— Федя, Петяимә уә фынг әвәрын күй бахъәуа, уымәй тәрсын, — хъуысы мәм Витяйы мәстәймарән ныхас. — Ацы уәгъуыр джигит үйма нозтмә әмхиц нәу...

— Мәнмә дәр афтә кәсы. Хъуырыцъарәй йын ләгъстә кәнәм, фәлә къәрттәй цъула не ‘ппары, — фәсмонгәнәгау йә сәр ныхы Федя, әмә йыл ие ‘мбәлттә худынц.

— Хәснаг кәнәнүн уә нә хъуыди. Уәхи хуызән къупыри дзы арәзтат әмә уә бын фесәфтат. Иу зылын капекк уә күйни күйи рантысти, уәд нын уййәрц арахъытә цәмәй балхән-дзысту?

— Тыхсгә ма ма кәнүт. Йәхицәй йын кәй рамбуләм, уыдан дыууә фынджы фаг дәр уыдзысты...

Ныхас мәнүл кәй цәуы, уый бамбәрстон, әмә туг мә сәрмә нышшавта. Мәхимә ныры хуызән әгад никуыма 'ркастән. Әз сын ме 'мбәлттә әнхъәл уыдтән, уыдон та ме знәгтә разындысты. Әвзәрәй сын куы ницы ракодтон, уәд мә се сәфт цәмән уының? Ноджы ма мә әфсәрмы дәр нә кәныңц. Фәндү мә сыйстын әмә аңауын, фәлә мә стъоләй мә къах нә хәссы. Әгәр бирә дзы ныууагътон әмә сә цыфәндыйә дәр хъуамә фәстәмә раздахон. Ацы бирәгътән куы баззай, уәд әй мәхицән нә ныббардзынаен.

— Абон дә хъуыддаг нә цәуы әмә, цалынмә де 'хатә иууылдәр нә фәхәрд дә, уәдмә ацу әмә схуысс, — сабырәй мәм дзуры Витя. Әнцион зәгъән у «ацу әмә схуысс», фәлә йә сәххәст кәнын къәдзәхтә фәлдахынәй зындәр у. Иу капекк дәр мәм куы нал баззай, уәддәр нә аңаудзынаен. Стәй куы аңауон, уәддәр цы? Иуәй сабыр не 'руыздзынаен, иннәмәй мә хуыссаг не 'рцахсдзәни. Фәлтау, ме 'хатыл ауәрдгәйә, арәхстгай хъаздзынаен. Әниу сыл ауәрдгә дәр цы кәның? Әхватә йеддәмә ма исты сты? Цасфәндү сә куы 'мбырд кәнон, уәддәр мыл хъуын, әрду не 'рхәцдзәни. Цы уа, уый уәд! Мә дзыппытә сферләхтөн әмә фәкуыддәр дән. Әртындәс сомы хищау ма дән арвәй — зәхмә, әндәр мәм ницыуал и, әппындәр ницыуал.

— Банк кәнын дә рад у, — хъуысы мәм Федяйы хъәләс. Мә исбон стъолыл әрәвәрдтон әмә къамтә мәхимә райстон. «Хорз цагъд кәй нә цәуыңц, уый тыххәй хәрд кәныс. Фехс сә әмә алырдәм фәтәхой. Сә бынәттәй куы фәиртәсой, уәд, чи зоны, дә хъул сах абада», — сдзырдта мәм мә мидхъәләс. Әз мә цәстыйтә әрәхгәдтон әмә сыл батутә кодтон.

— Хуыщау, кәд искуы дә, уәд мәм әркәс әмә мә мә фыдзәрдә әмкусджыты фәндиаг ма фәкә, — загътон әнәхүдгәйә әмә сә уатыл апърх кодтон, алы рәттәй сә иугай фәистон әмә та сә ногәй цәгъдын райдыдтон.

— Цыфәндү кәләнтә сын куы скәнай, уәддәр дын абон бағынәгәй әнә арвиткә нәй, — әртхъирәнгәнәгу мәм йә амонән әнгүйлдз батылдта Петя, әнәхъән банкыл ацыди әмә фәхәрд и. Йә фарсмә чи бадти, уый йә әхсызгонәй бафәзмыйдта әмә йын хъыгзәрдәйә йә хал ахордта. Әз сыл мәстәймарәгу баҳудтән, әмә мә фидар әүүәнк әртыккагән йә ныф асаста, иуцсадәр фәсагъәс кодта, стәй үе 'мбәлттыл әххуысагур йә цәст ахаста, фәлә йәм дзы йә хъус ничи 'рдардта, әмә йә йә

дзыппәй фондз туманы әмә дыууә сомы сисын баҳуыди. Стъолыл сә әвәндөнәй әрәвәрдта әмә мәм домгә каст әрбакодта. Цы къамтәй йәм дәттын, уйдон әй цыма судзгә кәнынц, уйайу сә иу къухәй иннәмә талф-тулфәй райс-байс кәны. Куы сәм әдзынәг ныккасы, куы та мә цәститәм нымдзаст вәййы. Әгәр гыццыл очкотәй йәм кәй ис, уйй бамбәхсын нә фәразы әмә мә ләгъстәхуызәй фәрсү:

— Банчы ’рдәгыл аңауын әмбәлә?

Аэз мә сәр «нагъ», зәгъгә, батылдтон әмә йыл әргомәй худын, мәхицән мидәгәй мә уды гәртт-гәртт цәуы. Әртындәс сомы фәхәрд уәвүн иу хъуыддаг у, мызды ‘рдәгәй чысыл фылдаәр фесафын та — бинтон әндәр хъуыддаг, фәлә иугәр симды баңыдтае, уәд дзы симын хъауы, әмә мәхиуыл хәңын.

— Да хуыз куы фәлыгъди, сым-сымәг. Цәмәй дзы тәрсүс? — разәнгард әй кәнынц ләппута. Йә цәстомыл бәлвырд зыны сагъәсү фәд. Цыпәрәм къам райса әви нә? Йә очкотәиу әмә ссәдзәй куы фәфылдаәр уой, уымәй тәрсү әмә катай кәны.

— Цәй, рәвдзәр ныzzай! Кәд ын да хъуг нә хәрд кәны!

Йә къух мәм әрбадардта, әмә йын дзы иу къам әрәвәрдтон. Уйй йә дзәвгар рәстәг йә армыйтъәпәнты ‘хән хъармгәнәгай фәдардта, стәй йәм тыхстхуызәй әркасти, әмә йыл цыма стыр бәлләх әрциди, уйайу нырдиаг кодта:

— Фегәр мын сты!

Уымән йә цәстом ныффәлурс и, мәнән та мә риу цинәй айдзаг и. Даң туманы әмә цыппар сомы уа-диссаг әхшатә не сты, фәлә мын әхсызтон у, сә фыдвәнд кәй нә фәрәстмә, уйй. Чи зоны, әнәхъән банкыл аңауын мачиуал бауәнда. Уәвгә, цы бәрәг и?

— Ацы хинәйдзаг пысылмон син әңәгәй дәр кәләнтә скодта. Йә коммә мәләтү тынг кәсынц, — әнәдизәрдигәй ба-фиппайдта Федя әмә стъолы кәрон, йәхимә хәстәг, дыууә сырх гәххәтты арәхстгай әрәвәрдта, цыма иннәтимә куы схәццә уой әмә йә къухы куы нал бафтой, уымәй тарстү.

— Әнәхъән банкыл аңу!

— Мах дәр ма дәу азарәй куы басыгъдыстәм!

— Иумә йә бафхәрәм, әмә нә стъәлфа, куы загътай, уәд да ныхасән хиңау цәуынна дә?

— Уйй цәхәр искәй къухтәй хафын уарзы! — бустә йыл кәнынц, чи фәхәрд и, уйдон.

— Ёндәр мәм нал и... — йә дыууә туманмә тәригъәдгәнәджы цәстәй кәсү Федя.

— Искәмәй ракур!

— Хъазты рәестәг әфстай кәмәй райсай, уый хәрд кәны, әмә мүнни ратдзән.

— Да хәләрттыл азил!

— Цәуын ай никәдәм хъәуы. Кәй рамбылдта, уыдан әрәвәрәд. Зыдыка үәвүн хорз нәу, — уайдзәфгәнәджы хъәләсәй дзуры Витя әмә мәм йә цаест ныкъулы, маңамәй дзы тәрс, зәгъгә. Мәнәй чысыл хистәр у, мыдхуыз, сырхудул, мызыхъәрәзт. Кәмә цы къам фәцәуы, уыдан әдзухдәр йә зәрдил хорз бадары. Искуы-иу хаттәй фәстәмә никуы фәрәдий, фәлә әппындәр ницы ‘мбулы’.

— Уәddәр мәлгә кәндзыстәм, — йә къух ауыгъта Федя, йә дзыппәй ма фонд туманы зивәтгәнгә сласта әмә Петяйән бардзырдәттәгау банкмә азамыдта. — Баххәст сә кән.

Цалынмәй йә цәдисон әмбал, зивәтгәнгә, стъолыл әртә туманы әмә цыппар сомы әвәрдта, уәдмә мә дыууә къамы айста. Иу уысмы бәрц ын сусәг мидбылхудт йә цәсгоммә бавнәлдта, фәләй йә әваст йәхицәй фәссырдта әмә хъуыдты аныгъуылди. Кәй фәхәрд уыдзынән, ууыл мәхи әүүәндин кәнин, әмә мә зәрдәй йә цәлхъ-цәлхъәй не ‘нцайы’. Ёндәр исчи мүн сә куы ‘мбулид, уәд мүн афтә хъыг нә уаид, фәлә мә утәппәт әхчәтә ацы дыууә хамасхорән дәттын нә фәнды, әмә фырадаргәй мә уд мә хъуырмә фәтулы.

— Даҳимә цавәр къам и? — фәрсы мә Федя, цәмәй йә дарддәры хъазтән исты пълан скәна, уый тыххәй. Аз ай әмбарын әмә хъусәй ләууын. Йә размә чи фәхәрд и, уый рәдый әруадзын ай нае фәнды әмә удхарәй мәлы, кәнәе йә фәдтә бамбәхсыны тыххәй дәлә-уәлә кәны. Калмау хин әмә кәлән у. Адәймаджы йәхиуыл әрәуүәндин кәны, йә роны бабыры әмә ийл сусәгәй фәхәцы. Тамако сдымдта әмә мәм ахәм хуызы дзуры, цыма йәхи рагацау хәрдил нымайы:

— Даҳимә фен.

«Ды — рувас, аз та — да къәдзил», — ахъуыды кодтон мәхинимәр әмә мә тъуз әнәрвәссонхуызәй стъолмә баппәрстон, мәстәймарәгау әнцад бадын әмә, йә тамако куыд зыдәй цыры, уымә, хинхудтгәнгә, әхсызгонәй кәсүн.

— Рәвдзәр змәл! Цы бафынәй да?! — цәмәй фәрәдийон

әмә фәхәрд уон, уый тыххәй мә знәтәй размә схойы. Йә дәрзәт ныхәстә мын мә тъәнгтә аңағытой, фәлә мәхи афтә дарын, цима мәм мисхалы бәрәц дәр нае хъарынц. Әрәджиау къамты сәрәй къарол системә сәнгәтәйә аzzадтән. Фындаес очкойыл ныллаууын ис, фәлә мә тәппүддизинады аххосәй утәппәт ахчатәй әнәхай куы фәуон, уәд хорз нае уыдзыәни. Федяма әдзынәг кәсын, әмә йәм мәнәй фылдәр кәй ис, уый йә цәститы ‘мбәхст әрттывд әмә йә цәсгомы сабыр әнгасәй ахсын. Ахсәй йә бәргә кәнын, әрмәст ыл куыд фәуәлахиз уон, уый нае зонын. Әртыккаг къам райсин, фәлә мә куы байсафа, фәлтау... Нә, иу фәлтау дәр дзы нал и. Цыфандыйә дәр ай райсын хъәуы, науәд фәхәрд уыдзынән. Уыцы хъуыдыйә мә зәрдәй йә цәлхъ-цәлхъәй фенцади, ме уәнгты цавәрдәр тых ахъардта, әмә мә уды ныфс бацыди. Дардәр ма куы фәстиат кәнон, уәд мә туг фәтәрсәдзәни, әмә ныс-сүйтә уыдзынаен.

— Exx, сәфгә, уәд — сәфгә! — сәнгәттон, мәхиуыл арт әндзаргәйә, әмә уәллаг къам Федяма фәзылдтон. Уымән йә цәсгом саухъулон афәлдәхти, әмә мә ирвәзынгәнәгмә цымыдисәй әркастән. Сау булкъ ахсәз ме ‘нгуылдзты ‘хсән уынын, фәлә фырцинаәй мә цәститыл не ‘ууәндын.

— Әз уын нае дзырдтон? Ацы бинтыдзәуәг сын кәләнтә скодта, әндәр фындаес очкомә ахсәз куыд хъуамә әрбацы-даид? — йә фындызы бын бахъуыр-хъуыр кодта Федя әмә йә къамтә стъолыл ныщавта. — Ме сәнгәт очкои фесәфтысты...

Йә фәстаг ныхәстә ләппутән худәджы хос фесты, әмә йәм Витя хъазгәмхасән дзуры:

— Ма сыл тыхс, ме ‘фсымәр, уәддәр мәлгә кәндзынә...

Сәнгәт туманы әмә аст сомыл цауын нал бауәндысты, әмә әрсабыр дән. Фыццаг зылды мә иу капекк дәр ничи рамбылдта. Дыккаг зылды ме ‘хцаты кәри зынгә фәкъаддәр и, фәлә мәм уәддәр, кәй фәхәрд дән, уыдон фәстәмә уәлдайджынтаәй әрбаздәхтысты, әмә мә бынатәй систадтән.

— Расыггәнаг мә кәй арәстай, стәй мә ардыгәй әнә хәлафәй кәй әрвистай, уый тыххәй дә стыр бузныг дән әмә дын мәнә туман. Хәснаг кәимә скодтай, уыдонән дзы арахъытә балхән, әмә дә хардз кәнын мацы бахъяуа, — әлгъяңгәйә загътон Федяйән, ахца йәм баппәрстон әмә йә мәстәлгъәдәй ныууагътон.

* * *

Зондджын, дам, искәй рәдыйдтытыл ахуыр кәны, әдылы та — йәхионтыл. Мәе миднымәр мәхиуыл къәм абадын күнәе уадзын, хъәуа-нә-хъәуа мәхицәй бәсты бикъ, комы дәгъәл куы ацаразын, алцәмә дәр мәе ныфс куы хәссын, уәд цәй әнәмбаргә фәдән? Бынтон хуымәтәг хъуыдәгты мәхи баҳъахъәннынмә куыд нә арахсын? Цалынмә мәе фынды смагәй нә байдзаг вәййи, уәдмәе йә цәуыннәе рахатын? Уәдәмә, ацы дунемә дәе мады гуыбынәй куы ницы рахәссай, уәд әппәты стырдағ фысджыты уацмыстә цасфәнды дәр кәс, куырыхон фәлтәрд хистәртәм цасфәнды дәр хъус — әдзуходәр ныхкъуырд әмәе ссәстәй къәхты бын хъәрздзынә. Садзгә зондәй зонд нәй. Чиныджен бакаст әмәе әрдзон зондмәе иумәйагәй мурдәр ницы ис, әз та сәе иу кодтон. Адәмы фыдах мәхиуыл цал әмәе цал хатты бавзәрстон, ме ‘нцион әууәнк әмәе къуымыхдинады азарәй уыңы иу дурыл цал әмәе цал хатты фәкалдән, уәддәр мәе ме ‘нәсәр къуыхытә ницәуыл ахуыр кәнинц, әмәе мәе къәхтыл фидар ләууын нә фәразын. Әнәмәнг хъуамә зәххыл дәлгоммә ныффәлдәхон әмәе йыл мәе цәсгом ныппырх кәнен. Гъер мәе цы гуыбыннлиз тылдата? Федя әмәе Петяны мәе фонд әнгүйлдзы хуызән куы зонын, сәе сау зәрдәтә маргәйдзаг кәй сты, уый мәхиуыл әрвилбон куы ‘нкъарын, әппинфәстаг мын емынәйи ад куы кәнинц, уәд сыл куыд баууәндыйдән әмәе семә куыд сәмдзәхдон дән? Хорз мын фесты — ницы зәгъән сәе ис. Уәвгә мын уый дәр фаг нәу. Мәе хуызән хәлиудзыхән фыддәртә хъәуы. Дәе ницәйаг трусиччы кой әнәхъән зылдыл ахәлиу кән. Әмәе йә чи зыдта, ахәм тынг ахъәр уыдзән, уый? Мәе мыздимә дуканийы къәсәрәй баҳызтән әмәе дзы, ме ‘намондән, мәе дыккаг фыдыусы халдих сылгоймаджы, кәимәдәр загъдәнгә, баййәфтон. Цы — йә тъәпәнфаст зәххәнгәс дзыккутә, цы — йә сырдывид чъизихуыз цәсгом, цы — йе знает цәстәнгас, цы — йә тых ныхас. Әвиппайды мәе зәрдә йәхи къултыл ныххоста, әмәе цәхгәр фәзылдән. Иуцасдәр уынджы афәстиат дән, стәй мәхиуыл әрхудтән әмәе фәстәмә баздәхтән. Мәхи йәм хәстәт байстон әмәе бафәрсыны охыл мәе дзых схәлиу кодтон, фәлә мын мәе хъуыр цыдәр ахгәдта, әмәе мәе хуыфәг ацахста. Чырттым авд әвзаджы зыдта, фәлә йә уари куы ‘рсырдат, уәд дзы йәхи ‘взаг дәр байрох и. Мәенyl дәр раст

ахәм ңау әрцыди. Әрәджиау әрсабыр дән әмәй йәм састихъәләсәй дзурын:

— Трусиичытә уәем нәй?

Үйл мәм дзуапп раттыны бәстү знаджы Җәстәй әрбакости, ома, дә фындыбын күң күң сты, уәд мәй дзәгъәл фәрстытә цы қәнисә? Әвәццәгән ай әлхәнағ тынг бафхәрдта, әмәй хылы фәстәй йә чемы нәма 'рцыди, аңдәр ай цы хұуыддаг уыди, чи цы фәрстытә дәттү, уымам? Җыма әңгәдәр мәй сәлхәр фыдыус мәй разы февзәрди әмәй мәй әфхәргә кодта, уйайа әм әрбамәстү дән, әмәй мәй хұуыдитә мәй сәрәй фәлыгъәсты.

— Кәңзы размер дә хъәуы? — айхұуистон ын йә рәхуист ныхас, Қәлиматы хъәләсү мыртә мәй хъусты азәлдисты, әмәй дәлвәд-уәлвәдәй срәңгъетон:

— Фәндзай әстәм.

Мәхәдәг азылдән әмәй рәсугъәт дзаумәттәм, хәләггәнгәйә цымыдисәй фәлгәсүн. Сә асламдәртәй исты балхәнин, фәлә әнәхъән мәй хәргә та цы қәндынән? Әнәуи дәр мәй хуызы цырттү күнә и, уәд әрмәст ңайә күндир вәззанынән? Әхсәвәй-бонай зәххы бын удхар кән әмәй хуызәнән дарәс балхәннән ма у.

— Үйдон ауәй сты. Әхсайәм райс: бирә хъауджыдәр сә нәй, — күңдәфәндиый хъәләсәй бафиппайдта уәйгәнәт, әмәй Ыл, әнәахъуыдигәнгәйә, мәй къух ауыгъетон.

— Хорз. Әри йә.

Әхца ңын бафыстон әмәй йә нәхимә ахастон, ме уәләе йә скодтон әмәй джихәй аzzадтән. Мәй хуызәттә дзы дыууа бапыдаид, ахәм уәрәх уыди, йә дәргъә та мәй зәнгты хәңгәфтәм хәңгәфтә кодта. Йә комдәлүү ын галиу къухәй ныххәңдәтән әмәй йә хауын нә уадзын, афтәмәй тыргымә ахызтән. Вахтәйи цы аңәргә хәрзхуыз сылгоймаг бады, уйай акомкоммә әрләууытән әмәй йә әңгәхуызәй фәрсын:

— Искуы сәрхъән ләппу федтай?

— Җәй тыххәй зәгъыс?

— Кәд ай никуы федтай, уәд әм мәнәе әрбакәс. Худ мәй фәндзай әстәм размер хъәуы, трусиик та — цыппор әстәм, әмәй син сәе бынәттә баивтон...

Сылгоймагән мәй ныхаста худәджы хос фесты, әмәе, қәлкәлгәнгә, йәхі хуызән зәронд диваныл дәлгоммә ныффәлдәхти. Иуафон, йә цәссыгтә сәрфәгә, рабадти әмәй мын афтә:

— Даे трусиқмæ гæсгæ мæ зæрдыл иу хабар æрлæууыди. Күйддær мæ уарзонимæ мæ цард байу кодтон, афтæ йæ цыдæр хæйрæг къамæй хъазыныл фæцалх кодта. Иу æхсæв ын йæ зæрдæ балхæныны тыххæй иучысыл рамбуулын кодтой, æмæ йæ цинæн кæрон нал уыди. Афтæ йæм фæкасти, цыма ‘ппæт дуне дæр йæ къухты ис. Дыккаг æхсæв нæ исбон чумæданы бавæрдта, файтоны сбадти æмæ сæм йæ базыртыл атахти. Боныцъæхтæм мæ цæсттытæ кæрæдзиуыл не ‘рæвæрдтон, мæ зæрдæ йæ катайæ нæ бандади. Уæззуа хъуыдты ахæсты баҳаудтæн æмæ хуыссæны рафт-бафт кодтон. Иуæй ыын марынæй тарстæн, иннæмæй та мын хъыг уыди, цыппар къулы астæу мæ иунæгæй, сагъæсgæнгæ, кæй ныууагъта æмæ йæхицæн æннæмæтæй хъазынмæ кæй ацыди, уый. Эхсæв æмæ бон кæрæдзийæ нæма фæхицæн сты, афтæ мæм, ныгъуылдтытæгæнгæ, йæ урс трусиҹчи æрбахæцæ ис. Уæдæй фæстæмæ иу хатт дæр нал ахъазыди, æмæ бирæ азты «а» æмæ «о»-йæ фæцардыстæм. — Сылгоймаджы йæ мысинаетæ кæдæмдæр ахастой, стæй æрчъицьыдта æмæ мæм хионхуызæй æрхатыди: — Хорз лæппуый каст кæнис æмæ зæфцы фыдæй фесæфынмæ æвгъяу дæ. Ацы тыфтырыкъотимæ дæхи ма бæтт, бабын дæ кæндзысты. Адæймаджы цард хæрзцыбыр у, мæ хæдзар. Де ‘взонджы бонтæ куыд тагъд атæхдзысты, уый фиппайгæ дæр нæ бакæндзынае, æмæ дын цалынмæ нæ байрæджы и, уæдмæ истæуыл ныххæц, науæд сау кусæгæй бæззайдзынæ. Адоны ма фæэм: тамако, нозт, сылтæ æмæ сæ къамтæ йеддæмæ ницы хъæуы. Уыдон та иууылдæр наркотиктæ сты. Эз дохтырæй бирæ фæкуыстон æмæ сын сæ хабар хорз зонын. Куы сыл фæцалх уай, уæд дæ се ’тъатыр дзæмбытæй нал суадзdzысты...»

Уарzon цæстæй мæм кæссы, æмæ цыдæр хъарм уылæн мæ туджы, зыр-зыргæнгæ змæлы. Истæуыл куы смæсты вæййын, æмæ мæм рухсы цырпти куы никæцæйуал фæкæлы, уæд адæмæн сæ хæрзты дæр нал фæуынын. Ацы сылгоймагæн æппындæр ницы бавæййын. Абон нæ рæстæг иу цары бын æрвитæм, райсом, чи зоны, кæрæдзи уынгæ дæр мауал фæкæнæм, уæддæр мыл тыхсы, ныйтарæгау мыл ауды æмæ мын цæрыны ныфс дæтты, мæхиуыл мæ æүүәндын кæны æмæ мын фæндаг амоны. Хорз, æмæ адæймаг рæстæгæй-рæстæгмæ ахæм зæдæнгæс æмбартæг хистæртыл сæмбæлы, æндæр йæ зæрдæ бинтон ным-мæгуыр уайд. О фæлæ ацы ’взæртæй та мæхи кæм бамбæхсон?

Куыздзы кой скән әмә дә къухмә ләдзәг райс. Ам мә дыууә ләдзәджы райсын хъәуы, уымән әмә мә цурмә дыууә куыздзы ‘рбацыди — Федя әмә Петя. Цәмәдәр гәсгә мәм Бобчинский әмә Добчинский хуызән кәсүнц. Иу минут дәр сын кәрәдзийә фәхицәнгәнән наәй. Зәронд усы фарсмә мә афтид трусиччы куы ауыдтой, уәд худәгәй бакъәцәл сты. Мә сәр әмә мә фәстаг кәй схәңцә кодтон, уый куы базыдтой, уәд та гуыбынхәлтә фесты. Цыбыр рәстәгмә мын мә хабар әнәхъән әмдзәрәныл ахәлиу кодтой, әмә мәм адәм циркмә кәсәегау кәрәдзи сәртыл хаудысты. Фәстагмә мәм фәзындысты Федя әмә Петя сәхәдәг. Иуцасдәр мыл сәхи фәирхәфстой, стәй мә цай цымыны ‘фсон сәхимә, хъазгә әмә худгәйә, асайдтой. Уәвгә мә сайын дәр цәмә хъуыди? Адәймаг уәлтых куысты фәстә цәуыл не сразы уыдзән? Нә хъуыддаг та къамәй хъазынмә кәй әрцәудзән, уый зыдтон әмә мемә иу туман айстон. Мәхицән фидар дзырд радтон, дуне иннәрдәм куы сфердәха, уәддәр уымәй фылдәр нә фәхәрд уыдзынән, зәгъгә, фәлә мә ныхасән хицау нә разындән, әмә ме ‘хатә кәрәдзи фәдыл сә дзыппитәм тәхынц. Әз тынгәй-тынгәрдәр тыхсын әмә цығфձасты арфәй-арфәр ныхсын. Мә хиды мәңгәйә, тыхтәй-амәлттәй цы капеччытә ба-куистон, уыдон ме знәгтәм куыд әнционәй лидзынц, уымә әнкъардәй кәсүн әмә сыл дисәй мәлын. Арахъыттә дзы кәй балхәндзысты әмә сә, мәныл худгәйә, кәй нуаздзысты, уыци хъуыди мын мә сәрымагъз әнауәрдонәй цыры, мә туг мын сыйын кәны, әмә мә зәрдә фырмәстәй судзы. Әнә хәрамәй куы хъазиккой әмә мә сыгъдәгзәрдәйә куы ‘мбулиkkой, уәд мын уыйбәрц хъыг нә уаид, фәлә мыл гадзрахатәй кәй цәуынц, ууыл дызәрдыг нә кәнын. Цыдәр хин мын кәй аразынц, уый ме ‘ппәт буарәй дәр хатын, фәлә йын йә лыстәг фәзиләнтә ме ‘дылы сәрәй нә ахсын әмә йә ныхмә ләууын нә фәразын. Сә иуәй капеччытә рамбуулын әмә иннәмән сомтә фәхәрд вәййын. Афтә хъуамә ма уа, фәлә давәгән йә къух куынә әрцахсай, уәд йемә зын дзурән у. Стәй мын тых дәр нә кәнынц. Мәхи фәндәй хъазын семә. Мә уатмә бацәуын, фәндзгай сомты ‘хсәнәй иу цъәх гәххәтт дәндаг ласәгау, хъәрзгә-нәтгәйә, сисын, иннәтәм әнкъардәй фәкассын, кәй сәм нал бавналдынән, уый тыххәй сын ард бахәрын, фәлә сә фәсайын әмә та сәм сәргүбыр, уәнтәхъиләй

әрбаздәхын. Мәхиуыл мә бон нә цәуы, әмә әнәуынодзинад мә риуы цәдҗджинагау фыңы.

«Ау, уыңы дыууә чъизи къупырийән мә сыйғыдағ әхшатә батайдысты? Уымән уәвән күйд и? Цыфәнды күү фәуа, уәддәр сә хъуамә фәстәмә рамбулон!» — ныфсытә әвәрын мәхицән. Афтә мәм кәсү, цыма мә фәндзгай сомтә удгоймәгтә сты әмә сә дзыппыты удхар кәнынц. Истыхуызы ма мә къухы күү бафтиккой, уәд никуыуал ахъазин. Ләппутә мә цәхәрмә күү дариккой, уәддәр сәм хәстәг нал бацәуин. Уый ныр афтә зәгъыс, фәлә та дә зәрдә нә фәләууид, уымән әмә дә әгәр тынг фәнды исказей әхшатә рамбулын. Күү фәдәлдон вәййыс, уәддәр ма, хуыдуггәнгәйә, дә зәрдә истәуыл фәдарыс, дәхи сцырын кәныс әмә иу рәдыд иннәйи фәдил фәуадзыс. Ныххъуытты сә уадз, әмә кәрәдзи хәрәнт. Нә, на! О, о! Дә размә дыууә фәндаджы йеддәмә нәй, әмә дзы иу развар.

Мә фәстаг фондз сомы гәххәтт систон, стыр хәзнайау әй мә армы дарын, әмә йәм ныфссастәй кәсүн. Күү йә фәхәрд уон, уәд мәм фәндаггаг дәр нал баззайдән. Мә мыздәй мәхицән хәлаф балхәнын дәр мә цәст нә бауарзта, әмә йә дыууә фидиссагән аебузнәй баләвар кодтон. Мәхи күү акъәртт кәнон, уәддәр әй фәстәмә нал раздахдзынән. Акъәртт, акъәртт... Уәдәмә сәм кардаевастәй бацәуон әмә сә ме ‘хшатә байсон. Сайдәй мый раңыдысты, әмә сә әфсәрмә кәнын нә хъәуы. Гъе, уәууәй, гъе! Кәдәм әрхаудтә, кәе?! Дә сәрмә цытә хәссис?! Адәмы Җәстү дә бафтаудзысты, әмә ма сәм цы Җәстом равдисдзынә? Мә зәрдә дыууә дихы фәци, әмә мә инна та размә схойы. Цы ләууыс, тәпшүд?! Нә уәндыс, нә?! Ләмәгъ дә, ләмәгъ! Кардән дәр ләг хъәуы, ды та фәлвых уаллон дә! Джек Лондоны сыйғыдағзәрдә хъайтарән цәстфәлдахдҗытә ие ‘хшатә күү асайдтой, уәд сәм дамбацаимә күү баләбурдта, уәд сә ды цы ‘фсәрмә кәныс, әви ды номдзыд фыссәгәй ләгдәр дә? Нә, кардимә — нә. Фәлтау мә ницы хъәуы. Фәлтау сыйдәй мәлдзынән әмә ме ‘инә мыздма әнхъәлмә кәсдзынән. Уәдә әрсабыр у әмә сыйғыдағ үәлдәфмә ацу, ам иунәгәй дәхи бахәрдзынә. Уынгмә аңауыны хъару мәм күү разынид, бәргә, фәлә кәм и ләгдзинад? Әрдз мын әй күүнә радта, уәд әй кәм ссарон, цы ранәй йә райсон?

Ме знэгты уат мæ йæхимæ ахæм тыхæй æлвасы, æмæ йæ ныхмæ фæлæууын мæ бон нæу. Куы сæм бацæуон, уæд мыл хæйрæг кæй фæуæлахиз уыдзæн, уйй æмбарын æмæ мæхиуыл тыххæст кæнын. Ахæм гæвзыккæй кæдмæ цæрдзынæн, цымæ? Кæм цы ‘взæр и, уыдонимæ кæдмæ æмдзæхдон кæндзынæн? Дæлдзæх фæуæнт се ‘ппæт дæр! Дæлдзæх фæуæнт ме ‘хçатæ! Мæн куы уыдаиккой, уæд мæ афтæ æнционæй нæ ацыдаиккой. Дæлдзæх фæуæнт къамтæ! Абонæй фæстæмæ иу хъазт дæр — нæ! Искæй рæдыдил сахуыр кæныны зонд мæм куы ‘рçыдаид, бæргæ, фæлæ ма хылы фæстæ уæлдæф тымбыл къухæй чи хойы?

* * *

Рынчынæн йæ низы кой — йæ дзуринағ. Исты мæ куы сриссы, уæд мæ дунейы хæрзтæй æнæниздзинад йеддæмæ ницыуал фæхъæуы, куы сдзæбæх вæййын, уæд та мæ зæрдæ алцыдæр æрцагуры. «Цæхх æмæ кæрдзын æнæнизæй хæр. æнæниз уд мæгуыр нæу. Цыфæнды мæгуырæй дæр æнæниз у». Ацы ныхæстæ æппæтæй арахдæр хъуистон Аминæтæй æмæ йыл-иу æргомæй баҳудтæн: «Мæгуырмæ æнæниздзинад кæцæй хъуамæ æрцæуа, алы низ дæр æм гæппæввонгæй куы лæууы, уæд?» Ныр мæм канд сæ мидис нæ, фæлæ ма суанг сæ ад дæр æрбахæццæ и. Мæ хъуыры цымæ иудадзыг дæр исты ‘взæры, уййай ай æнæрынцойæ сыгъдæт кæнын хъæуы. Фыццагын хуymæтæджы хуыфæт æнхъæл фæдæн æмæ йæм мæ хъус не ‘рдартон. Удæгас адæймаг хуыфынæй фылдæр цы кæны, æмæ алы хатт дæр хъуамæ йæ уд йæ къухты хæсса? Рынчын саг дæр фæвæйий æмæ уайтагъд йæ къæхтыл слæууы. æниу уыдоны кой цы кæнын? Мæхицæн-иу зымæт-зымæджы дæргъы æргъæвстæй мæ хуыфын куы нал æнцади.

Уыцы хисабыргæнæн хъуыдтытæй мæхи рæвдыдтон æмæ дохтырмæ нæ цыдтæн, фæлæ мыл мæ низ æгæр куы сагъуыди æмæ мæ суадзынмæ куы нал хъавыди, уæд мæ хиirхæфсæн æфсæннæтæй мæ зæрдæйи иу дæр нал бæззади. Сæ бынат сын бацахста æгæрон тас. Мæлыны тас — нæ, уымæй æгъатырдæр тас — рæуджыты низæй фæрынчын уæввыны тас. Уæвгæ мæ цух та кæд фæци? Мæхи зонынхъом куы фæдæн, уæдæй фæстæмæ мæ хуылфы бады. Рæстæгæй-рæстæгмæ йæхи бамбæхсы, стæй та рапром вæййы æмæ мыл катай баftауы. Уымæй тынгдæр ницæмæй тæрсын, уымæн æмæ мæгуыртæй æмхицдæр никæмæ

у. Нана дәр уымәй амарди, баба дәр. Мә алыварс чи царди, уыдонәй дәр бирәты ингәнмә уый батардта, әмә мәм әдзухдәр афтә кости, цыма карды комыл җәуын. Ардәм куы рафтыдтән, уәд мә иучысыл әрбайрох и, фәлә зәххы бын, уымәлы кусгәйә, мә тас сног и. Ноджы ма зымәджы хъызыты Азәмәты тәнәг макынтош фәдардтон әмә-иу ихы къәртт фестадтән. Цәргәбонты, чехотка күнә әрцахсин, уымә бәллүн, фәлә мә цард цы уавәрты әвәры, уыдан мәнәй тых-джындәр сты, әмә сәрты ахизын наә фәразын. Дзәбәхәй куы никәй хъәуын, уәд ма уыцы ‘лгъаг низимә кәй бахъеудзынаен? Мә ницәйаг цард мә цәсттытыл, хуығғә әмә мәхимә хъусгәйә, куы ауайы, уәд мә зәрдә ныккәрзы. Уәвгә йыл цы тыхсын? Әнәнисәй мә күх мәхимә никуы батасыди, фәлә мын ныр әфсон фәуыдзәни...

Хәмәт мә картофы хуымы фыдынагау мә фаздзармәй куы фәралас-балас кодта, уәд мын мә буары тугәрхәм җәфтә бәмбәгәй цы былахуырст әрыйон рәсугъд чызг сәрфта, уый зәрдәисгә сурәт мә цәсттыты бazzади, әмә мә, рынчындонномә цәугәйә, әдзухдәр фәфәнды ахәм хәрзуынд сылгоймаджы фәлмән къухтәм бахауын. Әндәр исчи мә куы фәрауын-бауын кәны, уәд мәм афтә фәкәсү, цыма мын мә низы хатт наә раиртасдзән, әмә фәстәмае әнәисты бәрәгәй аздәхдзынаен. Ныр дәр мын ахәм зәрдәйи уаг и, уымән әмә мә акомкоммә йе стыр къәләтджыны барджын хиңауы бадт кәны зәронд әнәтәлы боцкайы ‘нгәс әмдымбыл сәвдҗын ус. Йә фәллад цәсттытәй мын мә хъуырмә әдзынаег кәсү әмә судзагтаг марды уәлхъус ләууягау тыхстхузыәй йә гыщыл сәр дыууәрдәм тилү.

— Да хъуыддаг хәрзтәй нау, мә хәлар. Да хәфдәст рәзынджытә ныррасты, әмә сә слыг кәнын хъәуы, на-уәд низ даә зәрдәмә ныххиздзән әмә даә тухәнәй мардзән.

Разәй мәм цы бәлләхтә әнхъәлмә кәсү, уыдан мын хъарәггәнәгау нымайы, фәлә йәм әз фырцинәй хъустә дәр нал кәнын. Бирә хистәр мә күнә үайд, уәд ай мә хъәбысы фелвасин әмә йә йә кусәнуаты цыилау әрзилин. Къулыл — зылын хахх. Кәдәй-уәдәй әз дәр әхсизгон хабар фехъуистон. Цәмәй тарстән, уый мыл не ’рцыди! Уымәй ма хуыздәр цы уа! Exx, цард цы хорз у, әвәдза! Цыфәнды хъизәмәрттә әвзаргәйә дәр мәхи әнамонд нал раҳондзынаен. Цавәрфәнды зындинәйтән дәр бабыхсдзынаен. Мә рәуджытә сыгъдәг

уәнт, әндәр мә сафинағ рәзындықтыәй цы кәнын? Әнә уыдонаәй дәр цәрәен ис. Хъыгдаргә мә кәй нал кәндзысты, уый та цәй аргъ! Фәнды мә кафын, зарын, тъыфыл цәргәс фестын әмә уәларвмә стәхын. Әппәтәй тынгдәр та мә фәнды мә дохтырән исты хорздзинад саразын. Цәуыл цин кәнын, уый не 'мбары әмә мәм дисмә кәсәгау кәсы, цыма йә цуры зондцүх адәймаг и.

- Операцийл разы дә? — фәрсү мә гуызавәгәнгәйә.
- Тәккәе абон дәр! — цәрдәг дзуапп ын дәттын әз.
- Ахъуыды уал кә, дәхионты бафәрс. Операци гыщыл хъуыддаг нәу...
- Әнә операциә сын сдзәбәхгәнән ис?
- Нәй. Низ сыл әгәр стыхджын и.
- Уәдә ма цы рахъуыды-бахъуыды кәнәм? Срәдув сә, әмә фәзи.
- Кәд афтә у, уәд мәм-иу райсом әрбацу.

Әвзонгдзинад, куыд әнәмбаргә дә, куыд! Дә фындызәй дардәр маңы уын әмә дәхи хъахъхъәнын ма фәраз. Әвәцәгән, дә тых дәр уый мидәт ис. Адәймаг әрыгонәй карджын ләгау алцыдәр лыстәг сасирәй куы луарид, йә алы къаҳдзәф дәр әнәсайд тәразыл куы барид, уәд йә бынатәй никуы фенкъуысид әмә иу зынгә хъуыддаг дәр нә саразид. Прометей, Данко әмә Амыранаен зәрондәй ахәм стыр стуыхт-дзинад равдисын сә фәсонәрхәдҗы дәр не 'рцыдаид. Әвзонг-дзинадән аргъ нәй, фәлә үе 'нтыстытае цас сты, йә къуых-цитә уымәй къааддәр не сты. Әппындаер курдиат кәмә нәй, ахәм рәучи шахматисты хуызән фәкәсүн мәхимә фылдәр хатт. Раздәр цәугә ақәнын, уыйфәстә та мә хъуыдты аныгъулын. Чи зоны, уый әвзонгдзинады аххос нәу, фәлә үе әз мә зонды фарс рахәцыны тыххәй уыйимә бәттын. Уәдә мә сәрхъән митә цәй фәрцы сраст кәнөн? Ныссагъәс кәнын мә тынгдәр кәм фәхъәуы, уым мәхимиуыл уәз не 'руадзын, цыыфдзасты сәрты рогәй асәррәтт ласын әмә йә тәккә астәу скүиси вәййын. Хуыцау, дам, адәймаджы сафынмә куы фәхъавы, уәд уал ын фыщаг йә зонд айсы. Мәнән дәр уыцы куыст бакодта, әндәр мыл мә хәйрәдҗы хай цәмән фәтых и? Йә хәрдән пълан скәнын кәй бон нәу, әмә хәрәтнасау ауылты-ууылты чи ныдымсти, стәй йәхимә базилын чи нә фәразы, уыцы стыр дзидзайы къуылдыхән дәхи 'ргәвдымә афтә

әнционәй сразы у. Гъер мәнәй цы загъдәуа? Фырцинаәй мыл базыртә разади, мә дзых ныххәлиу кодтон, әмәе мә фәңгәймардта. Уәвгә, йәхәдәр дәр гыццыл нәе фәтарсти. Операцийы фәстә мә туг цыхцырәгәй күң нылләууыди, уәд йәе нард цәсгом цикъәйайу ныффәлурс и, әмәе әнәхъән рынчындоныл ныффәдис кодта. Дохтыртә иууылдәр әрбакалдысты әмәе мә реанимация аскъәфто.

«Әвәццәгән, мә цард фәци. Мәлын зын у, күң фәзәгъынц, әмәе мәнәй күң ницы риссы. Уыцы хъуыдымә цыдәр әрбадән. Әрчъицьыдтон хицән уаты. Фениксуа фәстәмәе кәй райгас дән, уый бамбәрстон, фәлә мә зәрдә нәе барухс и. Цәмән мә раздәхтой, цымә? Фәлтау мә күң ауагътаиккөй. Хәрзәнционәй аивгъуыттаин әмәе мә тухәнтәй фервәзтаин. Мә сәрүл схәңдәтән әмәе мә хүйссәни рабадтән. Туг әмәе марганецы ад мә дзыхы бazzади, әмәе дзы тыхсын, әндәр мә ницы хъыгдары, әрмәст ме уәнгтә цыдәр ләмәгъ сты, әмәе мә зәрдә хәңдә кәнис. Лыстәджытә бурхил чызг урс халаты мидәмә әрбахызти әмәе мәмрагон зонгәйайу хъәлдәзәгәй әрбадзырда:

— Сыст уәләмәе, усгур, хъәбәр сыйнәтгыл дә мәлләг фәрстә схаудзысты. Ныр дыууә суткәйи фынаәй кәнис.

— Ау, уыйбәрц фәхуыссыдтән? — хъазын әнхъәләй йәе әнәууәнкхуызәй бафарстон әз әмәе мә хъәләсәй фәтарстән. Дисы мә бафтыдтой йе згәхәрд фәсус мыртә. Афтә мәм фәкасти, цима зәллангәнаг, гуылфәнгә, цәугәдонән йәе къәйдур билтә айстой, әмәе йәе сыйдәг уыләнтә, ферттив-ферттивгәнгә, размә нал тыңдзынц, фәлә судзгә змисы, ләмәгъәнгә, ныгъуылынц. «Зарән мын нал уыдзән, цымә?» — тасәфтауәт хъуыды февзәрд мә сәры, әмәе мә зәрдәмә катаи бахъуызыд.

— Уәдә дыл мысгә кәнис? — хъуысы мәм чызджы ныхас, фәләе йәе әз мә фыртыхстәй не ‘мбарын, цәуыл дзуры, уый.

— Усгур дә цәмәе рахуыдтон, уымәй мә күнд нәе фәрсис? — худы ‘фсәрмдәзәстыгәй. — Дыгууә аехсәвө дә уәлхъус фәләу-уыдтән, әмәе мә рынчындоны күсдҗытә иу ран нал уадзынц: — «Дә усгур нәма ‘рчъицьыдта? Дә усгур нәма ‘рчъицьыдта?»

Уыцы хуыматәт ныхасты уыйбәрц әнкәрәнтә нывәрдта, афтә разәнгард әмәе сәрыстырай сәз загъта, цима әңгәгәй дәр йәе усгур уыдтән, әмәе мә мәләтү дзәмбытәй скъахта.

— Бузныг, стыр бузныг, — зәрдиагәй йын раарфәе кодтон

æз. Уымæн йæ урс цæгомыл мигъы къæм абадти, иучысыл фæссырх и, æмæ хионы 'хсызгон бустæтæм рахызы:

— Уый тыххæй дын æй næ загътон. Медицинон хо дæн, æмæ мæ хæс æххæст кодтон.

Мæ цонгыл мын фæхæцыд æмæ мæ хæрændonмæ йæ фæдыл аласта.

— Дæ кас дын ардæм дæр рахæссин, фæлæ æнæзмæлгæйæ де уæнгтæ амæлдзысты.

— Хæринаг хæссын дæр дæумæ хауы?

Мæ хин фарст мын бамбæрста æмæ йæ мидбылты фæлмæн баҳудти.

— Нæлгоймагæн, дам, йæ зæрдæмæ цы фæндаг и, уый йæ ахсæньюылты цæуы...

Цалынмæ хæргæ кодтон, уæдмæ мæм йæ цæст фæдардта, цæмæй ма ферхæцион, уый тыххæй мын цай хъавгæ фæцымын кодта, стæй мæ кæртмæ ахуыдта æмæ бæлæсты бын мæ фарсмæ æрбадти. «Цы мæрдтаг дæн, уый куынæ зоны, уæд мæм хорзæй цы уыны, цымæ? Цæстыгагууыау мæ цæмæ хъахъхъæны? Кæд мын исты 'нхъæл у, мыйиаг? Куыд лæмæтгæ дæн, уый куы зонид, уæд ме 'мгæрæтты дæр næ ауаид. Йæ цард ын халгæ цы фæкæнон, æндæр ын æй аразгæ не скæндзынæн. Уæдæ мемæ цæмæ бады æмæ мæм уарзæтой цæстæй цæмæ кæссы? Уырыссаг чызджытæн сæ миддуне цасфæнды куы фæцахуыр кæнон, уæддæр сæ никуы бамбардзынæн, æмæ йыл, чи зоны, архайын дæр næ хъæуы. Гогийау сæ æнæуарзgæйæ рæвдау... Äмæ ацы зæды хуызæн чызгæн фæсайæн куыд и? Дæ риуы цавæр зæрдæ хъуамæ уа, цæмæй йыл гадзрахатæй рацæуай?» — фæхъуыды кодтон мæхинимæр æмæ йын йæ къухыл ныzzæгæл дæн, цымæ йын алидзынæй тарстæн, уыйиау. Уысмы бæрц ыл мæхи кæй бафæдзæхстон, уый йын йæ зæрдæйы цыдæр ныфс баугъята, æмæ мæм йæхи 'рбакъул кодта. Цалдæр боны мæм хи бинойнагай фæзылди, стæй мæ рафыстой, æмæ мæ фæдыл уынгмæ рацыди. Иуцасдæр мæ хъæлдзæг фæдардта, йæхæдæг дæр зæрдæбынæй фæхудти. Кæд йæхи æнæмæтæй æвдиста, уæддæр мæ цæстытæй næ басусæг и, næ дардæры ахастдзинæдтæ баzonыны тыххæй йæ исты фехкүусын кæй фæндыди, уый. Äз куы ницы змæлыдтæн, уæд йæхи нал баурæдта, йæ сырхах-уырст былтæ мæ русыл авæрдта æмæ мын йæ сусæгдзинад æргомгæнæгау мæ хъусы мынæтхъæлæсæй бадзырда:

— Мæ фенын дæ куы фæнда, уæд мæм-иу æрбацу. Ӕнхъæлмæ дæм кæсдзынæн. Нæхимæ кæнæ ам, æндæр никуы вæййын...

Йæ бынатæй фенкъуысыди æмæ йæ биноныг итувæрд халаты мæ цурæй урс гæлæбуйай атакти. Мæ алыварс афтидæй аззади, æмæ фенкъард дæн. Нæ фарсмæ цы вæййы, уый нæм æнусон фækæсы, æмæ йын ницы аргъ фækæнæм, фæлæ куы 'rbaisæфы, уæд æй бамбарæм, алцæмæн дæр æмгъуыд кæй ис, уый æмæ йын, фæсмонгæнгæйæ, фылдæр аргъ кæнын райдайæм. «Иугæр ахæм рæсугъд чызджыты зæрдæмæ рынчынæй дæр цæуын, уæд истæмæн бæззын, æвæццæгæн», — ныфс æвæрыны тыххæй загътон мæхицæн æмæ æмдзæрæнмæ араст дæн.

* * *

Рæстæг хъæдгæмттæ дзæбæхгæнæг у, фæзæгъынц, фæлæ мæнæн мæ хъæдгæмттæй иу дæр нæ дзæбæх кæны. Мæ рæзынджыты бынат дæр нæма байгас и. Мæйтæ кæрæдзи фæдыл згъорынц, фæлæ уæддæр мæ бон зарын нæу. Мæ хъуыр афтæ сриссы, цымæ йæ исчи цыргъ кардæй æрбалыг кæны. Ау, уыцы зæронд æргæвдæг мын мæ хурхыуадынæтæ дæр скарста? Ӕмæ уыдон рæзынджытæм куы ницы бар дарынц, уæд сæ куыд хъуамæ бахъыгдæртاي? Кæд сæм рæдыдæй нæ фæнхылдта, уæд сыл цы 'рçыди? Дурдзавдау мæ коммæ куы нал кæссынц. Ӕхсæв-бонмæ сæ фæллад куы суадзынц, уæд иучысыл рангæс вæййынц, нымадæй цалдæр минуты куы фæдзурын, уæд фæстæмæ сæ гаччы абадынц, æмæ фальцетмæ рахизын. Хæрздиссаг та мæм мæ мембранæ кæссы. Йæ зæллангæй мæ хъустæ мыр кодтой, стæй æрмæст мæнæн — нæ. Сылгоймæгтæ цымæ сæхæдæг састхъæлæстæй дзурынц, уыйай сæ æдзухдæр уыцзыу ныхæстæ хъуистон: «Не баси, Ирбег, не баси», ныр мæм уый дæр, æвæццæгæн, мæ рæзынджыты тыххæй фæхæрам и æмæ хъусæй лæууы. Быnton хынджылæг та мæ мæ фынтæ кæнынц. Дунейы хуыздау зарæггæнджытимæ куы иу сценæйы фæзарын, куы — иннæ сценæйы æмæ фырцинæй хурмæ фæхудын, мæймæ фækæфын. Афтæ мæм фækæсы, цымæ се 'мсæр лæг дæн, æмæ мæ зæрдæ гæлæбу фесты. Куырайхъæл вæййын æмæ мæ кæуинаг уавæр куы бамбарын, уæд та мæхимæ куыдзæй æгаддæр æркæссын, æмæ мын мæ цард æппынæр ницыуал ад фækæны. Ӕрфæнды мæ фæстæмæ бафынæй уæвын æмæ заргæйæ амæлын, фæлæ мæ адæргæй хуыссæг нал фæхæсы. Фыдбылызы мигъ

мыл пъәэззыйау ныбадти әмә мәм амонд әввахс нә уадзы. Цъыфай мә къехтә спәдувдзынән әмә цъәх нәумә схиздзынән, зәгъгә, куы фәззәгъын, уәд дзы арфдәр нынныгъулын. Ау, Зәлинә раст уыди, уәдә? Нә мәгуыр мад нә әлгъыстагәй ныйиардта? Әмә уәд әз мәхи цы тухәнәй марын? Доны кәф әрцахсыныл мә уды быңынәг цы скъуыны? Әрмикассагыл цәуынна разы кәнын әмә мә аивадон разамонәгмә цәмә цәуын? Мә хъысмәт мыл гадзрахатәй кәй рацыди, уый бәлвирд куы у, уәд ма мын Наталья дәр цы баххуыс кәндзән? Мә хъысмәт мын баивдзән? Күяннә, күяннә. Уымән йә бон исты куы уайд, уәд йәхи цард сарәзтаид әмә мә хуызән хористтимә удхар кәныны бәсты йә уды дзәбәхән Стыр театры балеты кафид. Культурәй хәдзары агъуыстытыл зилын әмә йә агурын, фәлә йә нә арын. Зарәтгәнджыты къордәй дәр ници зыны. Фыццаг бон мә чи суазәг кодта, уыцы бурхил ләппуйы бафарстон, әмә Натальяй коймә фенкъард и.

— Уый, әвәццәгән, кусынмә нал рацәудзән.

— Цәуыннә?

— Йә риуы рак фәзынди, әмә онкологон рынчындоны хуыссы. Йә уавәр тынг әвзәр у...

Әваст мә цыма арв әрцавта, уыйау фәдән. Электрон тых мә нервытыл дыууәрдәм згъордта, әмә мә буары дыз-дыз нал әнцади. Мә сәримагъз бандзыг и, әмә хуыды кәнынән нал уыди. Ләппуйә исты зәрдәвәрән ныхас фехъусынмә әнхъәлмә кастән, фәлә уый кәдәмдәр сагъәсхуызәй аджих и. Әрәджиау ныфссастәй афтә бакодта:

— Не сфаелдисәгән йәхимә рәстдзинад күянә ис, уәд ма йә ләг кәмәй агура? Ахәм сыйгъәрин адәймагмә дә къух батасәд. — Иучысыл фәхъус и, стәй мәм ие ‘рғом раздәхта әмә ма йә ныхасмә хәләтгәнәджы хъәләсәй бафтыда: — Дәу бирә уарзы, әмә йын дә фенд ахсызгон уыдзән. Йә низы хатт куы нәма зыдта, уәд мын йә зәрдәйы дуәрттә байгом кодта. Хистәр, дам, дзы күянә уаин, уәд, дам, ын мәхи тыххәй дәр ракурын кәнин.

Йе ‘рвонгәнән ныхәстә мын мә цәстгомыл уазал доны ‘ртәхтә әрбакалдтой, әмә әрчыцидтон, адрес дзы райстон, дидинджытә балхәдтон әмә йәм атындызидтон. Әпратәй тынгдәр тарстән, әгасәй йә куы нал байяфон, уымәй әмә йәм згъордтон, куыд мә бон уыд, афтә. Дәргъәццион нараәт

уаты йæ сыйтæджы сидзæрхуызæй куы ауыдтон, уæд мæ зæрдæ æрбауынгæг и. Мæхи бауромынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæ цæстытæ донæй айдзаг сты, æмæ сæ бамбæхсын нал бафæрæстон.

— Наталья Петровна, ды æмæ рынчындон... Уымæн уæвæн куыд и? — сдзырдтон зыр-зыргæнгæ хъæлæсæй æмæ йæм мæхи баппæрстон.

— Иc, мæ хæдзар, ис. Ацы дунейы алцæмæн дæр уæвæн ис, — æнкæрдæй бафиппайдта рынчын, йæ хуыссæны рабадти æмæ мæ хъуырыл атыхсти. — Äрыгонæй дæу хуызæн лæппуйыл куы сæмбæлдаин, уæд зæххыл мæнæй амондджындæр сylгоймаг næ уыдаид, — æрбаузæл мыл йæ хъæлæс.

— Хорзæй мæм ницы ис, фæлæ дæу бирæ уарзын.

— Хистæр хойау? — хъазгæйæ мæ бафарста Наталья, æмæ йæ рæсугъд фæлурс цæстом баудызмæл и. Мæ сæр «нагъ», зæгъгæ, батылдтон, æмæ мын арфæтæ кæннынмæ фæци:

— Бузныг, мæ хур, бузныг. Äгайтма мын мæ мæлæты размæ мæ зæрдæ барухс кодтай.

— Цытæ дзурыс, Наталья Петровна? Цавæр мæлæты кой кæнны?

— Рак мæм кæй ис, уый зонын, бирæ цæрæнбон мын кæй нал баззад, уый дæр зонын. Иугæр мын мæ хъысмæт ахæм тæрхон рахаста, уæд йемæ сразы уæвын хъæуы.

— Наталья Петровна, мах дæумæ цæуæм, — къæсæрæй йæм æрбадзырдта иу гуымирыхуыз лæгойарæст бæзæрхыг сylгоймаг урс халаты, æмæ йæм рынчын йæ гыццил фæлмæн къух батылдта.

— Кæд гæнæн ис, уæд ма иучысыл афæстиат ут; æз — ныртæккæ...

— Хорз, хорз, — бæзджын хъæлæсæй йын хатыркурæгау загъта дохтыр, тыргъмæ ахызти æмæ ныл дуар æрбахгæдта.

— Нæ сизгъæрин рæстæг дзæгъæлы фесæфтам. Раздахæн ма йын куы уайд, уæд мæ гæнæнтæй иу дæр нал ауадзин. — Наталья йæ цæстытæ доны разылдта æмæ йæ хъуыды фæбæлвyrдæр кодта: — Куы базонгæ стæм, уæдæй фæстæмæ нын иумæ уæвын æмбæлыди, фæлæ кæрæдзи næ бамбæрстам. Цард дыууæ боны йеддæмæ næу, æмæ йын йæ алы уысмæй дæр пайда кæннын хъæуы, æз та йæ, мæнг æфсæрмытæгæнгæ, мæ иувæрсты ауагътон.

Уыцы ныхæстæ адæмæй цал æмæ цал хатты фехъуыстон,

фәлә мәм ныры хуызән никуыма бахъардтой. Цы йын зәгъон, уйй на зонын аәмә хъусәй ләууын. Зонгә та йә күйд нае кәнын, фәлә ма ныр цы? Фәндү дзур, фәндү ма. Уәвгә, цы бәрәг и? Иә хабәрттә мын афтә әргомәй кәм кәны, уым ай мә зәрдәйи уаг бәлвырдәр базонын фәндү, әваәцәгән.

— Хорз җәстәй мәм кәй кастә, уйй уыдтон, фәлә дәу хуызән рәсугъд, хәрзәгъдау, зондджын интелигенты зәрдәмә фәңәуын әнхъәл нае уыдтән мәхицән. Раст дын күй зәгъон, уәд мә ныр дәр тынг нае уырны.

— Нырма сывәллон дә аәмә дәхицән фаг аргъ кәнын нәма зоныс. Стыр зарәттәнәг дә күй рауайа, уәд ма әгәр дәр баууәндэзинә дәхиуыл.

— Ницыуал мә рауайдзәни.

— Цәуынна?

— Рынчындоны мын мә рәзынджытә слыг кодтой, стәй мын цыма мә хурхыудындзтә дәр бахъыгдардтой...

— Эз ма дис кәнын, йә хъәләс, зәгъын, афтә тынг җәмән аивта. Дохтыртәм мә'вастәй дзәгъәлы бацыдтә. Иә күист чи нае зоны, ахәмтә се 'хсән бирә ис...

Сылгоймаг афтә тынг әрәнкъард и, цыма мәлүйни къахыл аәз ныллаууыдтән, уымән та йә къах-къух дәр нае риссы. Иуцасдәр мәм тәригъәдгәнәджы җәстәй фәкасти, стәй арф ныууләфыди, аәмә дзы хъәрзәгай цалдәр дзырды сирвәзти:

— Эвзонгдзинад цас рәдыйдтытә уадзы, цас!

— Мә зәрдә сафтид и, аәмә мә әппындәр ницыуал әндауы. Хуыцауәй дә бауырнәд, Наталья, цардән ләваргәнән күй уайд, уәд дын ай ныртәккә дәр әнәвгъау раттин. Мән ницәмән хъәуы.

— Раст нае дә, мә җәсты рухс, раст нае дә. Күйд тынг рәди-йис, уйй күй зонис, уәд афтә нае дзурис. Дун-дунеты хәрзтән сә тәккә зынаргъдәр у адәймаджы цард, иннә хабәрттә иууылдәр сты ницытә аәмә мацыйтә.

Дохтыр къәсәрәй әрбахызти, аәмә Наталья йә ныхас фәса-бырдәр кодта:

— Эпраттәй тынгдәр мә цы фәндү, уйй зоныс, мә хәдзар?

— Цы?

— Ныр мә күйдәй уыныс, дә зәрдәйи афтәмәй күйд баз-зайон.

— Фыццаг концерт күй раттам, уәд дә гыццыл чызгау мә

хъәбысмә фелвәстон, әмәе дә цәсгомәй амонды рухс ракалди. Дә цәстытә ахәм рәесугъд әрттывд фәкодтой, уыйбәрц хъәрмад сәе раивылди әмәе диссаг. Афтә мәм фәкасти, ңыма мәе цурмә зәд әрбатахти әмәе мыл йә цардәттәг базыртә әрбатыхта. Уыңы зәдәнгәс фәлгонц мәе никуы ферох уыдзән, әдзухдәр цардәгасәй мәе цуры ләудзән әмәе мын рухс кәндзән мәе фәндаг,— ардхәрәғау әнәдзызәрдыгәй загътон әз әмәе дохтыры иувәрсты зәрдәсастәй ахызтән тыргымә. Мәе цәссигтә мәе уадултыл ңыхңырджытәй уырдыгмә згъордтой. Бауromын сәе нәе фәрәзтон, уымән әмәе әрмәст Натальяйыл нәе күйдтон. Уымәй тынгдәр күйдтон, йемәе мын ңы рәесугъд бәллищә баст уыди, уыдоны сәфтыл.

* * *

Цәуын, фәләе мәе зәрдә ницәуыл дарын. Мәе балц та кәй нәе фәрәстмә уыдзән, уый әмбарын, фәләе уәеддәр адәмы гүүлфәнү ләтәрдын. Ләмәгъдинад кәй әвдисын, ууыл мәхинмәр сәттын, фәләе ме ‘нәсәр ңыд бауromын нәе фәразын. Ме ‘туыдзәгдинадыл фәуәлахиз уәвыны хъару мәм күү разынид әмәе мәе фәстәмә күү раздахи, уый мәе фәндәгә дәр нәе кәнү, уымән әмәе әнахуыр диссаг әрпәуынмә әнхъәлмә кәсүн. Кәңцидәр хәйтәхәт әрхауы, әмәе пассажиртә фәйнәрдәм гәбазгай фәтәхынц, фәләе дзы йе сферл исәг бынтон әнәнхъәләджы искәй бахъахъхъәнү. Зәхх йәе тых-йә бонаәй нынкүүысы, әмәе әппәт бәстыхәйттә дәр ныппырх, ныммур вәййинц, фәләе дзы дыууә-әртә әнаебасәттоны сәе бынәтты ләугәйә бázзайынц. Хъәдыйл зынг сирвәзы, әмәе бәстәе пиллон арт суадзы, йәе размә ңы фәвәййы, уыдан иууылдәр бынты быны сыгъд бакәнү, фәләе фәсвәд ран иуәй-иу бәләстәм нәе бавналы. Зәххыл ңынә диссаг әрпәуы, ахәм нәй. Кәуыл йәе хъысмәт фыдәй әрзилү, кәй та әнәнхъәләджы йәе амонд ахәссы. Әз дзы кәңчитәм хауын, уый фидарәй зонын, әмәе мәм дызәрдиг не ‘взәры, фәләе ма мәе уәеддәр иу хатт фәнды мәе хъысмәт бафәлварын әмәе мәе ных размә тәрүн. Мәе цәстытә мын исчи сатәгсай хәңциләй күү бабәттид, уәеддәр мәе уарзон галуанмә фәндаг ссарин, уымән әмәе дзы стыр цин-динад бавзәрстон. Концерттә дәтгәйә мәм афтә касти, ңыма бынтон дзәгъәлы нәе райгуыртән, ңыма ацы егъая дунейи кәйдәр хъәуын, әмәе-иу мәе царды ңыдәр нысан фәзынди,

мәхимә-иу әндәр цәстәй кәсүн райдыттон. Ныр мәм уыцы ‘нкъарән нал ис. Наталья йә ىемә ахаста, әмә мә фәнди үә раздахын. Мә бон зарын нал у, фәлә мә уәлмонц аивад үе ‘хызыгон уацарәй наә уәгъд кәны, әмә ныртәккә хъуамә мә фәстаг фәлварән радтон. Кәнә — цәргә, кәнә — мәлгә. Хи расай-басай кәнинән мын рәстәг нал и. Драмон къорды разамонәгмә бацыдтән әмә үйн мә курдиат бамбарын кодтон. Уый мәм уарзон цәстәй әрбакости әмә мә дисхуызәй бафарста:

— Зарын дә нал фәнди? Наталья дыл үә зәрдә тыңг куы дардта...

— Раст дын куы зәгъон, уәд мә спектакльты хъазын тынгдәр фәнди. Кәд гәнән ис, уәд мә райс.

— Мә ләппүйи цәстәй дәм кәсүн, фәлә дә ахәм тыхджын акцентимә райсын мә бон наәу, әз әрмәстдәр уырыссаг спектакльтә әвәрын... — үә уурс сәр банкьюиста сылгоймаг әмә үә сәвдҗын уәхсчытыл схәцыди. Кәй үә батыхсын кодтон, уый тыххәй дзы хатыр ракуырдтон әмә уәнтәхъиль, сәргүбырыәй нәхимә араст дән. Уынджы сабыргай цәуын әмә мә дарддәры цардыл сагъәстә кәнин. Мә размә бирә фәндәгтә ләууы, әнхъәлмә мәм кәсүнц, фәлә дзы кәцы равзарон? Фылдәр пайда дзы кәм әрхәсдзынаен? Әхсызгондинад дзы кәмәй райсдзынаен? Цәрыны хъару мын дзы чи ратдзәни? Әлпүнфәстаг дзы фәсмөнгөнд кәмәй наә фәуыдзынаен? Фәрстытә, фәрстытә, фәрстытә... Иу иннәмәй — карздәр, иу иннәмәй — әгъатырдәр. Зәрдәйи тәгтәм әнахуыр тыххәй әвналынц әмә сә бындзарәй рәдувынц, буары иннәрдәм хизынц әмә мын мә хъарутә сәттынц. Фәнди мә, сагъәстә кәм наәй, ахәм дунемә алидзын, тызмәг царды әңгәдзинадәй бамбәхсын. Әдзәллаг әдзәхх цәрдтытәй сфаелмаңыдтән, әмә мә фәнди мә удхайраг хъизәмәрттәй фервәзын. Мә фәрстытән цы дзуәппытә раттон, уый наә зонын, дзуапп дәттын та сын әнәмәнг хъәуы, әмә мәхимидағ тыхсын.

Кәд, наә бәстәйи сәргъләүүәджы сәры цы ис, уый зонд хуыйны, уәд ын хъәуюон хәдзарадырдәм араэт у, әмә үйн үә зәрдә балхәныны тыххәй иуәй иннә зынгондәр режиссертә әдзәлгъәд аивадон әмә документалон кинонывтә спичкайы къоппытау кәрәдзи фәдил уадзынц, фәлә мәнмә үе ‘нәсәрфат дзәнгәдайә тынгдәр наә хъарынц. Ардәм куы рафтыйтән, уәдәй

нырмæ кæцæй нæ ракастæн, ахæм ран мын нал бæззади. Университетæн æрмæст йæ уындæй дæр зæрдæ райы. Цал æмæ дзы цал хатты уыдтæн, æмæ мæ æдзуҳдæр дисы ‘фтыдта, фæсарæй-наг бæстæтæй дзы цас фæсивæд ахуыр кæны æмæ куыд цард-бæллон сты, уый. Адæймагæн йæ цурты ахæм хъалхуызæй рацæйцæуынц, цыма йыл æрвæстgæ дæр нæ кæнынц. Ирбæг Мæскуйы университетмæ баҳаудта, зæгъгæ, мæ райгуырæн хъæумæ куы ныххъуысиd, уæд мæ зонгæты дис æмæ цинæн кæрон нал уайд, фæлæ мæ уый дæр нæ разæнгард кæны, уымæн æмæ мæ бæлас гуыппы тыххæй калын нæ фæнды. Институттæ æмæ дæсnыйæтæ радыгай нымайын, ногæй æмæ сæ ногæй фæлхат кæнын, искацы мæм дзы куы фæхæстæгdæр уайд, уымæ бæллын, фæлæ сæ сценæ мæ зæрдæмæ æввахс нæ уадзы. Геолоджы романтикон дæсnыйад мæ уæд та куы асаид йæ фæдыл. Никуы æмæ ницы. Нæй — дурæй хъæбæрдæр. Мидхъуыдæгты кусджытæ-иу цъаммар фыдгæнджyтимæ карз тохы куы баць-дисты, уæд-иу мæнæн дæр, киномæ кæсгæйæ, мæ туг рафыхти æмæ мæ-иу æрфæндыди юрист суæвын æмæ фыддзинæдты уидæгтæ бындзарæй срæдуын, фæлæ ныр уыцы хъуыды мæ фæсонæрхæджы дæр нæй. Дохтыры куыстæй ма диссагdæр цы уа. Мæлæг адæймаджы, йæ уд исгæйæ, цардмæ раздах æмæ йын æгæрон циндзинад æрхæсс. Уымæй ма стырдæр хорздзинад саразæн куыд и, фæлæ зæххыл æндæр дæсnыйад куы нал уайд, уæддæр æй нæ равзарин. Энæмбаргæ сывæллонæн цардмæйæ цæстытæ чи байтом кæны æмæ йын йæ сæры зонд чи баудзы, ахуырмæ йæ чи сразæнгард кæны æмæ йын наукæйы зынгомгæнæн дуæрттæ йæ размæ чи байтындзы, уыцы ахуыр-гæнæгæн аргъ нæй, фæлæ мæ скъола дæр нæ хъæуы. Уæдæ мæ цы хъæуы, цы?

Ахæм æбæрæг уавæры ма мæхи иу аз куы фæдарон, уæд мæ зонындзинæдтæй бавдæлон уыдзынæн æмæ хæрæджы куыстæй дардæр ницæмæнуал сбæздзынæн. Нæ, нæ! Фæлтау цæуыл-фæнды дæр сразы уыдзынæн! Мæ уdlасæн хъуыдæтæ мæ тухæнæй марынц æмæ мын иу уысмы бæрц дæр æнцойад нæ дæттынц. Фæлварæнты рæстæг та мæм æрбаввахс и, æмæ мæхицæн бынат нал арын. Афтæ мæм кæсы, цыма, фæсивæд цардæй цы ‘хсызгondзинæдтæ исынц, уыдон мæнæй аирвæз-дисты, æмæ сæ æнæхай фæуыдзынæн. Скъолайы дæр-иу афтæ тынг стыхстæн. Цы урокмæ-иу нæ байхъуыстон, уый-иу сæфт

хәзнейил баннымадтон, әмә-иу мә уд әрдүйә нарағдәр сси, мәхицән-иу капеччи аргъ дәр нал кодтон. Ныр та уымәй әвзәрдәр уавәры дән. Театрмә бәлгәйә, бирә рәстәг фесәфтон әмә фәстейы бazzадтән. Ме 'рдәджы бәрц дәр чи нә зыдта, уыдан алы рәттәм баңыдысты әмә ахуыр кәнынц, әз та арвай зәххы астәу дзедзырой кәнын.

Уыцы 'рвонгтәнән хъуыдыйтә мә тәвд ныхыл уазал доны 'ртәхтәй хауынц әмә мә тызмәг царды әңгәздинадмә здахынц. Дәвдәг хус ләдзәгау мәхи тыхсаст кәнын әмә ме 'нахъинон уавәrimә сразы уәвүнил архайын. Дәсныйәйтәй мын хъауджыдәр нәй, әмә мәм сәе цәсгәмтә халдих фаззәттәу әмхузыонәй зынынц. Күйнә сәе уарзай, уәд дын цы уәлдай у, фәнды хъомты дохтыр у, фәнды — аразәг, фәнды бухгалтер у, фәнды — инженер, фәнды агроном у, фәнды — гинеколог?.. Се 'ппәтән дәр «сә хәрд — цъәм-цъәм, сә цыд — сәпп-сәпп». Фәлә уал мә цыфәндыйә дәр искаем фәнхсын хъәуы, стәй хъуыддәгтә сәхи амондзысты. Рәстәг цәуы әмә фарн иемә хәссы, зәгъга, куы фәзәгъынц, уәд мәнмә нә хауынц уыцы 'ппәтхъомыс ныхәстә? Стәй иу фәндагмә цы ныккомкоммә дән әмә йәм ирвәзынгәнәгау цы 'нхъәлмә кәсын? Ау, зәххыл әндәр нициуал и? Кәуыл сахуыр кәнон, уыцы күистмә цәуын мә куынә бафәнда, уәд мә исчи артмә дардәни? Ныххъуытты йә уадздынән әмә әндәр күистыл ныххәңдзынән. Уәдмә мәм кәд исты бәллиц дәр фәзынид. Мәхи ахәм уавәры 'нкъарын, цыма чындыздан чызг дән, әмә мә ме 'нәуынон ләппүйән ләгдыхәй дәттынц. Арвмә асингә авәрын, мә зәрдәйи туттә кәлынц, фәлә йәм уәддәр кәугәдзыназгәйә, цәуын.

Раздәр мә хәххон институтмә хәдзыкъайә дәр ниши баластаид. Йә рәзты-иу куы фәцәйцыдтән, уәд әм-иу мә зәрдә бакәссын дәр нә куымдта. Зәхкъәртгәнәгәй кәм удхар кәнын, уым мә хицәутты бынәттә дәр нә хъәуынц, әмә мын «сә куырдадз» дәр сәхи ад кәны. Ноджы ма йын уәле йә тарныхыл фидәрттәарәзт сәрыстыр әрзәткъахәджы әлхъывд уәлдәфәй кусәг дзәбугимә сныв кодтои, әмә мәм дзы кәнгә мийи тәфаг ивылы. Институтән ма суанг йә бәстыхайә дәр ме сәфт уынын, фәлә дзы әрәдҗы радиотехникон факультет байғом и, әмә йәм фәсивәд атындытой. Хәрәг бәхты къәхты хъәрмә куы сира, уйайу әз дәр сә фәдыл, джихтәгәнгә, араст

дән, фәлварәнтә радтон әмә дзы изәрәй ахуыр кәнын райдытон. Бонәй дәр әм мә ныфс бахастаин, фәлә әңгәгәлон горәты афтид стипендийә зын ахәцән у. Мә зәрдәйи цинирдәм иу нуар уәд та күс базмәлид. Күяннә стәй. Мә царды үзима әппындәр ницы ивдәзинад әрцыди, уйайу хъусәй ләууы әмә цәмәдәр әнхъәлмә кәсы...

* * *

Фыдбылыз фыдбылызы къахы. Иу бәлләх мын фаг нә уыди, әмә ма дыккаг дәр мә сәр байяефта, үзима, фыццаджы къухы цы нә бафтыди, уйы баххәст кәнынмә әрбацыди. Әнхъәл уытдаен, ме 'нәзәрдәзәгъә сабидуг мә тәргайе алыгъди, дард кәмдәр, әбәрәг дунейи бамбәхсти әмә мәм фәстәмә нал әрбаздәхдзәни, фәлә фәрәдыйдән. Ивгъуыд, абор әмә фидән кәрәдзиуыл әндөн рәхкысы Җәгтая фидар баст кәй сты әмә мә маңы кәрәнмә кәй не суәгъд кәндзысты, мә уд мын кәй бахәрдзысты, уйы бамбәрстон әмә старстән. Ме 'намондән, зәххыл әнаә фәстиуәгәй ницы сәфы. Хъуамә мыл алцыдәр йә дәмбыты фәдтә ныуадза әмә мә тухәнәй фәмар. Мә фәлдурајджын сабидуг мын циндзинад әрхәссыны басты мә судзгә Җәссыгтәй мәхи кәй фехсын кодта, уйы тыххәй йәм хорз зәрдә нә дарын, әмә мә йә маңт исы, әвәццәгән. Кәд мә кармә гәсгә мә буар чысыл фәхъәддыхдәр и, уәддәр әй йә бира әргъәвститә иу ран нә уадзынц әмә йыл рәстәгәй-рәстәгмә әртәфсынц. Уйы әдде ма син мә уымәл күист әмә хъизәмайраг фыдәвзарәнтә замманай фадеттә аразынц мә уд сласынән, әмә мә чи күид тыхджендиәр ныщәвонәй рәхойынц. Раздәр мын мә рәзын-джытә барәсийн кодтой әмә мә әнә хъәләсәй ныуугътой, ныр та мын сусатгәй хәңгәт күйтая мә зәнгтәм ләбурынц. Әмә ма әнә хъәләсәй Җәрән ис, фәлә әнә зәнгтәй та цы хуртә уындынән? Үзима мә исчи дыргъбәласау йә тых-йә бонәй ныууыгъта, уйайу сә хыррыйт фәңциди, әмә дзы цыдәр мә къәхты дәлфәдтәм әрызгъәлди, сабыргай бадон-зоныг сты, әмә лалым сәнәй күид равдәлон вәйиы, афтә сә хъару зәхмә аңциди. Сә ләмәгъәзинад мын мә зәрдә сәтты, уазал кәй кәнынц, уйы та мын мә фәстаг ныфсы муртә сафы. Инвалиды коляскәйи әвәгәсәгәй кәй утәхсән кәндзынән әмә мә бонтә тәригъәддагәй кәй әрвитетзынән, уйы мә мә

астæуыл дыууæ дихы кæны, æмæ уæззау æнкъарæн кæуы мæ фæлмæст æфхæрд риуы.

Мересьев дæуæй фылдæр хъизæмæрттæ куы бавзæрста æмæ сыл куы фæуæлахиз и. Уæлахиз næ, фæлæ ма, дунемæ чи никуы ‘рçыд, ахæм хъæбатырдзинад дæр куы равдыста, уæд ды дæ былтæ цы ‘руагттай æмæ дæхимæ хъусыныл цы фæдæ? Уый йæ размæ стыр нысан сæвæрдта æмæ, уымæ тырнгæйæ, тох кодта йæ низы ныхмæ, æз та мæхимæ ахæм хъару кæм ссардзынæн, разæй мæм афтид сомбонæй уæлдай куы ницы зыны, уæд? Мæ ахуыргæнджытæ мын æдзуходæр цæвиттонæн Островский — Корчагины хастой, фæлæ иу хъуыддаг искаæй æнтысты тыххæй чиныджы бакæсын у, иннаæ хъуыддаг та — сахъатджынæй зындоны арты судзын. Искаæй рис зæрдæмæ næ хъа-ры. Цалынмæ адæймаг зындинад йæхиуыл бавзара æмæ фыр-рыстæй стонг бирæгъяу нынниуа, уæдмæ æцæгæлон мардæн фынæй æнхъæл у. Эз дæр æнæмæт уыдтæн, æнæмæт æмæ стырзæрдæ, фæлæ ныр мæ быны дон баçыди, æмæ тæвд къæйыл бадæгау фесхъиу-фесхъиу кæнын. Мæ тæппуддзинад мын хорз зонд кæй næ бацамондзæн æмæ мæ раст фæндагыл кæй næ сараздзæн, уый æмбарын æмæ мæхицæн зæрдæтæ æвæрын, фæлæ, мæ хуылфы цы тас æрæмбырд и, уый мæ хус ныхæстæй домбайдæр у, мæ сæры магъзмæ æнауæрдонæй бýрсы, мæ ту-джы барджынæй æнхъæвзы, мæ фæллад уæнгты иннæрдæм хизы æмæ мын уысмы бæрц дæр удæнцой næ дæтты. Эхсæвæй-бонæй ме ‘нæрай хъуыдитæ мæ уæззау зæнгтимæ баст сты. Уыцьиу ран сæхимидаæ зилдух кæнынц æмæ сæ кæлæнгонд цъысымæй рацæуын næ фæразынц. Кусгæйæ дæр, лекцимæ хъустгæйæ дæр, студентты гуылфæны уæвгæйæ дæр мемæ æмдзу кæнынц æмæ мын мæ зæрдæйы рæсугъд æнкъарæнтæ гуырын næ уадзынц. Сæ уæззау рыст мæ уыйбæрц næ мары. Сæ уазал мæ буарæй æддæмæ кæй næ цæуы, къуымых кардæй мæ уый æргæвды. Эмæ ма уымæн дæр истыхуызы бабыхсин, фæлæ мæ ме ‘лгыистаг сабийы бонтæм здахы æмæ мын мæ тыхст уавæр ноджы уæззау-дæр кæны. Зымæг-зымæджы дæргтæ-иу ихæнæй куыд мардæн, мæ зæнгтæ-иу мæхицæй куыд нал уыдисты æмæ-иу арвмæ асингтæ куыд æвæрдтон, уыцы æвирхъяу нывты цæг мæ цæстytæй атонын næ комы, æмæ мæ ныйгарджытæм мæстæй мæлын. Цæй тыххæй мæ рауагтой ацы дунемæ, куы ницæмæн сæ хъуыдтæн, уæд? Цыфæндийæ дæр мын дохтырмæ æнæ бацæугæ наей. Мæ

зәнгтә мын лыг кәныныл куы нылләууа, уымәй тәрсын әмәе мәхі фәстиәттә кәнын, фәлә ахәм әбәрәг уавәры кәдмә уұхар кәндзынән? Абон куына уа, уәddәр мәе райсом уыцы хәрды суайын хъәудзән, әмәе мын куы байрәджы уа. Мәе рәзынджыты тыххәй никәимә бауынаффә кодтон әмәе хуыматәджы ‘ргәвдәгмә бахаудтән. Ныр та кәмә бахаудзынән, цымә? Уәд та мәе уавәр Азәмәтән рарғом кәнин? Йә ус Крем-лырынчындоны куы кусы, әмәе дыууайә дәр сәхи уым куы дзәбәх кәнынц, уәд мәнән ницы фәаҳъаз уыдзысты? Нә, уйдон әғәр хиуарzon әмәе әнәмәт сты. Сәхи цинтә әмәе сагъәстә сә әндавынц әрмәст, әмәе сә мәнмә нә равдәлдзән. Куы сәм баңауын, уәд мын салам дәр ахәм зивәггәнгә раттынц, цима ‘рдәгфынәй вәййынц. Бахъуаджы сахат дәхи кәмә бакъул кәнай, уый дын ма уәд. Куыд мәгуыр дә, иунәг, куыд! Дә хъарджытә кәд ныууадздзынә, цымә? Дә ләмәтгә әнәненфес мады туг рахастай әмәе иудадзыг дәр кәугә кәныс, уымән әмәе дын уый дә зындзинәдтимә тох кәнынәй әнциондәр у. Дә хәстәджытәи иүүл дәр не ‘ууәндис. Сегас дәр дәм әгъятыраї зынынц. Гъер дын Азәмәт әвзәрәй цы ракодта? Әмәе куы ницы зәгъын... Зәгъыс, зәгъыс! Де ‘ппәт бәлләхты дәр дәхинимәр уый азымджын кәныс. Афтә дәм кәсис, цима дә рәзынджытә дәр уый аххосәй лыггонд әрцыдысты, цима дә зәнгтә дәр уый аххосәй барәссыдысты. Уәззау куысты фәстә әхсәв-бонмәе стъолы уәлхъус къамәй кәй хъазыдтә, әмәе дын хъарм хуыссәни сә фәллад кәй нә уагътой, уым дәр Азәмәт у аххосджын? Хи рәдидыл басәттын зындәр у, нә? Куы никәмәй ницы домын, уәд мәе цәуыннәе ныууадзыс? Нә дә уадзын, нә! Хорз куысты дә кәй нә сәвәрдта әмәе дә алы бон дә царды хабәрттәй биноныг кәй нә рафәрс-бафәрс кәны, уый тыххәй йәм хәрам кәныс. Ныр дәр әм уый тыххәй нә уәндис, әндәр дын салам дәр тынг дзәбәх радты, йә фынгмә дәр дә тынг зәрдиагәй фәхоны, фәлә дә конъяк нә фәхъәуу әмәе не сразы вәййыс. Уәдә ма нозтмәе әмхиц уаис... Ды йын куыд хиуарzon әмәе әнәмәт әнхъәл дә, ахәм нәу. Бацу-ма йәм уәдә, цымә дын дә хъуыннадаг нә саразид. Бәгүйдәр дын әй сараздзән. Ацы уазалы дә бәгънәгәй куы фена, уәд ма дын йә пъалто дәр ратдзән. Дә аккаг чи у әмәе дә зәрдәмәе чи цәуы, уыцы хъарм пъалто.

Ахәм зәрдәсәттән әмәе зәрдәвәрән хъуындытимә зилын

горәты сәйраг дуканийы уәладзгүитыл. Китайаг фәлмән мидәггәтә балхәдтон, фәлә мә мә къах уазалмә нә хәссы, әмә, рәсугъд зынаргъ дзаумәттәм хәләттәнгәйә, мә рәстәг әрвитын. Әрәджиау сыгъдәг хус къәсәрәй хуылың митәй-дзаг асфальтмә ахызтән, уынджы сабыргай фәңғауын әмә, адәм хъуыддагхуызәй дыууәрдәм куыд кәнынц, уымә куыд-фәндыйы цәстәй кәсын. Афтә зыны, цыма иууылдәр сә бәстәйи ахсджиаг фарстатә лыг кәнынмә тагъд кәнынц, цыма иучысыл куы афәстиат уой, уәд сә иумәйаг цард йә цыдәй ныллаудзәни, әмә паддзахад змисәй конд хъазән къәсая зәхмә әрызгъәлдзәни. Бәстон ыл куы ахъуыды кәнай, уәд та — ницы. Цард дәр боныхъәдән — йәхи халдих: хъуын-тыйыз, әдзәхх әмә әнад.

— Ахәм рәсугъд ләппутә кәңәй әвзәрынц, цымә? — хъуысы мәм фәстәрдыгәй нәлгоймаджы хъәләс. Хатгай мәм әрыгон чызджытә худәнбыләй дзырдәлларән фәкәнынц сә къухы исты бафтын әнхъәләй. Кәд сәм ме ‘ром’ аздахын, уәд къәмдәстүгхуызәй сәхи рәстытә кәнынмә фәвәййынц, цыма тынг фырнымд сты, уйайу, фәлә сә «цуан»-әй разыйә бazzайынц. Се ‘нгуыр куы ницы ‘р҃цахсы, уәд та сә фәндагыл тәргайхуызәй, джихтәгәнгә, аңауынц. Әз сыл сахуыр дән әмә мәм диссаг нал кәсынц. Сә былдауән ныхәстәм дәр сын раздәрау әхсызгонәй нал хъусын. Әвәлтәрд буцхаст чызджытәм алцыдәр хъазәгау кәсы, суанг ма сә буар дәттын дәр, әмә сә рәстәг, рог пәр-пәргәнгәйә, әрвитынц, фәлә ацы нәлгоймагыл та цы ‘р҃циди? Зәрдәлхәнән ныхәстә кәнынмә мәм хибарај әмә бахъавыди? Цы йә хъәуы мәнәй? Кәд наела-сыла у, мыйиаг? Ацы тыхстәй ма уйи хъуаг дән. Мә цәст ыл әрхастон әмә йәм сылгоймаджы миниуджытәй ницы раиртәстон. Хуымәтәдҗы бурхил ләппләг. Ахәмтә горәты уынгты бон-изәрмә фенән ис мингәйттә. Сәхи дыл куы скъуырой, уәддәр сә нә бафиппайдзынә, сә фәдым уәлдай каст нә акәндзынә. Әвзәр дәр не сты, хорз дәр, рәсугъд дәр, не сты фыдынә дәр. Рәстәмбис адәм.

— Кәмәй зәгъыс, кә? — фәрсын әй дә зәрдә-мәзәрдәйә.

— Дәуәй, әндәр кәмәй? — дзуапп мын дәтты әүүәнк-дҗынәй.

— Ссардтай рәсугъд ләппу.

Мә къух ыл ауыгътон әмә дарддәр араст дән, дәумә мә

не ‘вдәлсы, әмә мә ныхъхуытты уадз, зәгъгә. Уый мә бай-йәфта әмә, мә фарсмә цәугәйә, афтә бакодта:

— Ёңәг зәгъын, әңәг. Абонсарәй дә фәдыл зилин.

«Әмә рынчын дә?» — фәрсын әй мәхинымәр. Хәрәй дәр әй бафәрсин, фәлә мә әнәзонгә адәймаджы ‘фәрсын наә фәнды.

— Кинорежиссер куы уаин, уәд дә героикон хъайтары ролы ахъазынмә әрбахонин. Диссаджы дзәбәх дзы сфидаус.

«Искәцәй мә зоны, әвәцәгән, әмә мын мә риссат цъут-хал ләмары», — февзәрд мә сәры, әмә йәм цымыдисәй ба-кастән.

— Культурәйы кусәг дә?

— О. Нырганәг.

— Әмә мә цәй тыххәй баурәйтاي? Рәсүгъд кәй дән, уый зәгъынмә? — фәрсын әй былысчылај әмә уыциу рәстәг худын ууыл дәр, мәхиуыл дәр.

— Мә зәрдәмә фәңидтә, әмә мә фәнды демә базонгә уәвүн. Рәстәг мын куы уаид, уәд дә сныв кәнин әмә йә мә равдысты бәрәг ран сәвәрин, фәлә нахимә тагъд кәнин.

— Әмә кәм цәрыс?

— Ялтәйы.

— Украинаїы? — баҳудтән ыл хионхуызәй. Мә сусәг әлхыскъ мын бамбәрста, әмә йә цәсгом фәтар и.

— О. Нә сәрхъән хицау наә әппындәр никәй бафарста, афтәмәй наә хахойләгтән сывәллоны хъазәнтау баләвар код-та, әмә ныл цинаї мәлүнц, мах та ацал-аяул азы фырдисәй не муд әрцәуын наә фәразәм.

— Нә куырыхон сәргъләуджытә сәхицән бәсты бикъ әмә комы дәгъәлтә әнхъәл сты әмә адәмы родтәм дарыны, уәл-дайдәр сә хылдарәг куына вәййы, уәд. Сәхи хәдзарәй згә судзин дәр никәмән раттиккой...

— Тынг раст зәгъыс. Хуыйы сыйгъәринмә бауадз, әмә йә фаджысы бын фәкәна.

— Хуыцәуттә әмә хицәуттә әмдых сты, әмә сәм наә къухтә наә бахәццә уыдзысты. Адәмы фыдах сыл әфтыд фәуәд, дәу та сыйгъдәг Уастырджи фәндараст фәкәнәд.

— Фәләүү. Афтәмәй дә мә зәрды ауадзын най.

— Уәдә куыдәй?

— Зонгә уәддәр бауәм. Да ном цы хуийны?

— Гәраты Ирбег.

— Әмә ардәм кәңәй әрбафтыдтә?

— Ирыстонәй.

Ныр та уымән әрцид йе ‘лхыскъ кәныны рад, әмә дзы иттәг хорз спайда кодта:

— Кәңцы Ирыстонәй? Гуырдзиаг әви уырыссаг?

— Уырыссаг.

— Әз та Кузнецов дән, Николай Иванович.

Мә уарзон хъәбатыр, номдзыд разстарәджы әмном әмә әрвад. Мәхинимәр йә ролы цал хатты ахъазыдтән, уйй зонис... — бацинхуыз дән әз әмә йәм мә зәрдәйи уаг аивтон. Ләппуләг йә сәр әхсизгонәй банкъуыста әмә мәм әрхатыди:

— Нәхимә дә тынг зәрдиагәй хонын. Сау денджызы былыл мын ахъаззаджы хәдзар ис, әмә дзы цәр, цас дә фәндү, уыйас. Ялтә зәххон дзәнәт у, хурджын бәстә. Тәвд змисыл хүйсс әмә дә фәллад уадз, стәй әнусон хъәды бәгъянағбуар бәләсты ‘хсән, хәмпүскъәдзил ңымыдис тыртынатыл цингәнгәйә, дә уды дзәбәхән тезгъо кә.

— Бузныг. Әз ахәм кады аккаг нә дән.

— Дә, мә хәлар, дә. Мәнә дын мә адрес, әмә мәм-иу әнәмәнг әрбацу. Әз дын хууамә дә рәсугъд зондажын цәститәм нә бәстәйи аивадуарзажыты әркаесин кәнөн. Дә цәсгомәй диссаджы фәлгонц саразән ис, нә сәфт фәлтәры цард дзы әххәстәй куыд разына әмә адәмы арф хъуыдтыл куыд бафтауа, — әнахуыр хъәләсү уагәй загъта Николай, мә риуы чысыл дзыппи мын гәххәтты гәбаз аттыста әмә аңыди. Әз иуцасдәр джихәй фәләууыдтән, стәй мә дзыппәй гәххәтт систон, кәсгә дәр әм не ‘ркодтон, афтәмәй йә быраеттәм ныппәрстон әмә әмдзәрәнмә араст дән. Федя мә разма фәци әмә тыргъы йә хъәләс азәльди:

— Цом, Ирбег, къамәй ахъазәм, уәddәр мәлгә кәндзыстәм. Искаәй нәмын мә арәх нә фәфәнды, фәлә амән йе ‘дылы сәр ныххон. Куы йә фенын, уәд мә мә къухтә хәрүн райдайынц. Ахәм ницәйәгтә цәмә райгурынц, ңымә? Хуыцауы фәздәгәй марынмә? Царды дә хәрүн, арахъхъ нуазын, тамако дымын, сыйтимә хәтүн әмә къамәй хъазын йеддәмә мацы ‘ндавәд. Уйй дәр амонд у, уәдә циу, әңгәт әй әз не ‘мбарын, уымән әмә мә ахәм амонд нә хъәуы. Уйй та хъәуы, әмә йә нынуудз. Алкәмән дәр йә лауыз — йәхи мәрдтән. Мә къух

ыл ауыгътон әмәе мә уатмәе бацыдтән, мә хъарм мидәггәйтәе ме уәлә скодтон, фәләе мә зәнгтәе нае тәфсынц, уызы уазаләй ләууынц әмәе уәззая рист кәнынц.

«О гормон, мәнән куы загътаис, уәд дәм әз нае фәкастани? Әңгәләттән дәр ма куы ‘ххуыс кәнын, әмәе ды мә туг, ме стәг куы дә», — мә хъустыл уайы Азәмәты уайдзәф. Йә тыхджын хъәләсү мыртә дәр ма йын ахсын әмәе мәхи размәе схойын, фәләе мын мә дурдзавд зәнгты цыдәр бәтты әмәе мәе фезмәлын нае уадзы. Афтә мәм кәсү, цыма мәе рәстәг дзәгъялы фесафдынән. Уәдә ам дәр кәдмә джиудзынән? Мә къәхтәе мәе куы нал уромынц. Цы уа, уый уәд. Донласт хуылыдзәй нае тәрсы. Мә бон дзы уәеддәр базондзынән. Дуар ассыдтон әмәе та уынгмә ахызтән. Афтид пиджаччы мәе гәрттәгәрттә цәуы, фәләе быхсын. Мә тәнәг макъинтош барәй нае рахастон. Кәд мын мә фыдыфсымәр йә бәзджын пъалтотәй иу раттид. Ау, бәгънәтгәй мәе куы фена, уәд йә зәрдә нае фәтасдзәни?

Йә дуар ын гомәй байяефтон әмәе фәтарстән, кәд ын исчи йә фатер фәкъахта, зәгъгә. Мидәмәе бауадтән, әмәе фырдисәй мәе дзых бахәлиу и. Домбай ләгтүл куыд нае сәмбәлдтән, фәләе, уазал кәмә нае хъары, ахәмил мәе цәст никуыма ‘рхәңди. Рудзгуитә дәр — гом, әмәе сын дыууәрдәм дымгә се ‘мбәрзәнтәй хъазы. Азәмәт айдагъ майкә әмәе трусиччы стъолы уәлхъус бады әмәе газеты кәсү. Йә хәрзхуыз буар митау урс-урсид дары, цыма цәргәбонты хуры хъәстәе никуы фәци. Йә сәрхъуынтә әмәе ие ‘рфгуитә — сатәгсау, бәзджын. Иу урс әрду дәр дзы нае зыны. Кәд алы бон дәр конъяк нуазы, уәеддәр йә ләгъз цәсгом әмәе ие ‘рттиваг цәстытыл ницы фәд уадзы, әмәе әрыгон хуыз әвдисынц.

Мә саламән дзуапп раттыны бәстү мын йә рәсугъд урс къухәй стыр хызынмә амоны.

— Боржомитә-ма әрбадав. Әхца — уәртә серванты сәр.

Йә ныстуан ын сәеххәст кодтон, әмәе йәм дзы иу авг баләвәрдтон. Уый йә әхсызгонәй банаизта, шахмәттәе стъолыл әрәвәрдта әмәе кәимәдәр телефонәй хъазын райдыдта. Әз агъуыстытыл сабыргай зилин әмәе дисәй мәлын. Хуыссәнтә — әнәфснайд, цәлгәнәны әнәхсад тәбәгътәе кәрәдзиуыл рәдзәгъдтәй амад, чысыл стъолыл — алыхуыз он хәринәгты уәлдәйттә. Әмәе ма уыдоныл, ам цәргәйә, сахуыр дән, фәләе

бындытә та ацы уазалы кәцәй әрбатахтысты? Сәрдигон дәр иу ранмә уыйбәрц бындытә әрәмбырдәнгә никуима федтон, әмәе сәм мә зәрдә схәщә и. Залмә әрбаздахтән әмәе Азәмәтмә әдзынәг кәсын. Йә хъазты афтә арф аныгъуылди, цыма йәхи дунейи чемпионатмә цәттә кәны. Йә хәдзар къәрныхтәй күү байдзаг уаид, уәддәр сә нә бафиппаид, бындыты күүд нә фиппайы, афтә. Иунәг цәмән у, цымә? Йә бинонтә дзы кәдәм фәэлыгъудысты? Бафәрсин әй, фәлә йәм нә уәндүн. Исты йын күү фәхъыг уа, уәд мәм зул цәстәй ракәсдзән, әмә мә цәмән хъәуы?

— Фәләуу-ма, әз — ныртәккә! — сдзырдта талф-тулфәй, ңәлгәнәнмә бауади, конъячы агуывзә анызта әмәе фәстәмә рауади, телефоны хәтәлмә фәләбүрдтә әмәе та хъазыныл фәзи.

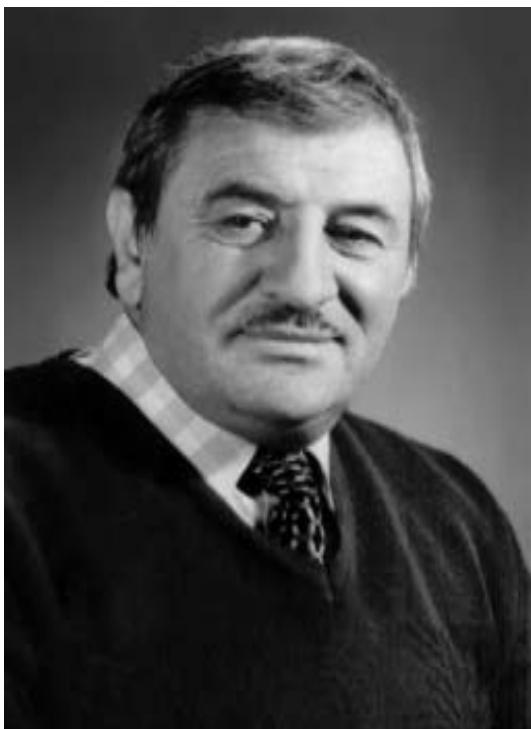
«Кәд стыр хицәуттә иууылдәр мәнәе афтә цәрынц әмәе уый амондыл нымайынц, уәд сә бынәттә дәр — ницы әмәе сәхәдәг дәр әмәе сә амонд дәр», — хъуыды кәнын мәхинимәр. Кәрәдзийә күүд дард стәм, уый әххәстәй нырма ныр банкъардтон, әмәе ма мә зәнгты әдде мә зәрдә дәр срысти. Йә дохтыр дәр мә нал хъәуы, йә пъалто дәр, йә зонд дәр, йә уынаффә дәр. Йә хорздзинәйттәй мә ницыуал хъәуы әппүндәр. Шахмәттәй хъазгә йә ныууагътон әмәе рынчындонмә ацыдтән. Ацәргә сылгоймаг мә иуцасдәр фәрауынбауын кодта, мә уәрдҗытә мын резинә дзәбуугәй фәрацәвбацәв кодта, мә зәнгтә мын йә уырзтәй феууәрста әмәе мын карз тәрхон раХаста:

— Махмә дын ницы хос и. Кәд дә къух амоны, уәд алы сәрд дәр денджызмә цу әмәе дәхи тәвд змисы дар. Дә күист күинә баивай, уәд әнәе зәнгтәй бazzайдзынә.

Мә ялтәйаг зонгәйи адрес кәй аппәрстон, уый тыххәй мәхицән уайдзәфтә кәнынмә фәдән, фәлә йыл әппүнфәестаг мә къух ауыгътон. «Дзәгъәлы йыл фәсмөн кәнын. Уәддәр әм, мә сәдә зәбулы иу әндахыл хәцгәйә, нә ахәццә уыдан. Адәймагән йә хал цы схауа, уымәй йын алидзән нәй...»

КОЛИТИ ВИТАЛИ: 50 АЗЫ

Виталийы мад Анфисә.

Виталийы сабитә Людә, Альбинә,
Зәирә, Зәлинә, Рохсанә.

КОЛИТИ Витали

ÆРÆГВÆЗЗÆГ

* * *

Лæвардтонцæ фиддæлтæ синон ниуазæн
Хуæрзиуазæг, кенæ лæгкæстæрæн,
Нæ ин адтæй нæдæр æрдæгбæл ниууадзæн,
Нæдæр ба фингæбæл æрæвæрæн.

Хестæрта! Уæ цард уæд уæ зæрди фæндон,
Ниуазун æй, — нæ тог нæ истæг æй!
Фал ин кадæ скæнун нæбæл, дан, æй нæ бон,
Уой фæлтауи адзал æрхæстæг уæд!

ÆРÆГВÆЗЗÆГ

Æраæгвæззæг ку фæууаруй
Хæлæмулæй, меткъæвда,
'Ма фæсуарун ку 'ризайуй
Нæ гъæунгти лæпъæда,

Ке ма фæндуй уæхæн бæнтти
Æ колдуарæй ракæсун?
Тарст урутау сæ хуккæндти
Райдайунцæ римæхсун...

Ка разинний дзæгъæл зæнгæ,
Æ тæлæнтæ ка хæссуй...
Æнаæбонæй гъости уæнгæ
Цъимарати ниххæссуй...

* * *

Мæ комкоммæ дуар байгон æй,
Цъæх халати, дустæ тугъд,
Рацудæй бабæй балкъонмæ
Азгæ-уозгæ саурæсугъд.

Нæ мæмæ зинний æ цæстæ,
Фал уой дессагæн тæмæн —
Хори тунтæй уæфт æррастæ
Æ дзиккоти рæдзæхсæн.

Тæходуйаг, ке бафсадуй
Гье уой уарзти рæсог цъай.
Епи тунти гъардзийнадæй
Æхсæвæ дæр рæвдуд ка й'.

СОНЕТ

(Акростих)

Лæдæрсуй ма фæсмони къæвда,
Ивулуй агъуд донау ме 'уэнгти.
Даргъ æма æнæбун сай цъала
Æд цийнитæ фæлласуй мæ сæннтæ.

Ехуарун æй мæ реуи æд маst.
Сайд нæ дæн — уæд ми ду ци фæттарстtæ?
Тари дæр æрттевуй æцæг уарзт,
Изæрæй мæ дæ цormæ ци 'лвастай?

Зуст дзурдæй мин мæ хъур æхгæдтай,
Æнæ 'взаг мæ куддæр фækкæнисæ.
Гъэрæй мин кæд — «цæй, цо» нæ дзурдтай,
Æнгасæй æй уæддæр исзæгъисæ.

Уодзæнæн къæндæстугæй дæ рази,
О, уæддæр мæ хъисмæтæй арази!

ÆРТАЕХТА

Сахирд хори фæстæппæлтæ
Рæстæг тартæ исиста.
Скъуд хъумадцау мегъгæппæлтæ
Тухгин уадæ æмпъузта.

Ниллæудтæнцæ сахуарунтæ,
Раст уæлæрвти тугъд цудæй.
Лæхъумамæ каурæбунти
Уарундæнтæ ивулдæй.

Гъе уой фәсте фәйнердәмә
Мегъти уадә әскъудта.
Хорракасти ләфинтәмә
Әрдзә әхе рәвдудта.

Фәткъуй сифәй нә дзәхәрай,
Калдта 'ртахтә бадәг цъеу,
О, әрбауа фуд әнирай,
Ракарстонцә мин мә реу.

Әрбаләудтә, хъури фәрдуг
Мә зәрдәбәл әнкъардәй.
Әrbаймистон: дә цәстисуг
Нә хеңәнбәл куд уадәй...

* * *

Л-мә

Мә бон ди нәбал әй...
Нәбал ди фәразун...
Фал мәхе фудәнән
Дәу фур берә уарзун...

Нәбал ди'й, нә, мә бон,
Уодхәссәг мин дә ду...
Фалә мә гъе уәddәр
Дә адзал нә фәндүй...

Әrmәстдәр хъисмәтәй
Гъе уой дән корәгау:
Мә разәй дә циртмә
Ма барветәд Хуцау...

* * *

Уәрдундона... Сәх-сәх уардмә
Нәзи тала әнкъусуй.
Әнәбәрәг иронхуатмә
Мән мә бәлдә әскъәфүй.

Дә къәбәлдзуг къуәрд дзиккотә,
Дә мадзорә уорс цәсгон
Ниббастонцә мән гъе уотә,
'Ма нәбал дән дзорунгъон.

Евгъуди рист, сос дзиназун,
 Фәллад зәрди фәлгъәндүй.
 Зәгъун дәр ай нә фәразун,
 Аә зәгъун дәр мә фәндуй...

КАТАЙ

Дәумә ма аэз мәхе куд бахатон,
 Ци уагбәл ма кәнон дин лигъстә?
 Мә бәлддагон аәма мә зәрддагон,
 Кәд аәма мә рист цардәй тухст дә.

Гъәтт, аәтта, уогә ба ци хъазар ай
 Да зуст исдзурд аәма цъәхснаг уес.
 Цидәриддәр кодтон фудазарәй,
 Уонаен ба нимайән дәр наәйес.

Ду — ме 'лгъетәг аәма мә багъәуай,
 Мән де 'ной фәххуәруй аәндәр тас...
 Ду мә разәй циртмә ку бацәуай,
 Ку байзайон де 'ной — уодәегас...

ÆХСӘРИСӘР

Цал зингемә мин сугъдтә,
 Цал туфулей аәфтудтә.

Æхсәрисәр — зәрддагон,
 Æхсәрисәр — бәлддагон.

Дә бәләстә — мудәмдәф,
 Фәрсаг син кәнүй Ирәф.

Æхсәрисәр — зәрддагон,
 Æхсәрисәр — бәлддагон.

Дә бакомкоммә къолвахс,
 Цәмән уотәй хемәлвас?

Æхсәрисәр — зәрддагон,
 Æхсәрисәр — бәлддагон.

Дә уарун дәр мин — хорбон,
 Уоди хуасә — Сәхолдон.

Æхсәрисәр — зәрддагон,
Æхсәрисәр — бәлддагон.

Мә гъәуబәстә, о, мә уод,
Æнә сумах дән инод.

Æхсәрисәр — зәрддагон,
Æхсәрисәр — бәлддагон.

Кадгин әңцә дә адәм,
 Апи зар ай сә радән.

Æхсәрисәр — зәрддагон,
Æхсәрисәр — бәлддагон.

ГУБАТАМӘ

Рагимис, реуи бабәй ци 'спадәй,
 Мә уод мин цәбәл содзуй әрхун?
Æраeftудтә мә зәрди, Губатә,
 'Ма бабәй фур әрхунәй кәун.

Дә фәлмән, дә батаргонд цәститә
Ærimистон нур дәр нәуәгәй.
 Кәмән ма ракәнен мә гъәститә,
 Ка баләдәрдзәй мән әңгәй?

Бәргә адтә мәнән зәрдәвәрән,
 Бәргә адтә мәнән устур нифс.
 Дә хузәбәл мә рос әрәвәрун,
 'Ма ду дәр, неци дзоргәй, кәсис.

Ләдәрун, нә ми дә, нә, арази.
 Ку адтайсә — не 'ссайнә әндәр.
 'Ма хатир, сәргубур дән дә рази,
 Нә разиндтән а царди хуәздәр.

Кәддәр ба дә дәлбазур хуссинә,
 Нә кодтай комидзаг әнә мән.
 Уогә ба, ци зин дин искәнинә,
 Уогә ба ци мәстаг дин адтән.

Кәддәр ба әз дәумә рәуәг уадтән —
О, рәстәг күд айиевуй, уәүүәй!
Райдард дән, нур ба, раидард дән,
Нә гъәубәстәй, мәхеңәй, дәуәй.

Кәд айфонмә, миййаг, ниддәвдәг әй
Дә циртбәл әнәхатир сикъит.
Бацәүән кәд хъәбәр искәрдәг әй,
Хъамиләй нә зиннүй әгириtt.

Ку ракәнүй а цард мән буройнә,
Зәрдәбәл уәд бустон әфтуис.
Цума бабәй ләдзәги әнцойнә
Нә гъәунги уәззау иссәуис...

Рагимис реуи бабәй ци 'спадәй,
Мә уод мин цәбәл содзуй әрхун?
Әраeftудтә мә зәрди, Губатә,
'Ма бабәй хебәраги кәун...

* * *

Фәстаг тунә рагъбәл исусуй,
Ранигулдәй и хор, фал ә ранди
Кәңәйдәр сосәг дзурд игъусуй,
Кәңәйдәр игъусуй сос дзубанди.

Нә, уәddәр, нә дә кәнун әндәр,
Ләдәрун... ду әндәри ке уарзи.
Фал, уәddәр, цәмәндәрти, уәddәр
Әнамондән февзурис мә рази.

Дә уарztәй әз уогәй әнә хай,
Ци никкәени зәрдау мән дә хъури,
Ци дин кодтон, әдта, гәләххә,
Ду мәнмә ци әрпәуи мә фуни?

Дәумә бәлгәй мә уарzt исусуй...
Ранигулдәй и хор, фал ә ранди
Кәңәйдәр сосәг дзурд игъусуй,
Кәңәйдәр игъусуй сос дзубанди...

ХҮҮГАТЫ Сергей

ГОЦЬИ

Радзырд

у-ма, мæ къона, дуканимæ ныууай æмæ дэз хэнкъæл сдав. Мах næ карчы басыл хэнкъæл акæнæм.

Дзылаты дуканимæ цæуын næ фæндыд — уыцы лæппуйыл та йæ цæст куы æрхæца! Цы хуызæн у, цы! Кæд истытæ рапхæсс-бахæсс кæна, уæд хорз, кæннæуæд хъуамæ йæ цæстытæ дуармæ сараза æмæ джихæй баззайа! æмæ йыл Дзылаты цæст æрхæцдæн, уымæн ма ницы у, фæлæ та йæ йæхæдæг дæр куы суына искуыцæй æмæ та йæм æфсæннтæ-æфсæнты æрбакæс-æрбакæс куы сиса! Ай размæ хаугæ дæр куы фæцæй кодта йæ дзæгъæл ракæс-бакæс тыххæй.

Се 'мбæлттæй кæмæндæр йæ райгуы-рæн боны æртæ чьирийы кодтой. Дзылат уырдæм цыди æмæ ома къафеттæ ам ал-хæнон, нахи дуканийы, стæй, ома, ком-коммæ куыд ацæуон. Уæйгæнæг сылгой-маджы раз балæууыд.

— Дзæбæхдæр уæм цы къафеттæ ис, уыдонæй мæ иу килæ куы уайд.

Сылгоймаг йæ сæрыл схæцыд, æмæ йæ хъæр фæцыд:

— Гоцьи! «Маргъы 'хсыр!»

Уый хъæбæр гæххæтты къопп бæрzonд систа, афтæмæй рауади фæстаг дуарæй. Дзылаты куы ауыдта, уæд æм уыцы стыр къоппы фæрсты ма ныдздзагъыр уа!

Афтәмәй бынәй йә къах цәуылдәр скъуырдта. Къафетты къопп, күңд нә ахая, афтәй йә риумә 'рбалхъывта, йәхәдәг йәхі размә ахаста. Чи йә федтаид, уйй загътаид — әнә ахаягәй йын Хуыцау хос нә загъта. Дуканигәсмә уйй цыдәр худәг фәкасти, йә кәл-кәләй нал әмәе нал әнцад.

— Фәстаг дә нуазын нал хъуыди! — дзуры йәм әрәджиау. Ләппу къопп әрәвәрдта тәрхәгыл, йә тъәпән әрмттә кәрәдзийл адаудта.

— Фәстаг нә, фәлә мә дзы иу дәр нә хъуыди нуазын, бәргә!, — стәй әнәнхъәләджы баҳудти әмәе уыцы худгә-худын ком-коммә куы бакәсиД зылатмә, цыма афтәе зәгъинаг уыди: «Әнәуи дәм бакастән, уйй ىеддәмә әз худгә кәннын мәнә, нә мә уыны!»

Йә баҳудт дәр дзәбәх, хъәлдзәг баҳудт нә уыд — афтәе фәзынд зылатмә, — фәлә йә ныхас! Афтә әнкъард уыди йә ныхас, әмәе адәймагыл уәз кодта.

Әмәе нә фәндыди дуканимә цәуын зылаты.

Уәddәр йә къуымтә әфснайын фәуагъта, раст аләууыди.

— Әмәе ныр, нана, дә карчы басыл пырынд куы акәнис, уәд ын цы уаид? Пырынд нәм куы ис.

— Пырынд нәм ис, пырынд та нәм куыд нә ис, фәләе карчы басыл пырынд нә фидауы. Хәнкъәл фидауы карчы басыл.

Чызг ницуал загъта. Йә бәгънәг уәхсчытыл тәнәг кәлмәрзән әрбаппәрста, скъаппы тәрхәгәй нанайы әхчадон райста әмәе дуарәй ахызт.

Кәцәй йә әркодтой, кә! Цыма ам, сәхи зылды, никуы уыдаид иу ахәм ләппу! Ноджы йә ном дәр цы хуызән у — Гоцъи! Әмәе йәм хъуамә, цал сты дуканийы сылгоймәгтә, уаләй хъәр кәнной фәйнәрдыгәй. Сә иуы хъәр фәецәудзәни:

— Гоцъи, айчытә!

Әмәе уартә рәбинаг хатәнү дуарәй рацәйхәссы дынджыр гәххәттын къопп, йә фәсте зынгә дәр нә фәкәнү. Нәма баҳәцәе уыдзән, чи йәм фәдзырдта уымә, әмәе уартә иннә къуымәй ссәуы иннәйи хъәр:

— Гоцъи, сәкәр!

Әмәе та уартә, сәкәрү голлаг йә хъәбысы бакодта, афтәмәй рахызти дуарыл. Арс дәр ма цыдәр сывәлләтты чиниджы афтәе фәцәйхәссы мыдыцъар йә хъәбысы. Нывы йә фәцәйхәссы.

Сәкәры голлаг сындағ-сындағ әруадздзәни сылгоймаджы къәхты бынмае әмә та:

— Гоцъи, наәлхә!

Гоцъи, Гоцъи, Гоцъи!..

Кәд искуы фәсабыр вәййынц сылгоймәгтә, уәд уартә рәбинағ дуары рахизәны йә тъәпән әрмттә тәрхәтмә әрхәссы, йә цәститә далә әрбахизәны дуармә саразы әмә джихәй бazzайы. Цас фылдәр фәләууы, уйлас цима гүбырәй гүбырдәр фәкәны. Әмә йәм цәст бакәсын нал фәуарзы. Цыдәр тәригъәддаджы хуызән вәййы.

Асины къәпхәнтыл әвдәлон хызт кодта дәләмә әмә әвдәлон хъуыдитыл схәңди Дзылат. Уыңы ном та йәм кәңәй әрхастой. Чи йыл ай сәвәрдта? Әмә йын әгәр нәеу?! Уымән йәхи аккаг уыди, йәхи хуызән цыбыр әмә фидар — Гоцъи! Нырма сын әрәджы кодта Гоцъийы хабәрттә сә историйы ахуыргәнәг. Нырма әрыгон у ахуыргәнәг, ләппу у нырма әмә, ирон ләг фесгуыхт, уый кой куы фәкәны, уәд йә цәстомыл цины фәлхъазәнтә рауылән-бауылән сисынц, йә хъәләс та әхсызгон зыланг райдайы.

Уәд-иу гүырдзымә арәх ныббырстой иннә паддзахәдтә, уәлдайдәр та — Перс. Ныфталгәрон-иу кодтой Гүырдзыйы бәстә, уәлмәрд-иу дзы уәлмәрдән нал бazzад, дзуар — дзуарән. Сәхи цәсты дәр-иу сәгад сты гүырдзиаг адәм. Ахәм заманы-иу сә фәдиси хъәргәнәг Ирмә тындзыдта. Иры хъәуты-иу бәхджын ләг нал бazzад — сәхи-иу акалдтой хәхты сәртү. Иу ахәм ныббырсты рәстәжджы уыди уыңы хабар. Гүырдзыйы зәхх сыгъд әмә уырыдәй дзынәзта арвмә. Персы сахы зәрдә счаста — уәдә ма ноджыдәр куыд ныссәнда гүырдзиаг адәмы. Әмә әрбарвыста Гүырдзыйы паддзах Елечтыремә. Даे богалы рарвит әмә ма богалимә схәңәд. Кәд дае богал тыхджындәр разына, уәд әз ме 'фсад сисдзынән Гүырдзыйы зәххәй. Арвыиста паддзахмә, йәхәдәг худы йә къәдз рихийы бын: ома, куыд нә ссардзынә дае гәмхетт әффады, мае богалимә чи схәңа, ахәм! Әмә дын, ома, цин фенон, әз мәхи худәгәй куыд схәссон!

Цәмәй зыдта Персы сах, әмә уыңы 'хсәв ирәттә мин барәгәй Дзедойыл ныххызтысты 'мә Гүырдзыйы зәххыл әрфистәг сты.

Персы әффад ләууыди атагъайы рәбынәй әмә сә кәрон

нæ зынди. Атагъайы иннærдыгæй та, Гуырдзыйæн ма сæхи æфсадæй цы муртæ аззад, уыдон æмæ ирæттæ лæууыдысты.

Æмæ рацыди размæ уæд Персы богал — стыр, уæйыджы йас æмæ сау, раст цыма цæрæнбонты æвзалысудзæнты фæкуыста. Йæ бæх дæр — сау. Уый дæр сын хъууыдыгонд уыди персайнæттæн — уадз, æмæ сау кæй сты лæгæй-бæхæй, уымæй дæр тас æфтауой, сæ ныхмæ чи æрлæууа, ууыл.

Гуырдзыйыл сусу-бусу бафтыд — иуырдæм ацыди уыцы уæззау сусу-бусу æмæ фæстæмæ ærbazdæxt. Ärbazdæxt æмæ ныссабыр ис. Уæд фестъæлфыдысты ирæттæ — уæдæ уанцион ныссабыр нæу! Ау, иу сæ куыд нæ рахизы æмæ афтæ куыд нæ зæгъы — алæ-ма! Æмæ ма стæй цы цæстæмттимæ бахиздзысты сæ хæдзæрттæм æмæ ма цы дзыхæй сdzурдзысты, дзурыны сæр сæ кæимæ бахъæуа, уымæ?! Æмæ дын уæд йæ кард ма фæцыхауи кæна йæ кæрддзæмæй бындары Гоцъи! Асæй — къаннæг, хъарман цурчы хуызæн, йæ фезмæлд — арвы нæрд, йæ фæкаст — арвы ферттывд. Æмæ та-иу йæхи цæстытæ дæр ферттывтой ахуыргæнæгæн. Кæрæдзимæ фæцараЛтой сæ бæхтæ. Уайтагъд се 'хсаргæрдты дзæхст фæцыди, цъæх пиллон суагътой кæрæдзийыл се 'хсаргæрдтæ. Персы богал бамбæрста — ай хуымæтæджы хохаг нæу æмæ хин митæ кæнын байдыдта: йæ араббаг бæхы иу фæрсты баскъæры Гоцъимæ, куы йæм бахæстæг вæйы, уæд иннærдæм фæцаразы бæхы. Æмæ йæ кард бæрзонд фæхæссы. Фæлæ Гоцъийи йæ цæст нæ сайдта, нæдæр æй йæ цонг сайдта. Иуахæм цæхгæр здæхт та куы фæкодта йæ бæхы персайнаг богал, уæд Гоцъи хъен алæууын кодта йæ бæхы æмæ персайнагæн йæ бæрзæйы хуссар ныссæрфта йæ тесмел цирхъæй, ахæм сæрфт ын æй ныккодта, æмæ дæ балгъитæг афтæ — йæ къуыдыр ма бæхы рагъыл бæргæ аззад лæгæн, фæлæ йæ сæр, йæ дынджыр сау сæр далæ бæхы къæхты бын амидæг.

Нынниудта Персы æфсад, стонг бирæгъты бал куыд нынниуа, афтæ нынниудта уыйæппæт æфсад. Сæ бæхтыл бадын нал бафæраЛтой, зæхмæ æркалдысты æмæ сæ уæрджытыл æрлæууыдысты сæ фыртæссæй.

Ахæм Гоцъи басгуыхти, гъе, Хетæджы байзæддаг, балхынцъ кодта йæ ныхас ахуыргæнæг æмæ йæ къух уæлиу систа, тынг уæлиуа.

Дуканийы гом дуарæй цыдæр хъæлæба хъуыст, æмæ Дзылат фæсæццæ — цыма йæм цыдæр фыдбылыз кasti уыцы

хъәләбайә. Уәddәр бахызт. Мидәгәй дуканийы тәрхәджы раз ләууыди иу стыр, гуылмызарапт ләг. Әмә ҇зылаты хъуыды ацахста: әвәццәгән, уый дәр ахәм стыр уыди, Гоцъи кәимә хәңцыд, уыңы сау персайнаг. Уыңы тәккә уысм ләг йә цәнгтә фәхъил кодта, йә цәнгтә цәуы сыкъатая хъиләй аzzадысты йә сәрмә ләгән, әмә йә хъәр фәңцид.

— Кәннәүәд хуыргәрчытау уә пакъуы калгә схъиудтытә кәндзыстут фәйнәрдәм. Әз мә туг уый тыххәй нә фәкалдтон далә... — Ләгән йә ныхас аскъуыд, фәлә йә йәхәдәг нә бафиппайдта, әвәццәгән, цыма нә аскъуыд йә ныхас, уый ракәс-бакәс кодта фәйнәрдәм, әмә-иу йә цәстәнгас уыңы ракәнонхуызәй куы кәм әрхәңцыд истәуыл, куы — кәм. Дуканийы кусджытә әндзыгәй ләууыдысты, иу каст ләгмәе кодтой, иу — сә кәрәдзимә: цы йын бакәной? Бонрафты нозт уәй кәныны дзырд нәй. Уый хищауды уынаффә у. Сә хищаудәр сын әрвымбон афтә фәдзәхс — мачи фәрәдийәд, уынаффәйы сәрты мачи ахизәд, йәхи мачи бафхәрын кәнәд!

Дзылат йә цәститә дуканийы къуымты ахаста — Гоцъи нә зынд, әмә әнәмәт уләфт скодта. Ләгмәе бакасти. Ләгән йә цәсгом уыди сырх, тынг сырх әмә афтә фәзынд Дзылатмә — ныртәккә фәхуынкъ уыдзәни искуы цәсгом, әмә дзы туг цыхцыр ныллаудзәни. Йә цәститә та мәнгәрттывд кодтой ләгән, цыма цәмәйдәр комдзог цәуинаг уыдысты цәсгомыл, уый хуызән.

— Кәм уыдысты уыңы уынаффәхәсджытә?! — Йә къухтә әруагъта ләг әмә сә йә дзыппыты ратъис-батъисс байдыдта, афтәмәй йә загъд-заманайә не 'нцади. — Далә мә туг кәм калдтон, уым сә иуы дәр нә федтон мә фарсмә, әмә та-иу мә риу, мәнә ацы риу, ай, — ләг йә дзыппытә къахын фәуагъта әмә йә дынджыр къухтәй йә риу ныххоста, әмә йә гуыпп-гуыпп ссыди йә риуән, — размә ахастон әмә та-иу ын йә фидәртә барәмигътон знагән, — уыңы ныхәстә куы загъта, уәд йә къух йә хәлафы фәстаг дзыппы атъиста, кәрәдзийыл тыхтытә 'мә здыхтытәй дзы цалдәр гәххәтт әхцийы систа әмә сә афтәмәй баппәрста тәрхәгмә. — Радәттүт ныртәккә арахъхъ, уырытә! Әз уә сәрыл далә Мәздәгәй уартә Берлинмә... — Әмә та аскъуыд йә ныхас, йә цәститә къуырма радав-бадав акодта адәмымыл, Дзылатыл дәр әрхаста йә цәститә, гыңцыл ыл фәстият дәр аисты, әмә та йә хъәр

фәңгизді, аңыхатт ноджы тынгдәр анәрыд йә хъәр: — *Æз бырсгәе кодтон, бырсгәе, әз размә бырстон, әз сыйдымызды нә цыдтаң иуәй-иутау!*

Дзылат сдыууәрдәм ис — уәд та аздәхид? Цәй хәнкъәлмәй әрвиста нана дәр! Цыма, хәнкъәл күү ныккәна сә карчы басыл, уәд бәстәе сәфдзән! Йә цәсты кәронәй бакасты ләгмә. Далә, дам, Мәздәгәй, дам, уартә, дам, Берлинмә, дам... Мә түг, дам, фәкалдтон. Афтәмәй йә цәсгомы цъар әддәмә күү ратона әмә дэзы түг цыхцыр күү ныллауу, уымәй тас уыд. Йә цәстытә та — афтид, сә фырафтидәй цыма сә зыланг цыди сә къуырфытәй, афтә зынд Дзылатмә.

— *Маял мә ләууын кәнүт, гъе, уәртә къәцәлын чындытытә!* Кәннәуәд мәхәдәг күү бабырсон. Уартә Берлинмә күүд бабырстон... — йә ныхас дардәр нал ахәецә, фәлә уый бәсты үй къуух уәлиуа систа, тынг уәлиуа, — ома ардәм дәр афтә бабырсзынән, дуканийы әфтауцмә, уартә Берлинмә күүд бабырстон, афтә. Раст уыңы уысм ауыдта Дзылат — рәбинаң дуарәй рауади Гоцъи, йә уәлә — урс халат әмә, цы урс уыди халат, иу ахәм урс та йә ссады рыгәй дардта, әмә бамбәрста Дзылат: әдде машинә әвдәлон кодта, ссады голджытә хаста мидәмә. Уымән ыл не схәңцид йә цәст нырмә. Күүд рауади, афтә йә армытъәпән тәрхәгмә фәңараәзта, йә сәрты рагәпп кодта тәрхәгән әмә йә фәстә аләуууди ләгән. Адәм базмәльидысты. Ләг ләппүйи нә федта, фәлә, адәм кәй базмәльидысты, уый бамбәрста әмә уәззаугай, йә цәстытәй дзәгъәл йә мидбынат азылд. Ләппу дәр, ләг күүд зылд, афтә азылд. Адәм ныххудтысты әмә сә каст уымә скодтой, Гоцъимә. Дзылат дәр әм касти, иууылдәр уымә кастысты, әмә йәм уый дәр касти. Комкоммә йәм касти. Фыщаг хатт әм касти комкоммә. Каст әм, әмә йәм гыңцыл зынд әмә, цыма батыхсти чызг, гыңцыл әм кәй зынд ләппу, ууыл. Стәй йәм гуыбыр дәр зынди. Гуыбыр әмә ноджы, нана күүрәфцәг кәмәй фәззәгъы, ахәм. Афтәмәй цыбыр нә уыд йә бәрзәй. *Æнәуи* — ставд, кәд дә фәнды — әфсондз ыл сәвәр, галы бәрзәйил күүд сәвәрынц әфсондз, афтә — нә фәтасдзән.

— Арахъхы! Рахәссүт, цалынмә уын уә дукани нә ныф-фалгәрон кодтон...

Уәд ын йә астәуыл йә цәнгтә атыхта Гоцъи, фелвеста йә әмәй йә фәйнәрдәм ныттылдта. *Æнахуыр* уәгъдизмәлд ныккодтой

йæ зæнгтæ 'мæ йæ цæнгтæ лæгæн, цыма бæмбæг мутакатæ уыдысты æмæ сæ рæбынтаæ гыццыл хæцыдысты цæуылдæр, хæрз гыццыл. Уæддæр йæ хъæр нæ сабыр кодта:

— Уартæ Берлин куыд ныффалгæрон... — Ныр йæхиуыл размæ ахæстытæ кодта, пыхситæ кæуыл ныххæцынц, уый куыд ахæстытæ кæны йæхиуыл, афтæ. Фæлæ йын цыма йæ астæуыл архъан бачындæуыди, уымæй уæлдай сымзæлын дæр нæ бафæ-рæзта.

Уæд ма йæ Гоцьи иу æвæрд акодта зæххыл, стæй йæ ногæй фелвæста æмæ йæ уартæ фескъæфы дуарырдæм. Нызмæлыд лæг, ныууыгъта йæхи, ныттылдта йæ къабæзтæ. Адæм худгæ 'мæ цъæхахстгæнгæ фæйнæрдæм аппæрстой сæхи.

Дзылат худгæ нæ ныккодта иннæту, æнæуи хъæлдзæг змæлд бакодта йæ цæсгом, афтæмæй кæсти, лæг йæ гæндзæхтæ куыд цагъта, уымæ. Йæ цæсты кæронæй ауын-ауын кодта Гоцьийи дæр æмæ дис кодта: куыд рог-рог фескъæфы уыцы стыр лæджы, куыд æй фæразы?!

Уæд, дуканийи чи бамбырд, уыдонæй иу зæронд ус лæджы æхçатæ фелвæста тæрхæгæй æмæ йын сæ йæ фæдыл аскъæфта, æвæццæгæн, ома, ие 'хçатæ йæхирдыгæй куы фæуой, уæд кæд нал æрбаздæхид. Сæ фæдыл æддæмæ ахызт æмæ уайтагъд фæстæмæ фездæхт.

— Ацу, кæд нæ ныффалгæрон кодтай Берлин, уæд дын Берлинæй нæ, фæлæ дæ хæдзарæй дæ мард рахæссæнт! Цæй хæст æмæ цæй æндæр! Дæлæ Дыщцæджы базары пеңтæ арæзта иу стыр лæгимæ, гыццыл къала пеңтæ. Лæппу ма уыди уæд, хæрз лæппу. Цæй Мæздæг æмæ цæй Берлин! Ныр кæмдæр ныххырхта 'мæ Берлины балæууыд.

Дзылат бахудти. Ахсызгон ын уыди, лæг хæсты кæй нæ разынди, уый.

Уымæй цалдæр боны рацьыди. Дзылат сæхимæ фæцæйцыди бонраfфты — фæстаг лекци сын нæ уыди. Дуканийи раз фæлæуыд: дзул, дам, иу демæ рахæсс, афтæ йын фæдзæхста райсомæй нана. Гыццыл алæууыд, йæ цæстытыл ауади Гоцьи — уыцы стыр нуæзтджын лæджы тагъд-тагъд куыд фæцæйскъæфта дуканийæ æддæмæ, æмæ бахудти. Адæймаг иунæгæй куыд бахуды, афтæ. Стæй бахызти гом дуарыл. Дзултæ кæм уæй кæннынц, уыцы къуымæ куы баздæхти, уæд далæ дæле, дуарæй иуварс лæууынц Гоцьи æмæ иуурс хæлафджын лæг. Лæгæн йæ рихитæ афтæ

нарәг уыдысты әмәе, сау күнәе уыдаиккой, бынысау, уәд ыл риҳитә ис, уйын хъуыды дәр ничи әркодтаид. Фәлә әнахуыр сау уыдысты уыңы нарәгәй — мәнәе цыма исчи сәджыдоны тылд әндах айтынг кодта былы тәkkә уәләе әмәе, дзәбәх күн айтынг и әндах, уәд әй әртъәпп кодта, әмәе йә фәд аззади былыл.

Уәйгәнәг сылгоймаг әрмифицаугәйә архайы, — уйын бамбәрста Дзылат: йәе қәстәнгас уыдоммәе зәхт уыди, Гоцъи әмәе уыңы нарәгрихи ләгмәе, әмәе та сәм уәд Дзылат дәр иу әнәбары каст акодта. Ләг йәе галиу къух Гоцъийы уәхсекил әрәвәрдта, рахиз арм ныттынг кодта, афтәмәй-иу әй уәлиау систа әмәе та-иу әй Гоцъийы фәрсты әрриуыгъта дәләмә:

— Ссардтой йәе! — загъта уәдмәе цыдәр мынәг хъәләсәй сылгоймаг әмәе Дзылатмәе афтә фәзында — уымән дзуры йәе дзуринағ сылгоймаг. Аив әм нае фәкаст сылгоймаджы ныхасмә маңы сәзура, уйын, әмәе йә уйын дәр афарста мынәг хъәләсәй:

— Чи йәе ссардта?

— Нәе кәсис дәләе, чи йәе ссардта, уымәе! Йәе ахуыргәнәг, хъәбысәй хәңцын әй чи ахуыр кәнен, уйын.

Әмәе та Дзылат дәр бафарста — афтә ма цәмән фарста, ууыл уйын фәстәе йәхәдәг дәр дис кодта. Фәлә бафарста:

— Кәй ссардта?

— Гоцъийы, Гоцъийы... Әвгъауәй әвгъау у ам дуканийы кусынаен, фәләе ма махән ахәм ләппу кәм уыздән, — әнәэзивәг әмәе әнәзәрдәхудт, — дзырдта сылгоймаг, әмәе ма йәе уәд Дзылат дәр иу фарст бакодта аеххаст:

— Әмәе йәе күнд ссардта?

— Лыгъд сын уыди. Ай хъумәе арвыстаиккой кәдәмдәр хәңцинмәе. Афтәмәй фәстаг бон күн ныззиликкой әмәе йын йәе бәстү әндаәр кәйдәр күн арвитиккой. Амәе хъынг фәкасти — кәмәе нае фәкастаид хъынг! Әмәе рафардәт. Ныр кәсис, фәзынди йәм. Әвәңцәгән сәе йәе сәр бахъуыди. Әмәе, дам, хорз хәңцы. Куыннағ хәңдзәни, сәкәры голлаг ын бүмбули базы уәз нае кәнен 'мәе!

Куындаәр сылгоймаг фәләууыд йәе ныхасәй, афтә урсхәлафджыны хъәр ма фәңәуя:

— Цы'рцыди, уымән йәе разы әрләууын нал и, уо Амилтар! Әмәе ма дын әй күнд раздахон! Цы'рцыди, уымән ма йәе фәстәе кәсән и әрмәстдәр.

Йә сабыр цыдәй рахызти дуканийы дуарәй Дзылат. Цыди әмә хъуыды кодта ләджы ныхәстыл. Иуырдәм сә барста, иннәрдәм сә барста — әвәццәгән, йә маңт нәма 'р҆цыди, әвәццәгән, ын йә цәстмә истытә бадардта уыцы нарәгрихи ләгән... Әмә, цымә, цы уыдзән ныр. Иугәр ын, цы 'р҆цыди, уый кой кодта, уәд ын цы 'р҆цаудзән, уый кой дәр кодтаид, әмә цымә цы уыдзән, цы 'р҆цауа, уым?

Цыди әмә, сә хәдзар дардәр куы уаид, афтәй йә фәндыди, әмә дис кодта, кәцәй йәм әрцыд уыцы әнахуыр фәндөн, куыд әм әрцыд, цәмән әм әрцыд? Къяннәг къаҳдзәфта кодта, кафәдҗы къаҳдзәфта, әмә йә цәстыл уади — уәртә иу стыр ләгимә раңыд, хъәбысәй хәцән гауыз кәй хонынц, уымә, ибонты дуканийә йә хъәбысы кәй раңайскъәфта, уый хуызән стыр ләгимә Гоцъи. Гоцъи... Әмә үыцы ләг әндәр цыдәр куы схуыдта, уыцы нарәгрихи чи уыд... Цыдәр әй куы схуыдта. Цы йә схуыдта, цы! — Дзылат фәләууыд. Фәтыхсти, — куы дзы ферох уа, ныр әй куы нал әрхъуыды кәна, уәд әй уый фәстә әппүн нал әрхъуыды кәндзән. Цыдәр әнахуыр ном куы уыди! Йә сай хызын әмә, йә дзул цы уурс дзәкъулы уыд, уыдон йә иу къухы әрдарты сты, ье 'иннә къух йә ныхмә счаста әмә йә уырзтә әруадз-әруадз кодта йә ныхы астәу. Әмә йә хъуыды сындағгай здәхт дуканийы дуарбахизәнмә. Уым иуварс дыу-уәйә ләууыдсты — дзәбәх сә суыдта. Уәд уыцы нарәгрихи йә тъәпән арм әрриуыгъта әмә йә хъәр фәңди:

— Цы 'р҆цыди, уый әрцыди, уо Амилтар! Амилтар!

Худын әрцыди чызгмә, баҳудти. Йә дәндәгтә разындысты, цимә сә барәй исказмә 'вдиста. Цымә ын кәцәй әрхастой уыцы әнахуыр ном? Йә фырәнахуырәй арвы талынгты куы баләууыд! Гыццыл ма афәстиат әмә йә гыццыл къаҳдзәфта араст и сәхимә. Фәлә та уайтагъд фәләууыд. Йә цәстытыл цыдәр тыбар-тыбур баҳәцыд. Уәртә багуыбыр сты қәрәдзимә: сә иу — стыр, иннә — гыццыл. Стәй қәрәдзийл сәхи ныщавтой. Гыццыл әм бинты фәләбурдта, ацахста йә, бәрзонд әй фелвәста, йә сәрәй дәр бәрzonndәр, уым әй ныzzылдта, афтәй йә ныzzылдта, әмә ыыл цәст нал хәңди. Әмә дисыл баftyд чызг — афтәй йә цәмән зилы, науәд әй афтә бәрzonд цәмән система?! Раст уыцы тәkkә цәстыфәнныкъуылд хъен аләууыд Гоцъийы бәх, әмә йә кард бәрzonд фәхаста Гоцъи, йә тесмел кард...

Уый фәстә никуыцәйуал разынди. Дзылат дис кодта — цы фәуыдаид? Әргомәй нә дис кодта — сусәгәй, йәхицән дәр ай нә хъәр кодта, афтәмәй. Әмә та-иу сәхимә күү фәцәйцид, уәд баздахт дуканимә әмә та-иу дзул балхәдта. Дуканийы кусдҗытәй сын иу цыдәр бавәйиы. Иубон та дзул күү балхәдта, къаннәт урс дзәкъулы йә күү нывәрдта әмә, ныр аңауон, күүд загъта, афтәй йәм тәрхәдҗы сәртү күү радзурид уыцы сылгоймаг:

— Уәртәе чызг, уә бинонтә әрцидысты, мыйяг?

Дзылат йә сәрыл схәцьыд, усмә бакасти.

— Ницы 'рцидысты.

— Кәд, зәгъын, әрцидысты — йәхицән дзурәгау ма бакодта сылгоймаг, стәй әнәнхъәләдҗы йә тәрттә фездәхта чызгма, әмә йә кәл-кәл ссыди. — Уәдә уә гуыбынты җәрдҗытә фәзынд нанаимә?! Дзул дзулы фәстә күү скъәфыс!

Йә уадултә сырх күүд адардотай, уый дзәбәх хатында Дзылат. Хызын йә даргъ бәттәнәй ие уәхскыл ауыгъд, дзәкъул йә къухы, афтәмәй ләууыд әмә хъуыды кодта — күүд тагъдәр аирвәза әддәмә. Әвәццәгән, уыцы тәккә уысм йә ных фәцәрәстанд дуармә, фәлә та йәм уәдмә радзырдта сылгоймаг:

— Әмә әнәуи цы фыссынц, тагъд нәма 'рцәудзысты?

— Тилифонәй әрдзурынц — нәма 'рцәудзысты тагъд.

— Әвәццәгән, сә күист дзәбәх цәуы, әмә уәд цы тагъд кәнәй.

Йә цәстүтил уәләмә схәца, уымә над арәхсти, аңау — уымә дәр. Хорз уыди, әмә та йәм уәдмә радзырдта сылгоймаг тәрхәдҗы сәртү:

— Де 'фсымәр дәр семә и, нә?

— Гъо, семә и, — бацин кодта Дзылат, сылгоймаг ма йә кәй бафарста, ууыл.

— Уый дәр кусгә кәны әви ахуыр кәны нырмә?

— Ахуыр кәны нырмә. Институты ахуыр кәны, уым.

— Дәуәй хистәр у Болат әви кәстәр?

— Кәстәр.

Стәй раңыди. Дуканийы фисынмә күү рапхызт, уәд дзулмә әркасти. Ныр та йәм нана дәр хәцдзән. Здәхын ай нә хъуыди дуканимә. Комкоммә цәуын ай хъуыди. Комкоммә раңу әмә уа! Фәлә нә раңыди комкоммә. Баздахти. Уәдмә уыцы

уәнгуагъд цыдәй сә иумәйаг дуарәй бахызт әмәе асинтыл ахәрд кодта. Дыккаг уәладзыгмә нәма схәцәе әмәе әрләууыд. Йәе иу къухәй асины бирәнхъәдил хәңцыди, йе 'ннәе къухәй та йәе сау хызын әмәе дзул кәм уыд, уыци фәлурс дзәкъулыл. Уәд та йәе исты фәкәнид? Әмәе йәе цы хъумәе фәкәна?! Ныр сәе сыхаг устытәй исчи әнәвдәлон уад куы рацәйкәнид дзулмә — йәе къухы йын ай фәсадзид. Фәләуу әмәе йын ай куыд фәсадзид йәе къухы? Афтәе йәе нае бафәрсид — кәд уәе нае хъуыди, уәд ай цәмән хастай? Нәеннә, әз кәстәр дән ын зәгъид, әз фездәхдзынән дуканимә. Дае бәстү. Әмәе фездәхид, рог-рог ныууаид бынмә, уым асины рәбын чысыл аләууид, стәй тагъд-тагъд суайд фәстәмә, сәе дуар фегом кәнид әмәе фәмидағ уайд дуарәй.

Уәд хорз уайд бәргә!

Нана дзул куы ауыдта, уәд йәе цәнгтәе фәйнәрдәм фәхаста әмәе сәе йәе фәрстыл әрәппәрста.

— Мәнә мәе Хуыцау федта иу чызгимә! Дае хәйрәджытә дәе сардыктой дзул әлхәнныныл?! Бонән дзул, хәдзарыдзаг чи у, уыци бинонтә куы нае хәссинц, уәд мах ацы дыууә уды къоппайә... Нырма зон кәй әрбахастай, уый — әнәхъән, әндәрәбон кәй әрбахастай, уымән — йе 'рдәг. Уый размәйи уәттәй дәр ма кәмән йе 'ртыщаг хай и, кәмән — йәе цыппәрәм хай.

— Тыхсгә ма кән, нана, — йәхи фәхъуыддагхуыз кодта Дзылат. — Әз сәе тәнәг цыппәрдигъон кәрстытә ныккән-дзынән, стәй сәе тебәйи дзәбәх сдзәгәрәг кәндзынән. Уый фәстәе сәе скъаппы бафснайдзыстәм әмәе сәе цаимәе къәпп-къәпп кәндзыстәм.

— Гъо-гъо! — Баразәнгард и нана. — Кәннәуәд куы схъуына уой, уәд әппаринағ фәуыздысты. Әмәе дзул әппарын дәе фәсонәрхәджы дәр макуы әрәфтәд. Дзулән йәе азар стыр у. Бәстүл нае цәуы дзулы азар, афтәе стыр у, — ууыл балхынць кодта йәе ныхас нана әмәе аздәхти чызгмә: — Даелә дәм Ми-стылатә сәрвистой, Хуыцаубоны чындз хәссинц, әмәе, дам, нын чындахәссәг рацәуәд.

Дзылат ницы сдзырдта.

Йәе уәлә хәдзарыдартагә дарәс акодта, йәе къухтә ахсадта. Фынгыл әрбадт әмәе уәд бафарста:

— Кәцәй хәссинц?

— Ам горәтәй, — йә разы йын хәрм хәринаджы тәбәгъ арәвәрдта нана. — Әмә та дә къехтә ма ныңџәв, уйй фарны хъуыддаг у әмә фарны хъуыддагмә цәүын хъәуы. Уәд фәрнәджын кәнә адәймаг йәхәдәг дәр, әмә фәрнәджын адәймагәй хуыздәр цы! Раздәр-иу чындзхәссәг кәй кодтой, уыдоммә-иу иннәтә хәләгәй мардысты. Стәй-иу раздәр чызджытә 'мә ләппутә чындзхәсәвәй чындзхәсәвмә цардысты.

Фәссихор рудзынгәй касти Дзылат. Далә дуканийы чылдыммә ләууы иу стыргуыфә машинә әмә йә дыууәйә ёвдәлон кәнүнц. Сә иу раласы ссады голлаг, тәккә былмә йә раласы, уым әм иннәе йә фәсонтә бахәссы әмә йә гуыбыр-гуыбыр гом дуарыл мидәмә баскъәфы, дуканийы фәстаг хатәнмә.

Машинә ләууы. Йә гуыффәйи фәстаг гом фарс дуканимә сыйздәхта. Ләппутә змәлынц. Әнкъард уыди машинәйи ләуд, әнкъард уыди ләппуты змәлд дәр. Стәй дукани йәхәдәг дәр әнкъард уыди. Уәддәр сәм касти Дзылат. Машинәмә дәр касти, ләппутәм дәр касти. Дуканимә дәр касти. Стәй сафтид и машинә. Ләппутәй уәле чи уыди, гуыффәйи, голлаг-иу былгәронмә чи раласта, уйй әргәпп кодта әмә сәхгәдта гуыффәйи фәстаг фарс. Уйй фәстә ацыди машинә. Дзылат ма уәддәр ләууыд. Әмә йәм уырдәм, рудзынджы размә әрциди иу хъуыды — цәй әмә аңәуя йә уатмә әмә уыцы лекци бакәса, ибоны лекци — гуырдзыйә Персы богалмә күйдничи бауәндыд, стәй йәм нарон Гоцъи йе 'хсаргард күй фелвәста...

Хуыцаубоны сыхбәстә раджы базмәлыд — кәрты дыууәрдәм кодтой — хъуыддаг кәй уыд, уыдон дәр рауай-бауай кодтой, хъуыддаг кәй нә уыд — уыдон дәр. Дзылат сәм рудзынгәй касти. Нырма чындзхәсджытә бамбырд уой, уымән раджы уыд. Истәмә 'ркәса, уйй йәм нә цыд, къуымты разила — уйй дәр. Әмә уырдыгмә касти. Хатт-иу әм афтә фәзында, цыма чидәр чиныг фәлдахы, стыр нывтә кәм и, ахәм чиныг, әмә йын уйй та иуварсәй кәссы йә нывтәм. Далә дуканийы чылдыммә рәбындәр сыхбәсты мәнгагъуист, йә гом дуары раз ләууы мәнгагъуистән Моурау — далә кәройнаг бацәуәнны фынцаг уәладзыдҗы чи цәры, уыдоны зәронд ләг. Йә ләдзәгыл схәцы, күй йә иуырдәм адары, күй — иннәрдәм. Әвәццәгән, истытә амоны кәстәртән. Йә сәр къул у иуырдәм Моурауән — акъул и, акъул и, уәхскмә йә бирә

куы нал хъуыд, уәд әрләууыд әмә афтәмәй бazzад. Йә иу къух та къәдз у. Йә бәрзәй чердәм акъул, уыцы къух. Әмә уәле нә бадти фынгыл. Стәй әнәуи дәр ничердыгәй зынди сыйхәстү 'хсән. Искуы иу иуварс ләууыди змәлды рәстәджы, стәй-иу хистәрты дәле искуы иу хибар ран сбадти фынгыл. Фәлә йә фарон Авдакант куы наеуал ныууагъта әмә йә уәле куы сбадын кодта, уәдәй фәстәмә сих фестади. Авдакант — уый сә тәккә фарсма чи цәры Дзылаттән, уыдоны ләг у. Уәд та уыдон хастой чындз, Авдаканттә, Дзылат иннае чызджытимә мәнгагъуысты фынгтә әфснайдтой. Сәрфтой фынгтә уымәл хәцъилтәй, әмә-иу кәй ныссәрфтой, ууыл-иу урс гәххәтты топш атылдтой әмә иу сфидауда фынг. Әмә йәм уырдәм байхъуист Авдакант әмә Моурау әдде, гом дуары цур куыд ныхас кодтой, уый:

— Рынчын ләг дән, Авдакант, дәрын бахәрон әмә мә ныууадз. Уәд мәхи дәр фәнды, фәлә мә нә уыны! Нә иуәй рәвдзәр дән, нә — иннәмәй. Фидаугә та дын куыд скәндзынән уыцы стыр фынджы сәр?

— Сомма куы фәдзурай, уәддәр дә нә ныууадззынән, — әвәеццағән, уәдмә йәхи чысыл фәссыкъадзәф кодта Авдакант, әмә йәм фәстәмә аләууыны фәнд нә уыд. — Мә адджын сыйхаг дә әмә мын хъуамә мә фынгән агъдау радтай.

— Гъомә куыд ләүгә ракәндзынән ацы хуызәнәй фынджы сәр, куыд дзургә ракәндзынән уыцы стыр бадтмә?

— Уый дын аэз зәгъездзынән, куыд ләудзынә 'мә куыд дзурдзынә, уый. Мәнә ацы къухәй хәцдзынә кәхцыл, бәгәнйы кәхцыл, — Дзылат йә цәстү кәронәй ауыдта: Авдакант Моурауы галиу къухмә бавнәлдта әмә йын уәләмә схәцыди йә къухыл. — Гъеныр де 'ннае къух чи у мәнә, уый афтид уыдзәни, сәрибар, нә, әмә уымәй та дзургә кәндзынә!

Уәдәй фәстәмә хистәр дәр хъыгдард — Моурау, амонәг дәр.

Уалынмә дәлә Беппи, сә бынмә чи цәры Дзылаттән, уыдоны ләппу — йә иу къухы чыриты тәбәгъ, сә уәләе чыритән сыйкә фәлдәхт, ие 'ннае къухы арахъхы графин — фәцәуы Моурауырдәм. Уыцы рәстәджы ләппутә иу-цалдәрәй фале кусәрттаг әрбацәйкодтой. Бәрзондкъах сай уәнныг, йә сәрил урс-урсид сыйкъатә — уыцы бонзонгә цыд кодта, ләппутәй бәндәныл чи хәцыд, уый фәстә. «Ныртәккә Моурау

скувдзән, уйй фәстә уәныгән цәхх адардзысты, стәй йәкән-дзысты, уәртә, мәнгагъуысты фәстә цы хибар ран и, уырдаәм әмәй йәкән аргәвддзысты», — цыма искәмән дзырдта, уййай загъята йәхинымәр Дзылат.

Даләе Беппи сыкъайы арахъхъ әркодта, даләе йәкән Моураумә бадардта. Даләе Моурау йәкән ләдзәг күулыл бахъил кодта, йәкән худ систа 'мә сыкъайы райста. Даләе йәкән худыл дәр схәцыди уәләмә 'мә сыкъайыл дәр — бәрәг у: кувын райдыртта. Уалынмә фәцыди ләппуты «оммен!» Әмәе уәд уәныг фестъәл-фыд, цыма «оммен» кәд ныхъхъәр кәндзысты, уымә каст, стәй цыма ифтыгъед бәх уыд, уййай йәкән фәстаг къәхтыл аләу-уыд, йәхи иуварс фехста. Ләппуттәй бәндәныл чи хәцыд, уымән йәкән къухәй агәпп кодта бәндән, әмәе уартә тъәбәрттәй фәтәхы уәныг. Ләппуттәй йәкән фәдыл сәхи аппәрстой. Уәдмәе бынаәй хәдзәртты рахизән дуәрттәй әддәмә ракалдысты адәм гыццыләй-стырәй.

Дзылат дуар дәр нал ахгәдта, йәкән къәхтә афтә тагъед згъордтой асины къәпхәнтыл әмәе-иу йәкән къух бырәнхъәдыл фәсте аззади. Уайтагъед федде и иумәйаг дуарәй. Әмәе уым әдде сагъада фәци — уәртә дуканийы фисынәй ратахти Гоцьи әмәе бәстәе йемәе рацәйскъәфта. Дзылаты куы ауыдта, уәд, әвәңцәгән, фәләууынмә хъавыд, фәләе уыцы тахтәй афтә цәхгәр фәләууынтае уыди! Әмәе, зилгә дымгә куыд ныззилы, афтә ныззылди чызгәй гыццыл әддәдәр әмәе йәкән ныззылды фәйлауән бауылән кодта чызгыл. Стәй, зилгә дымгә куыд атәхы, афтә атахти уым уәләмәе.

Дзылат дугъ нәкодта әмәе ма куыд адугъ кодтаид, акъах-дзәф кәна, уымә куы нәуал арәхсти: цы хуызән ныззылди! Әмәе ма әниу кәңәй фәци, ам куы нәуал вәййы, уәд ма куыд рагәпп кодта дуканийы фисынәй әмәе ма куыд ныззылди?

Моурау ләууыди әмәе йәкән кувыд кой кодта:

— Уәдәе абон хуыцаубон у, әмәе Хуыцауы дзуәрттыл фәдзәхст фәууәд, мәнәе цы хъуыддагыл ләуд стәм, уйй! — Сыкъамәе ма иу каст бакодта йәкән къухмәе, стәй йәкән дзыхыл сдардта.

Дзылат әм цәугә-цәуын кәсгәйә баззад: йәкән кувыд куыд нә ныууагъя! Омменгәнәг нал уыд, кусәрттаг нал уыд, уйй ләууыд әмәе кувытта! Худәджы ләг нәу ацы Моурау дәр! Әвәңцәгән, ардәгыл ныууадзән нәй кувыдән. Кувыд ныхас

нæу, куывд куывд у. Ныхасæн ис бауромæн дæр, аскъуынæн дæр, фæлæ куывд куыд хъуамæ бауромай, кæнæ йæ куыд хъуамæ аскъуынай!..

Хæдзæртты фæстæ Терчы бærzonд билыл цы лæзгъæр фæндаг ахаста уæлæмæ, уым æмьизмæлд кодтой сыхбæстæ. Сылгоймæгтæ 'мæ сываллæттæ уынгæн йæ фаллаг фарс арæгъ сты был-был. Уæлæмæ кастьсты. Дзылат сæ кæрон æрлæууыд æмæ куыддæр æрлæууыд, афтæ ауыдта: Уæлæ, уæныджы фæстæ чи згъордта, уыдонæй фæхицæн и Беппи æмæ дæлæмæ æрызгъоры. Йæ тæнæг тегла худ згъоргæ-згъорын йæ сæрæй куыд нæ атæха, афтæ йæ æриста æмæ йæ йæ къухы æрыскъæфы.

Лæгтæ, йæ кары чи бацыд, азгъорынмæ чи фæуæззау, уыдон иу-цалдæрæй фæçæйçысты уæлæмæ. Сæ цыд ницы пайды уыд, уый æмбæрстой, фæлæ уæдæ даргъкъахæй дæр куыд бадтаик-кай! Ай, бæстæ фæдис куы сси. Æмæ ма фæдисы хуызæн фæдис дæр куы уайд! Дæ кусæртtag дæ кувгæ ныууадзæд æмæ таппзы зары хай бауæд!

Беппи сæм куы 'рхæццæ, уæд сæм хъазуаты лæуд фæкодта.

— Дæлæ Батонкъайы цуанон топмæ згъорын. Æхсгæ йæ куы нæ фækæнæм, уæд уымæй махæн кусæртtag пайды нал и. Адон æрра сты, уыцы тыгъд быдыры чи схъомыл уа, уыцы фос дын адæмы хъæр æмбарынц?

— Цæй тыгъд быдыры кой кæныс, цæ?! — чидæр æм дзуры лæгтæй, цыма йыл бустæ кæны, уый хуызæн.

— Далæ йæ Хъалмыхъæй не сластой фосæлхæнджытæ æмæ йæ адонæн уыдон нæ рауæй кодтой. Æмæ ма кæд Хъалмыхъы нæй быдыртæ, уæд кæм и! — загтæта ма Беппи æмæ та йæ цæнгтæ æддеæутты ныттылдта æмæ та згъорынмæ фæци. Æмæ та сæ уæд чидæр загтæта лæгтæй, Беппийы фæстæ касти, афтæмæй:

— Айбæрц фæçардтæн, æмæ дæ кувинагмæ топп райсай, уый никуыма федтон.

Дзылат кæй цуры лæууыд, уыдон цъусдæрæй-цъусдæр кодтой — сæ иутæ уæлæмæ цыдысты лæгтæ фæстæ, сæ иннæтæ кæртмæ здæхтысты. Дзылат дæр фæндтæ кодта — аздæха кæртмæ. Уæдæ ам кæдмæ лæудзæн? Стæй цæмæ лæууы ам? Æниу, цæугæ дæр цæмæ ракодта?! Йæ карæн чызджытæй иу дæр нæ рацыди. Уый рацыди. Æмæ базмæлыди — ацæуа. Уым, кæрты йæхи исказмæн фембал кæндзæн æмæ уал истытæ кусдзæн. Стæй дуар дæр гомæй ныууагтæ. Кæд нана нæ бауади сæхимæ, уæд

том уыдзән нырма. Фәлә та кәрдзын уыдонмә дәр ма кәной, әмә уәд афонмә уым и нана. Стәй иунәгәй дәр нә. Әмә базмәлыд Әзылат. Иу къаҳдзәф размә ракодта, стәй азылд әмә, уәлдәр цы сылгоймәгтә уыди, уыдонмә әввахсәр баләууыд.

Уыцы рәстәджы къааддәр ләппутә иу-цалдәрәй сәхи раугътой ләзгъәр уынджы дәләмәе. Сә хъәрәй бәстәе сә сәрыл систой.

— Әрцахста йә!

— Гоцъи уәнүйдҗы әрцахста!

— Әркәнүйдҗы йә!

Ләппутә сә тъәбәртт тахтәй әртахтысты Әзылатиты рәэты әмә уәртә хәдзары фисынәй фәфале сты иугай. Әзылаты зәрдә әхсызгон змәлд бакодта, әмә, цыма йә зәрдә базмәлыд, уый устытәй исчи куы базона, уымәй тарст, уйайу сә фәстәты азылд әмә сә уәллаг кәрон әрләууыд.

Уәдмә әрзындысты Гоцъи әмә уәнүиг, сә къәхтәе размә ныщарәзтой афтәмәй әмцид кодтой фәрсәй-фәрстәм. Гоцъи йә рахиз къухәй йә фындыл хәңцид уәнүйгән, йә галиу къухәй та — уәнүйдҗы сыйқатыл цы сәрбос баст уыди, ууыл. Уәнүиг йә бәрзәй дәр — размә ивәзт, йә сәр дәр, йә мукъутә дәр, цыма йә биләй әппарынмә кодтой. Цыди әмә уысмән фүтт кодта. Гоцъи әмә уәнүйдҗы фәстәе цыди Беппи. Йә къухы цуанон топп. Әвәцәгән, топп куы ракуырдта Беппи, уәд хәдзәрттән сә уыцы фәрсты азгъордта уәләмә, ома, тагъдәр схәццә уон әмә тагъдәр фехсон уәнүйдҗы.

Уәртә әрхәццә сты. Сә рәэты әрцәуынц се 'нахуыр хъазуат цыдәй. Ләппу йәм иу каст фәкодта, әмә чызгмә афтә фәзынди, цыма чысыл фәсабыр сты сә хъазуат цыдәй ләппу дәр әмә уәнүиг дәр әмә цыма ләппуйы, әрдәбон кәрты куыд ныззылди, афтә ныззилын фәнди. Әмә уәд ауыдта Әзылат — ләппуйән йә цыбырдыс хәдон ныззылынта 'мә ныйивәз-тытә ис йә уәлә. Йә хәлафы уәрдҗытәй риджы ницуал зынди. Йә иу зәңг та әрдәгәй дәләмә уыди хәрзхуылызд. Йә къах-иу куы әрәвәрдта зәххыл, уәд-иу йә туфлийә дон синхъизәгау кодта йә къахы уәлфадмә — әвәцәгән, кәмдәр доны афсәрста йә къах.

Йә цәститә айтынг сты, афтәмәй кости ләппу әмә уәнүйгмә Әзылат, әмә сындәг-сындәг иу хъуыды әрағтыд

кәңгәйдәр йә сәрмә: ныр уыцы цыбырдыс хәдон ралас ләппүйи уәнтәй, арәхдоны йә әхсын байдай, сапоны фынк ыл урс-урси дзәнхъатә куыд сбада. Уый фәстәе йә хурварс сауындз, әмә та йәм рәстәгәй-рәстәгмә сәвнал әмә йә дә уырзтәй әрыстар — нәма фәсур и?

Сә рәэты куы әрхызыты, уәddәр ма кости Дзылат сә фәдыл. Ацы хатт әм гуыбыр нә зынди Гоцъи. Стәй йәм гыццыл дәр нә зынди — гыццыл куы уыдаид, уәд афтә әрцахстанаид уыцы хъәлзәнг уәнүджы әмә йә афтә әрцәйкәнид! Уәд уыйәппәт адәм афтә ныххал уыдаиккой йә фәдыл! Нана куы-раffцәг кәмәй фәзәгъы, уыдоны хуызән дәр нәу. Әндәрхуызон у. Бынтон әндәрхуызон.

Стәй әрхәццә чындзхәсджыты цәуыны афон. Әгәр тагъдәрхәццә — Дзылатмә афтә зынди. Кәрты къымты ма куы аләудитәтә кодтаид, сә рудзынгәй дәр ма куы ракастаид уырдыгмә — афтә фәндыйд Дзылаты. Мидәгәй абадтысты фынгыл Мистылалтәм, къухылхәцәг әмә син әмдзуарджын акуывтой, цыдәртә син афәдзәхстор, стәй сә ракодтой хистәртәм. Мәнгагъуысты уыди бирә чидәртә. Моурау фынджы сәр ләууыд әмә хъәрәй куытав:

— Иунәг Хуыцау дын уыцы арфә ракәнәд әмә дә тых хъәбисәй хәңцин әмә лыгъд кусәрттаг ахсынәй ахъаззагдәр куыд никүы бахъәуа!

Фынгән уыцы фарс хистәртәй гыццыл дәлдәр ләууыдисты дыууәйә — Беппи әмә уый, ам Гоцъи кәй хонынц, фәлә ибон уыцы лыстәгрихи урсхәлафджын ләг Амилтар кәй хуыдта, уыдан.

Йәхицән фәндире рон йе уәхскыл ауыгъд, фәндир үәхәдәг йә дәларм, йә цонг ыл әртихта әмә йин йе 'нгуылдзыты зәрдәтә йә амонәнтыл әруадз-әруадз кодта. Әмә ма йә уәд Гоцъи цәмән хонынц, кәд Амилтар хуийны, уәд? Амилтар дзәбәх ном куы у, фидар ном, нуардҗын ном?! Рагон ном уыдзән, фәлә йә ныр арәх нал әвәрынц. Цымәж әмә цәмәннәуал әвәрынц ныр арәх? Йә уырзтә фәндире амонәнта әрысгәрстор әмә бамбәрста — әхсизгон ын уыд, Амилтар стәм ном кәй у, уый. Стәй дзы уымә дәр алчи кәй нә дзүрү, Гоцъимә, уый. Уый куыддәр бамбәрста, афтә ауыдта: уартә Моурауы цонг адаргъ, тынг адаргъ и йә цонг Моурауән, әмә йәм Гоцъи әрбавнәлдта Моурауы даргъ цонгмә.

Æмæ йæм уыцы цæстыфæныкъуылд æрбайхъуыст, æрдæбон сæхимæ кæрдзын чи кодта, уыцы сылгоймæгты ныхас. Уый йæ гæрзтæ ивта, Дзылат, æмæ йæм гом дуарæй уыцы дзæбæх хъуысти:

— Æрçардта сæ уыцы лæппу!

— Уас æй Хуыщау саразæд, сыгъдæг Хуыщау! Æмæ та цымæ ам кусдзæни ацы дуканийы. Æммыст ам та куы кусид!

— Кæм кусдзæни, кæ, ам? Дуканийы кусыны лæппу нæу, нæ. Ай хъæбысæй хæçæг у, а Гоцьи. Йæ къабæзтæм дæр ын нæ бакæсут?! Богал у, æмæ богал дæр ахæм у, æмæ ын сæ зылдæн дæр ничи лæууу иннæтæй. Ныр, дам, æй кæдæмдæр фæсарæнтæм æрвityнц хæцынмæ. Уæдæ!

— Æммыст се 'пæты дæр ныбырысид!

— ...Æмæ бирæ чындзытæ куыд цæуа уæ сыхбæстæм, уыцы амонд уын Хуыщауы цæст бауарзæд!

Уым фестъæлфыди Дзылат: цы банахæстысты сылгоймæгты æвдæлон ныхæстæ Гоцьийы куывдимæ?! Сæ быны ын ныккодтой йæ куывд æмæ йæ хъусын нæ баугътой!

— Бузныг уæ нуазæнæй. Нуазгæ та йæ ме 'мцæдисон акæндзæн. Æз нуæсты лæг нæма сдæн. — Лæппу баудти, афтæ дзæбæх баудти — мæнæ цыма мæнгагъуысты хуылфмæ хур баcastи.

Йæ къухты уырзтæ фæндыры амонæнтыл æрбадугъ кодтой — фæндырæй цæгъдын æрцыди Дзылатмæ. Æмæ уæд йæ бæх хъен алæууыди Гоцьийæн æмæ ныzzылдta йæ кард Гоцьи...

Декабры, 2004

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

МЫСЫН. УАРЗЫН. УЫНАЕРГЪЫН...

АМОНД

Мәнән уыд исдуггай мә амонд,
әрдзәй — дәрәхсәнтә мә хур.
Тәрхонау — Стыр Хуыцауәй амынд:
тәхон цәрддзугәнгә зынгтур.

Амә цы тәхәнты фәтахтәй,
мәнән цынә ран уыд фысым! —
Ысты наәфәтчиаг сымахтәй,
үә тәф дәр никәд уыдзән уым.

Уыгътон аэз рухситә мә цәстәй,
уыдтон дәлдзәх-дунемә зынг.
Әрвәрттывд асәстәй әмбәхстәй
мәнән әраеппәрста фәрдыг.

Фәрдыг, цыкурайы фәрдыгән
табу куыд наә кодтаин аэз? —
уыдис әвдадзы хос мә хъыгән,
кәуынән, зарынән фәрәз.

Зынгтур... Бәрзонд рухсы әндәргтә —
тәккүтә — аууэтты сә дугъ:
мә уд, мә амонды сәстәгтә...
Тыхсын — наә сәм әххәссы къух.

Фәлә мын Стыр Хуыцауәй амынд:
цәстәй сә уидз әмә әндидз,
фәлдис мозаикә — дә амонд
әмә та ног әндәргтә уидз.

2007.06.05

ХУР АЕМӘ МӘЙ

1

Рухс цард фәкәнай, цы Хур дә, цы Рухс!
 Хур, о нә Бонгәс — цырддзастәй къәрпхъус.
 Тавы, рәвдауы
 нә Дуне дә Тын,
 Уафы нын амәндтәе, сафы нә рын.
 Фарны бындзәфхад, дә ләттәйттәй бузныг.
 Гом у мә цәрәнуат, байтыгътон рудзынг.
 Ногәй та адән дә Ронгәй әрра!
 Гъа дын мә арфә,
 мә уд дәр дын — гъа!

2

О Мәй-Әксәвгәс, исыс рухс әфстаяу
 нә Бонгәсәй, фәлә йыл дә рәдау:
 парахатәй йәс сау талынджы тауыс,
 дә рухсәй нә — дә тәмәнәй нә тавыс.
 Поэтты сайәг, уарзәтты лымән,
 сәнтты бадән, тәхудыты хәтән.

2008.02.08

* * *

Фарны Фарон... Ратахти дзы тын:
 абадти мә уды рәбын фын.
 Фароны арв. Уарзәй йәм кәсын.
 Уары Фарон. Уарыны ләууын.

Уарынән йә уынәры цәрын.
 Уарынән йә рухситә — цырын.
 Уарзын әмәе уынәргъын, кәуын.
 Арвырдын мә Фаронмә уынын.

Смағуыр Абон, разындис йә бын —
 Фаронәй әмхасәнтә кәнүн.
 Халонау къәцәл-ахстон бийын.
 Мысын. Уарзын. Уынәргъын. Бәллүн.

2007.17.07

ХЪАДХОЙ

Ныр цал әенусы, цал заманы, цал дуджы зондабитә, дзырдзәугәтә, куырыхонтә: апостолтә, философтә-титантә, пехумпартә, къяролтә, патриархтә, аятоллатә, муфтитә 'мә сахтә, сәрдартә, президенттә, академиктә, премьертә, императортә, генсектә — кәсәм әнхъәлмәе Боны Хорзә: йе 'рцыдән мадзал цы скәнәм? — хойәм ыл нә сәртә, нә сәртә хойәм — йа-мардзәтә! — исты хос! Цәуынц ныл афтә дугтә әмә әрәтә. Фәлә наем уалә иу хъулон цъиу сусхъәдәй әрдзуры алкәд рагон Семау: «Гъе 'рратә! Цы ми кәнүт? Сәр хойын — уый мә хъуыддаг у. Үниут, кәнын дзы зулкъамал. Сымах та?..»

2007.31.01

ЦӘГЪДГӘ ЦАРД

Хъыгдарынц нә, әмә цәгъдәм хъазуатәй мәрдтыбирагъты, рувәсты, уырыты, хъәрпцыгъаты, ахсәнчъыты, мәтыхты, хәмпәлгәрдәг әгъатыраei цәгъдәм...

Хъыгдарынц нә, әмә цәгъдәм хъазуатәй нә фарны ләгты, зондджынты, нә сихты, нә фыдгулты, нә хәләртты цәгъдәм, әрвад әрвады топпадзагъдәй сафы...

Нә нә хъыгдарынц, афтәмәй цәгъдәм дзәбидырты, хъәеддаг хуыты, тәрхъусты, фысты 'мә галты, сагты 'мә сәгуытты, хуыргәрчыты, кәфгәсәгты, кәлмыты.

Гуышы тыххәй нә бәләстә цәгъдәм, ысгәмәх ысты рәгътә әмә хъәедтә, мәргтә, хъылматә аскъәрәм нә дәтты...

Цәгъдәм фәндүрәй, не сгуыхтытыл зарәм,
нә уәлахизтыл уадындастай цәгъдәм,
цәгъдәм — хәрәм, цәгъдәм әмә цәрәм...

Цәрәм, фәлә куы байяфәм әфхәрд,
үәд махмә хъус: «Цы дын кодтам, нә Хуыңау,
пәмән нә сафыс?» — райдайәм цәгъдын
әмә цәгъдәм, әмә цәгъдәм... дзәнгәда...

2007.06.05

ЦАРДЫ ТЫЛХХӘЙ ТА

Михаил Синельниковән

Әзынма базыдтон йә дәргъ әмә йә уәрх,
йә рухс, йә талынгтә, йә уаг әмә йә уәх,
әзынма басгәрстон йә бын әмә йә цар,
йә арф, йә тәнджытә, йә рәвдыйдтә, йә сар,
хәрдәй, уырдыгәй уа — әххәссы сыл мә цәст,
нәй иу къуыш, иу дзыхъ дәр, нәй иу къуым дәр
әмбәхст,
цыма әрвайдәнү — зынди мәнмә дәлдзәх,
зынди дәлдонбәстә, дәлдунетән сә цъәх,
әзынма иртасын йә хорз әмә йә цауд...
фәсайды дән — фәхъязыди мә цард.

Әмә та бафәрсын: цы мамми дә, о цард,
цы зин, цы арвы хин, цы царыңца, цы царц?
Әдзух нә чи скойы, цы нә тилы, цырын,
цәрынмә чи кәнүн нәрыст уdtæ цырын?

О цард, мә хъыңыдан, цы мә байярдтай: нуаз!
О цард, мә куызды бон, фәдзәхсис мә: фәраз!
О цард, о удыкъәртт, о удыгага, цард!
Йәйий, дә тәрәенты фәдәен кәронмә тард.
Йәйий, әрцагътай мә, о цард...

2008.13.10

ЦАЕХХЫ ПУТТАЕ

Амгәрттимә кәй фәхордтон,
уыцы цаеххы путтае мә къабәэты ахъардтой:
уәхсчыты, фәсонты, уәраджы фәтасәнты,
рәембыныкъәдзты, фадхъулты,
цармәй фыды 'хән
зәронд миты хъәпәнтау
ныммәстәг, ныттәбәекк ысты,
әмәе мәе рауади замманайы аходән:
«дзиба-тәбәеккәй».

АЕХСЫНӘЕН

Сау дунейы ссардта
рухс амонд әхсынән:
сау дуне йын радта
уидәгтә цәрынән.

Удыхос ын дардта
сау дуне йә базыл,
арвәй йәм әрдардта
Хуры тын йә базыр.

Сау дунейә — уидаг,
урс дунейә — базыр.
Бакәс-ма йәм: диссаг,
стәхынәеввонг бацырд!

Афардәг йә „дзәмбы“
урс дунейы тарфы,
хъал сәрәй әндзәвы
урс дунейы арвыл.

Бурдзалыг әхсынән
афтә цымы дзуры:
«Хуримә тәхдзынән —
Хуры фырт дән, Хуры!»

2008.10.09

ИСТОРИ

(Вариацы Эдвард Коцбекы темәйән)

Истори... Ехх... Аңәрай балц куырмәджы тъымы-тъыматы, тыхст әмә уырыдај; ажсундуңау — сыхуыл сыхуылы ивы, ныххауы сусағ сусағыл әваст, әмә дзы иртас галиу әмә расты; фыд әмә хорз кәрәдзийи җәвзоныңң әрмәхестәй, уәд дзырдифтонгәй, уәд кардәй, уәд топпадзагъдәй — бафидавән най; ләбурдтытә, гадзрахаттә, тыхтона, аңдоны хъыррыст, уадындзы аердиаг, тырысаты уәлахииздау къәр-къәр, гуыбыр сәртә 'мә хъил уәнтә, хъәууәттә, гәзвы тухитә, хъарджытә, террор, чындзәхсәвтә 'мә хистытә, кәндтытә, чырынта әмә авдәнтә, омментә; дзырдзәүгәтә, куырыхонтә, быдзәутә, сырх лозунгты фәсус хъәртә, ЛАГСУ-тә,¹ гуымыздаты аңәбайрайгә стәртә, хуыңцаутты, динты, партиты хәстытә, гәртәмтты ерыс, иблисты хъәстытә; Кәрәфы әт, аңафсис олигархтән аәлхәд у Мәй дәр, дихтә әмә уәрст;² ләгхуыңцаутты, дымысдәрты дзәнгәда; цы зәгъут, цәй-ма, дзыллаты фәтәгтә, уә сенатты, уә конгрессты, уә сеймты, уә думаты, уә хуралты, меджлисты куы феуәгъд вәййыңң уе 'фсәртә, уәд-иу уә дзырд-зыгуымы чи ссара, цы ссара?

Истори... Ехх... Аәлхыңң әлхыңңы ивы, бәлләх бәлләхмә бадары йә арм; аәлләх, аәлләх, зынудисән, зыну...

2008.30.11

¹ Лагерты сәйраг управлени (ГУЛАГ).

² Уәрәсәйаг бизнесмен Р. Абрамович йә цардәмбалән Мәйы фәзуатәй балхәдта 40 гектары. (Газет «Труд», 2008.28.11).

ХАЛÆТТАЕ САХАРЫ

Рагон Ригж, Рагон Ригж...
Халæтты хъæрахст.

Марис Чаклайс

Циу, цы бæллæх у, цы азар,
 циу, цы катай у, цы маst?
 Байста халонæрдонг сахар,
 бæстæ — хъомпал, бæстæ — ахст.

Бон æмбойны байдзаг хъуахъæй, —
 ирд арв атар и, ныссай.
 Стонг, фæсус хъæлæстæ: «Хъахъæ,
 хъуамæ сæвæрæм æгъда!»

Сау — сæ базыртæ, сæ гуыртæ,
 сау — сæ пъæлхъæртæ, сæ каst.
 Кæд нæртон дугæй айгуырты
 махмæ 'рбахаста сæ маst.

Зæхх нындзыг, тæрсы фыдуацæй,
 арв ныттынг, кæны дыз-дыз:
 ацы сау æрдонг — сæ уацар, —
 айтынг сахарыл йæ хыз.

Халон халонмæ тæхы,
 халон халонæн зæгты:
 «Хъуахъæ, мæ хæлар! Хъус-ма ардæм.
 Махæй се сæфт уынныц адæм.

Уадз сæ гъемæ... Акæс-ма сæм ныр —
 Мах фæдисæй, мах хъæрахстæй
 ахст фыстай кæнныц зыр-зыр,
 дзаг у ныр сæ гуцъа маstæй».

Халон халонмæ тæхы,
 халон халонæн зæгты:
 «Хъал у, буц у лæг йæ зондæй.
 Ха-ха! Худæм ыл бæрzonдæй...»

2006.28.08

КӘЙ КУЫСТ У ҮӘЗЗАУДӘР

Мә катаи, мә хъыгтә, мә сәниттә, мә риссаг...
 Цы сын кәнөн — нал дән мә сәрән?
 Аәртакхай сә гәххәтмә тадзын —
 цәвитетон, мә удән йә тышпиртә уадзын.
 О, фәлә диссаг!
 Алы хатт рахатын:
 мә уәргътән цы сисын сә сәрәй, —
 сә бынай та авд-авдәй сахадынц.
 Гъе-гъе-гъей!
 Дәумә дзурын, мә хъаймәт аәфсымәр,
 Ныуудз уал дә миф,
 мә фарсмә әрләүү
 әмә зәгъ:
 кәй куыст у үәззаудәр —
 мән әви дәу?

2005.10.10

* * *

Уыди сәууон әртах әңкъард.
 Фәлә йә хурзәрин ыссардта,
 йә мидәг аныгъуылд, әрцард
 әмә йә срухс кодта, әрцардта.
 Сәууон әртахы аңард хур,
 сәууон әртахы амард хур.

2006

СӘРДЫГОН КЪАВДА

Аәртәхы 'ртах — әркәены хахх.
 Аәртах әд хахх — наэ Зәхмә, Фәэмә.
 Аәртах — әндах, әртах — әндах,
 сә иу сә иннәйы наэ фәэмү.

Нә сәрмә тар къуым билтә — ңагъд,
 әлвис, әлвис, Әна. Әлвис сә...
 Аңдах әртахы фәстә — тагъд! —
 уәләрвтәй диссәгтә-фәдистә.

Сты мінтә — стъалытәй фылдәр,
 Фәдис, — хәрзәгтурағғаг! — дугъта.
 Зәринтә. Стъәлфәнтә, Җәхәр —
 нылдардта дойны Зәхх йә къухтә.

Әртах — әвзист уәдәртт, әртах...
 Әлвис, әлвис, Әна, әлвисгә.
 Кәсәм дәм джихтәгәнгә мах.
 Уәдәртт — тәхгә-зилгә, хәд-зилгә.

Әлвис... Дә уәдәрттытә — мин.
 Әвдис нәм арвы хуызтә авдәй.
 Фәлдис әрвон тын, аргъау, цин,
 мә удән — аузынән — авдән.

Дә тыныл бафтау ма мә дис...
 Әлвис, о ме Стыр Мад, әлвис...

2007.05.05

ФАЗЗАГ

Спаддзах фылбон әмә зары аехситтәй,
 хәхтә 'мә дәлвәстү үе 'тъдәуттә 'вәрдзән.
 Ис ма цыдәртә йә кәрцы фәдджитәй
 аердзән.

2008.12.01

* * *

*Ивгъуыд боныл хур нәк кәссы
 Амбисонд*

Фыдәл фәрәдыд. Ивгъуыд бонтә, знонтә —
 мә цәрәнхостә. Ирвәзын сә тавсәй.
 О Фарны Рухс. Ди дард әмә бәрзонд дә,
 цауын дәуәй уырдыг балцы фәлмасәй.

Мә абон — Гоби: хурсыгъд ызмис, дуртә.
 Мә гоби уд әрымысы йә фынта:
 мәңыл әркәссынц ивгъуыдай дә хуртә —
 дә дыууә цәсты — ирвәзын сә тынтаї.

2008.03.08

* * *

(Камоэнсәй)

Куы мæ хордтой фыдæвзарæнтæ, цард мыл
 Йæ хæрæмттæ куы бафтыдта рынау,
 Йæ марг, йæ маst — мæ зæрдаe сæ куы ссау,
 Уæд-иу мæ алчи банимадта мардыл.

Фæлæ мæ уд цытæ бавзæрста артыл,
 Фæкодта хорзæн уыдæттæ Хуыцау:
 Рæдауæй радта уаг æмæ æгъдау.
 Фæкæнын æлгь æнæфсармыл, мæнгардыл.

Ис ахæм дæр: сизгъæринты зæллангæй
 Аерратæ кæны, бахсынид дæндагæй
 Зæххы цъар дæр, йæ бирæ ис — йæ дин.

Мæ фæндаджы ном — Хуры фаззон. Уарзтæй
 Аэз рухс кувæндон самадтон: йæ астæу —
 Дæ уаз фæлгонц, мæ зæды хай, мæ цин.

2007

ХÆРХÆМБÆЛД

Л. Ф-йæн

Мæ чемы нал дæн, аzzадтæн сæпцæйæ.
 Фыдбоны чызг, уæ ма мыл кал дæ х'ял:
 дыууæ рухсы, дыууæ цъæхы хæпцæйæ
 дæ цæстытæ — тайга æмæ Байкал.

Цыма зæд дæ, цыма æртахтæ арвæй,
 цыма уынын цæугæ-цæуын фынта, —
 хæрхæмбæллд фестæм: ракодта мын арфæ
 нæ фæлдисæг — хæрзæмбæлæг фæдæ.

Ды урс хъоппæгæн — йе 'нгæс æмæ йе 'мном.
 О Лилия, дæ мидбылты фæхудт
 æрхаста амонд: арвы дуар мын фегом —
 йæхи дын х'яры адæргæй мæ уд:

«Аэз — де уазæг, дæ уацайраг, дæ ахæст,
 дæ Сыбырмæ, дæ тайгамæ мæ ахæсс!»

2007

* * *

(Иннæ Лиснянскаяйæ)

Мæ уарzon бæстæ мыл цы бакодта хъоды?
Циу аххос? Нæ хатын... Ныссуйтæ мæ хъуыды.

Æфсæнæй у зæрдæ, быхсдзæни, фæраздзæн,
ыскодта йæ уæллаг амалæн, фæрæзæн.

Æрмæст мын рæстæггай цы фестъæлфы тасæй? —
цыдæр Зин æй сонтæй фæрæхойы туасæй.

О, зæрдæ... гæлæбу... Уый бахауди хызы,
хæлуараæджы тыны... Уынæргьы йæ хтыджы.
Цы ран дæ, мæ Майрæм? Æркæс-ма, Бæстытых!

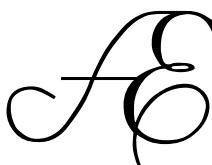
Ныууоцани сахат — йæ замантæ фесты,
ныкъкъаннæг и Дуне — цæстыгагуы фестад,
хъæд фестад цæстыхау, цæугæдон — цæстысыг.

2005.08.05 Хохы Саниба

ХЪАЙТЫХЪТЫ Азәмәт

ÆРХОНЫ САНИБАЙЫ ФÆДОН

Уарийы царды хабәрттә

рхонгом у Царциаты бәстәе. Ис дзы дыуә рагон хъәуы. Іәрхон — комы хәд-
раәбын, цъитисәр хәхты дәллагхъуыр, Дәйихъау та комән йә галиу фахс, дыуә хъәуы кәрәдзимә хорз зынынц, аәмә сә равзәрдәй нырмә фаззон әфсымәртау сә мыйы къусы къәм никәд ныххауди, сә цин, сә хъыг дәр сын вәййынц иумәйаг. Сә цәрдҗытә дәр хайджын сты фыдәлты фарн, әфсарм аәмә әегъдауәй. Йә дуар дзы уазәтгил никәд ничи ассыдта.

Археолог Пчелина Іәрхоны цы дис-
саджы рагон хәзнатә ракъахта, уыдоны
кой дардыл хъуыстгонд у.

Дыууә хъәуы бәрәгастәу комы
бынәй арвмә фәцыд стыр нәүдзар фахс.
Комрәбын фәндагәй йә цъупмә куы
скәсай, уәд дә худ фәстәрдәм әрхau-
дзән. Йә цъупп цымы арвы риуы сныхс-
ти. Уыцы нәүхохән йә тәккә ронбастәй
дыууә хъәумә фәлгәсү, табу йәхицән,
сә иумәйаг Іәрхоны Санибайы рухс
кувәндон. Хонынц ай әргом дзуар. Йә
кәрты цы әнусон кәрз бәлас зайы, уый
йеддәмә әнәхъән фахсыл кәрдәгәй
уәлдай ницавәр зайәг хал ис.

Рагон таурәгъ куыд дзуры, афтәмәй
Санибайы стыр фахс раджы заманты
әмәхгәд уыди тар хъәдәй, фәлә, дам,

кәңцыдәр дуджы шахы әфсәйтә Җәгат Кавказмә бырсын куы байдытой ууылты, уәд, дам, тар хъәды астәү бағиппайдайтой кувәндоны цыппәрдигъон чырамад агъуист. Чи зоны, цы әнхъәл дзы уыдысты, фәләе йын йә дуар куы бара०дывтой, Хуыңцауән табу, уәд, дам, дзы әртә бәлоны рапәрраст кодтой. Сәхи хъәды сәрмәе систой әмәе бынма сә цәхәртә қәфойә каләгу згъәлдтой. Сә цәхәрәй фәззыгон хус сыйфтәртыл зынг схәңцид, ноджы ма сыл дымгә дәр ныффуттыгә кодта, әмәе шахы әфсәйтә үым чи фәци, уыдон аенусон бәләстимә үым цыбыртты сыйгъд бакодтой. Әрмәст кувәндон әмәе йә кәртү цы ставд зәнг бәлас ләууы, уыдоныл әртхутәг дәр нә абадт, әмәе ма абон дәр сә кувәт адәмүл аудынц.

Бирә әнустәе раңыд уәдәй абонмәе, фәләе ма ныр дәр уыңы стыр фахсы қәмфәндү дәр куы ракъахай, уәд дзы сауәвзалитимә рахауы адәймаджы стджытә әрдәг сыйгъдәй. Уыдон әвдисән стырагон фыбылызы цаутән.

Бирә хъыңыдәттәе бана०зын кодта уәззау хъысмет ацы комбәстү цәрджытән. Күү-иу сә емынә цәрдудәй зәппәдзтәм хизын кодта, куы та сау халер әмәе рын, куы та-иу сыл әххормаг азтәе схъызыдысты. Дыууә хъәуы-иу фәкъахыртә сты, фәләе та-иу, табу йәхиицән, Санибайы комы тәфы фәрци мәйау сә цәлхыдзаг баисты.

Әнусы цүүпәй ракәсәг Темирхъанты Уари рухсаг уәд, кәддәр үимәй фехъуыстон, мә зонгәйә, дам, Әрхон әмәе Дәйихъәуы иу әмәе ссәдз азы дәргүры иунәт зиан дәр не 'рцыд. Уый дәр ма иу әвдисән, Саниба йә кувәт адәмүл әргомәй кәй аудытта, үимән. Кәуылты уыдысты, әвәдза, ацы комы цәрджытән сә ирон әфсарм әмәе сә уәздандзинад та! Әхсәст хорал инна адәмтү астәү бәрәг дардтой — уәхскүәзәй куыстмә рәвдз, сәрән, сә ныхмә, дам, къамбец дәр нә ләууыд. Къәбәрү баппа нә хуыдтой. Уазәгыл баузәлүнмә сәничи амбылтайд.

Дыууә хъәуы цәрәг адәм уләфыдысты иу комы уәлдәфәй, нуәстий иу фәрныг зәххы суадәттәй, әмәе уалдзыгон дидинджытуу бонәй-бон рәсугъдәр, бонәй-бон цардхъомдәр кодтой. Кәд сәм хи аирхәфсынән бәрәг бынат нә уыд, уәддәр уләфән бон әмәе изәрыгәтти сә фәндүртү рог цагъд әмәе зарәдҗы хъәлдзәг зәлтәй хәхтә, къәдзәхтә зәлыйдысты.

Дыууә хъәуы дәр уыдис мәнә дзыхы фәндүр кәй фәхонынц,

ахәм фәсивәд. Үйдоны хъәлдәг ныхәстәм-иу адәм фыр худәгәй тыштырхәлдә кодтой. Сә аргәүттә, әмбисәндә әмә таурәгътәм хъусынәй кәмән нөфсәстысты, ахәм курдиатджын ләгтә. Үйдонән кәд мәрдтә се стәгдар дәр нал ис, уәddәр сә арәх әримысәм, әмә сә нәмтә абор дәр не 'хән цәрынц. Үйдоны номхыгъды ис, Әрхоны хъәуккаг, нарәгастәу, гуырвидың зәронд ләг Темырхъанты Уари. Йә къай Җәгәрианимә сын рантыст әртә цәхәрәст ләппүйи әмә әртә сауәрфыг, урсдәллагхъуыр чызджы.

Зәхкусәг ләгән кәддәридәр йә кәрт хәрзәфснайд, йә цәхәрадон хәрзкуыст, йә фос къәбәлдзыг хаст. Цот кәд дари цацатәй къленц араэст на үйдисты, уәddәр сә къахы скъуыдтәй хәфситә на үасыд, гомрагъ, гомгуыбынаәй на үидисты. Ничи сә фәдзонгой, ничи сә фәсохъхыры.

1941 аз. Дыууа хъәуы сәхи зәрдиагәй цәттәе кодтой Хоры Уациллайы бәрәгбонма, фәлә әнәнхъәләджы ныгтуып ласта әбуалгы хәст, әмә аскъуыд Уациллайы хъәлдәг зарәг, аскъуыдисты фәндирү рәсугъд мыртә. Берлинәй маргдҗын цъәх калм Скасәннырдәм раләбурдта әмә нын на дарәг сабыр зәххы зәрдә аныхъуырынвәнд скодта. Уациллайы стыр цины бәрәгбон фехәлд. Комы фәсивәд фәдисмә сә гәрзтә рабастой, әмә сә хъәубәсты хистәртә Уастырдҗийыл фәдзажстой.

Уәд Әрхоны царди авд әмә ссәдз хәдзары, Дәйыхъәуыта — дыууадәс. Үйдон тохы быдырмә афәндарастан кодтой дыууиссәдз сахъ цәргәсү әмә дзы иу дәр на фегад кодта йә комы намыс, йә фыдәлты цыт.

— Хәст хәст у, стыр фыдбылызтә фәхәссы, — хыыгзәрдәйә мын 1960 азты дзырдта Уари, — Әрхонгомы фәсивәдәй дәр уәлахизы сәраппонд әхсәз әмә ссәдз ләппүйә сә цард нывондән әрхастой.

Үйдонимә Әрхоны хъәуәй Хуыдәлты Алыйсандр әмә Сәхәм, Бәецойты Мырзахъул, Кобесты Батрадз, Икъяты Дзәрәхмәт, Темырхъанты Асләнбег, Хъаммәрзаты Хадзырат, Цомайты Адам әмә Асләнбег, Цопанты Ноги, Хадзымырзә әмә Тотрадз.

Дәйыхъәуәй Хосаты Хәмәтхъан, Уане, Созыр, Сосә, Асләнбег әмә Ахъымырзә, Хъантеты Ладемыр, Симон әмә Сәмбег, Лолаты Михайло, Сафонка, Москә әмә Темырхъан, Дзодзиты Адам.

Се 'ппэт дәр рухсаг уәнт, йә сыйжыты хайыл дзы чи кәм сәмбәлд, уым сыйгъәрин талатә суадзәд.

Дыууә хъәуәй дзәвгар рәстәг фәндүрү зәл нә, фәлә хъәр ныхас дәр нал хъуысти.

Хъәнтә дзәбәхгәнәг рәстәг уызынау сыйндағай хылди, фәлә, әвирхъау хәсты тугәйдәгің цалх арф къахыр цы хъәуты фәкодта, уыдон та дидинтау әвәрын байдыдтой. Дәйдөн әмә Ерхондон дәр ахсәвәй-бонәй фәдисәттәу тындастыдтой сә сәфт хъәбулты фәд агурағ, әмә комы хәхтә сә зәрдәхалән хъардҗытәй әмризәджендырызыты. Санибайы кувәндөн бәласән дәр кәд йә бирә цәнгтәй ахсәз әмә сәедз къалиуы баҳуыскъ сты, уәддәр, комы дымәтмә сәрбәрзондәй фәлгәсгәйә мысы, залиаг сау калмы сәр чи ныңъцъист кодта, уыцы зынгхуыст сахъ цәргәсты.

Фәлә, дам, кәд цәфәй нә мәлүс, уәд дын уый та рәхуыст. Не стыр Уәлахизы фәстә әнәхъән Цәдисыл дәр аххормаг аз скодта. Уый та у сыйндағай мәләт, әмә адәм сә зынаргъ дзаумәттә ивтой — чи нартхоры банкәйил, чи та конд хойрагыл. Фәлә, кәд цыфәнды тыхст рәстәг уыд, уәддәр ирон ләг уазәгыл йә дуар не'хәдтә. Йә цәхх, йә кәрдзын уәй нә кодта. Минасы фынгыл иунәгәй әрбадын әмә дә рон суадзын стыр худинағ уыди.

Ерхонгомы сәрмә фәззыгон хур здыхуыз әврәгъты ахсән әмбәхсынташтәй хъазыди. Номдзыд цуанон, Хуыдәлты урсададали Сәрәби, дысон фәсвәдтү сәхимә цы дзәбидыры мард әрхаста, уый әруәнгтә кодта әмә Битаронән фәзәгъы:

— Не 'фсин, дә къәбиц ма фен, а-изәр нә сыйхи ләгты фәхынцынмә исты сарәхсдзынә?

— Санибайыстән, нә ләг, мә разәй цыдәр хәрдзынә, аәз дәр ма дын уый зәгъинаг уытдән, — мидбылты фәлмән баҳудгә, фәзәгъы Беппе.

— Омә, мә дуне, карджын ләгты афтид фыдызгъәлмә әрбахонын аив нәу!

— Ма тыхс, нә ләг, әнәхъәләдженды уазәгән цы ссад әмә арахъхъ әфснайд ис, уыдонәй уын уә фынг сәзәддәжъын кәндзынән.

— Уәдә мәнә ацы фыдызгъәлы хәйттә сыйхәгтыл айуар, — фәрухс и Сәрәбийы цәсгом.

Уыңы сабыр изәр мәй йә афонәй раздәр скаст әмә йә

айдән Хуыдәлты хәдзармә нылдардта. Фәтәген цырагъы рухсма дәргъәлвәст фынджы уәлхъус рабадтысты халассәр сыхаг ләгтә Хуыдәлты Хәмәтхъан әмә Хәчъассә, Бәцойты Хәмәтхъан әмә Темырхъанты Уари. Хәдзары хиңа Сәрәби фынджы хистәрән сбадын кодта Уарийы. Әфсин син йә бәрәчет фәздәг калгә сә разы куы әрәвәрдта, уәд Уари қытдҗын Хуыңауы тыххәй гаджидау ауагъта, әмә нәртон минас райдынта.

Раздәр рәстәждыты ирон фынгыл куывдзаутә нуәзт хәлофәй нә нызтой. Гаджидау-иу кәронмә куы ахәццә, уәд хъуамә исчи исти хабар, таурәгъ радзура. Гъемә уарzon сыхәгтә гаджидауы фәстә минасы фынгмә куы әрәвәлдтой, уәд фынджы хистәр Уари әрымысыд:

— Дыууә азы размә мыл Мызуры поселочы районы хиңаумә әнхъәлмә кәсгәйә баизәр. Фәстәмә здәхгәйә паддзах-вәндагыл ссардтон әртә метры дәргъән әфсән рәхыс. Хәдзары цына бахъәуы, зәгъгә йә мә ронбастыл әрбатыхтон, әмә Гуымаләуы фахсы схәрд кодтон. Джөоргүйбайы мәй уыди, әмә рагъмә нәма схәццә дән, афтә нытталынг. Ноджы ма митәмхәццә сәлфынәг дәр райдынта. Зәгъын, Дәйыхъәумә куы схәццә уон, уәд Хосаты уазәгуарзон Сәхмәрзатәм ба-фысым әндэзинән. Дәйыхъәумә куы схәццә дән, уәд цәмәндәр мә фәнд аивтон әмә нарағ къахвәндагыл, мә къәхтә къуырттыгәнгә, нәхимә аләвәрдтон.

Табу рухс Санибайән, уый размә мә бирә нал хъуыди, афтә мын балбирәгътә мә фәндаг әрцахстой. Әз, Санибайыл мәхи фәдзәхсгәйә бандзыг дән. Сыртәй дын иу, әвәццәгән, сә раздзог, баниуегау кодта, аннәтә алы хъәләстәй скъәбысхъәр кодтой әмә дын мәм әрцәуынц. Әз әфсән рәхыс мә ронбастәй куыд феуәгъд кодтон, уый абор дәр наэ зонын. Сдзыгъалмыгъул әй кодтон, әмә дын иу-цасдәр фәстәдәр аләууыдисты. Әз чысыл ме 'муд әрцидтән әмә рәхыс тынгдәр дзыгъ-ал-мыгъулгәнгә мәхи размә сайын, афтәмәй Санибайы дурын әмбондмә әрбаирвәзтән әмә мын чылдымәрдыгәй тас нал уыд. Рәхысы уынәр куы фәсабыр вәййы, уәд та мәм сәхи хъырнгә әввахс әрбайсынц. Ахәм хъылмайы тәф уагътой, әмә-иу фәцәй әнуд кодтон, әмә ныиффәсус дән. Фәлә табу рухс Санибайән, әфсән рәхысы фәрцы мә къухы уый бафтыд, әмә ныр мәнә уемә бадын, — балхынць кодта йә

ныхас Уари, әмә та йәм дзагдар сыкъа куы авәрдта, уәд уырдыг ләугәйә ракуывта:

— Уә, нә фыдаелты зәринбазыр Уастырджи, дәхорзәх радт! Сау хохы бәрзонд дә бадән, быдыртә дә фәлгәсән, хохәй быдырмә нә ирон адәм кәмдәриддәр сты, де уазәг, дә фәдзәхст сә бакә! Нә комбәсты нын Германы хәст ног мәйау фәкъахыр кодта, фәлә та нын йә цәлхыдзаг куыд баяу, уыцы хорзәхмә дәм кувәм!

Амменгәндҗытә йын йә сидт куы сфидал кодтой әмә сидт кәрөнмә куы ахәццә, уәд Хүыдәлты Хәмәтхъаны сә цәститә ныщавтой, исты радзур, зәгъгә.

Саджы фисынтыл амад, бәрzonд ләг уырдыг аләууы әмә фәзәгъы:

— Ме 'нәмасты сыхәгтә, хатыр уә курын, әз цы радзурынмә хъавын, уымә хъуамә нә кәстәртә байхъусой.

Разыйы дзуапп ын куы радтой, уәд Уари дзагдарән фәзәгъы:

— Будзи, цалынмә мах бынаты бардуаджы рәгъ уадзәм, уәдмә цырд азил де 'мгәрттыл.

Ләппутәм бирәе әнхъәлмә кәсын нә бахъуыд. Пецы алыварс әрбадтысты әмә сын Беппе сә күхтү фәйнә уәливыхы әмә фыдызгъәлы карсты куы авәрдта, уәд сын Уари фәзәгъы:

— Мәнә уәм Хәмәтхъан фәдзурын кодта. Таурәгъ уын радзуринағ у әмә йәм ләмбынәг байхъусут!

Ләппутә сә хъустә схъил кодтой, әмә Хәмәтхъаны куырой разылд:

— Нә дзурын аргъау, нә федтон фын, фәлә ацы хабар, уисын бәхыл хъазынхъом куы фәдән, уәд ай нә рухсы бадинаг хистәртәй иу әмә дыууә хатты не 'рыхъуистон. Мысгә та-иу ай әркодтой Зәнджион Дзәццойы иу хъуымыздзых, сидзәр сывәллоны рәвдаугә куы федтой, уәд.

Цәвитеттон, нә кәнәг, нә рафәлдисәг иунәг Хуыцау Темирхъанты Дадо әмә Цогойты Иринаәйы кәрәдзийән сныв кодта. Дыууәйә дәр хъәубәсты фидыц бәргә уыдысты, гъе, фәлә сә иумәйаг цардыл афәдз нәма сәеххәст, афтә Дадойы Барастыр йәхирдыгәй фәкодта. Мард йә сыйджыты хайыл куы сәмбәлд, уәд Цогойты авд әфсымәры хъәуы хистәртәм әрхатыдысты, нә хойы, дам, ам ницыуал хъуыддаг и, нәхимә йә кәнәм, зәгъгә. Мыггаг бәргә нә разы кодтой, нә чынды әнхъәлцау у, зәгъгә, фәлә Цогойтә къәрттәй цъула нә

фесты әмәе, Иринә уақайраджы хуызән хәкъуырццәй кәүгә үә фыды уәлартмә згъордта.

Рәстәг рафәлив-бафәлив кодта. Хур әмбәхсынджыты хъазәтәу куы әврәгъты фәсарц аныгъуылы, куы та мидбыл-худгә ракәсы. Әрхондоны налат гыбар-гыбурај къәдзәхтә азәлыдысты. Хъәу уыдис сабыр, әнәнымәң хъәддаг мыдыбындыты дыв-дыв әмәе сырдонцъиуты цыыбар-цыыбур адәй-маджы уәнгрог кодтой. Темырхъантә уыдысты әнәвдәлон. Сом Дадойы әртыккаг сабатизәрмә сәхи рәвдзытә кодтой. Сихоры хәрдый хәдзары куы 'рбадтысты, уәд сәм сәе гом-хъуыр уасәг къәсәрәй хъи-хъро-о, зәгъгә, баусыд. Ууыл бирә нәе раңыд, афтә сәм, мәе хуртә акәнат, Цогойтә сәе хо Иринәйы уыңы уәззауәй әрбамидәг кодтой, әмәе Әрхоны хъәуы сәрмә арв сәгъы цәстиста асыгъдәг. Бинонты рыст фәрөгдәр.

Уыдис майраембон. Хъәубәсты наәлгоймәттә Дадойы әртыккаг сабат изәрмә чыртә-чыртәй цыдысты. Чынды үе 'фсымәртә фәстәмә Темырхъантәм кәй әрхуыттой, уыңы әхсызгон хабар се уәнгтты сойау ахъардта, әмәе Цогоитыл адәммы арфәйи зәйтә ныккалдысты. Фәлә Әрхондонән та цыма үә рәгъяу фәтард, уйайу дуртә дуртыл хойгә үә хъаст Әры-доны донмә скъәфта.

Уыдис Хуыщауын каджын бон. Хурты Хурзәрин арвы астә-үәй мидбылхудгә Әрхонгомы цәрджытәм хәрзәггүрәггаг фәсис. Уәззау зианы фәстә, дам, Темырхъантыл хорздзинад әрцидис. Сәе чынды Иринә, дам, сын баләвар кодта цәрәццаг ләппу. Әз фәраздәронәй сәм цыдысты арфәтәм хъәубәсты адәм, фәлә та әнәнхъәләджы сәе цин фәссыкк и. Фәзындысты та Цогоиты әфсымәртә, әмәе се 'вгъәддон хойыл сәхимә, Цъамадмә ахъәр кодтой. Ноггуырд сывәллон дзәгъәләй аз-зад әмәе үе 'риагмә дуртә дәр скъуыдысты. Мад дәр, мәгүүрәг, үе 'фсымәртү разәй, мәе хъәбул, мәе хъәбулгәнгә, әрдиаг-гәнгә згъордта, фәлә үә карз әфсымәртәй фәстәмә фәкәссын дәр нәе уәндыди.

Ноггуырд сывәллон цъәхахстәй куыдта. Үә гыццыл къабәзтә тилгә агуырдта дзиизийи хъуыртт әмәе фыр куыдәй ныффәесүс. Сыхы карджын сылгоймәттә, үә уәлхъус әрхуы-мәй ләугәйә, әнхъәлмә кастысты дызды хуры аныгуылдмә. Кәмән-иу дзы үә хәкъуырцц райхъуыст, чи та-иу дзы үә цәссигтә асәрфта.

— Хъыххы, хъыххы, — схуыфыд әмә ферхәңыд Хәмәтхъан әмә куы фәхъус и, уәд әй ләппутә әмдзыхәй афарстой:

— Әмә сывәллон цы баци?

— О, мә хуртә, табу рухс Санибайән, уый йәм йә амонды зәды аәртәхын кодта, — анывәзта та Хуыдәлты хистәр йә таурәгъ. — Цәвитеттон, Дадотән се 'рвадәлты әнәзәнәг ус Зәнджиаты Дзәццойыл аәртын азы бәрәц цыдаид. Йә уәздан әмә рәесугъдзинадән комбәсты әмбал наә уыди. Гъемә, дам, ацы уәззау хабәрттәй мәй раздәр Дзәццо стыр Мызуры йә цәгатмә рынчынфәрсәг ацыд әмә дзы фәфәстиат. Әртык-каг къуыри, дам, куы 'рләууыд, уәд, дам, йә зәрдәйы рохтә сәхи Әрхонмә ивазын байдыдтой, фәлә йә хәдзары куыстытә әмә рынчын мад къуылымпы кодтой. Иу әхсәв, дам, фәлладәй тарф фынәй куы басис, уәд, дам, фыны иу урс дәллагхъуыр бәлон ие уәхскыл абадт әмә йәм дзуры:

— Дзәццо, әз дән Санибайы минәвар. Бон цъәхтә кәнын куы байдайа, уәд фәстәмә дәр мауал фәкәс: Әрхоны дәумә 'нхъәлмә кәсы уды гага.

Дзәццо адәргәй фехъял. Йә хуыссәг кәдәмдәр фәлыгъди, әмә уаты къуымты скатай. Мад райхъял әмә йә фәрсы:

— Чызг, цы кәныс, цы, исты дә риссы?

— Нә, дзыщца, — фәзәгъы чызг, — рисгә мә ницы кәны, фәлә әнахуыр фын федтон, әмә адәргәй мә хид къоппәй акалд. Әмә йын анывәзта йә фын.

— Чызг, уый хуыматәджы фын наәу, дәхи барәвдз кән, цәуын дә хъәуы.

Дыккаг кәркуасәнты Дзәццо хәрз райсомтә загъята йә цәгаты бинонтән әмә, куыд йә бон уыд, афтә атындзыдта. Хур арвы тыгъдады дзәвгар куы суади, уәд, Дәйыидон Әрхондонмә кәм хауы, уым Дзәццо байу Бәцойты куыройдзау Со-пойоныл, әмә йын уый радзырдта Темырхъанты уәззау хабәрттә.

Дзәццойы йә фын размә схуыста. Куыройдзауы дәр фәсте фәуагъта әмә хәстуләфтгәнгә нарәг аәрхы схәрд кодта. Йә хиды суадәттә рустыл ләсәнтә кодтой, фәдисонау ноггуырд сывәллоны уәлхъус баләууыд.

— Уаих фәуат, — дзуры сылгоймәгтәм, — уәд та уә исчи ие 'нгуылдз акодтаид сывәллоны дзыыхы! Нә уыннут, йә гыщыл уд ма әрдүйыл куы хәцы! — Йәхәдәг, зонгуытыл аләугәйә,

йæ риуæгънæджытæ феуæгъд кæны, æмæ йæ галиу къуима ноггуырды гыщыл дзыхы авæры. Сылгоймæтæ, дардæр цы уыдзæн, зæгъгæ, сæ улæфт баурæдтой. Сывæллон йæ кæуынæй фæсабыр, йæ мæллæг цъорtt-цъорtt сыхъуыст, æмæ куы фæхъыртхъом, уæд афынæй. Диссаг, мæ хуртæ, уый уыди, æмæ Зæнджионы риутæ фыр мадмондагæй æхсыры цадтæ куыд фестадысты. Сывæллон æххормаг мæлæтæй фервæст, æмæ йæ сыхы лæгтæ Жæрхоны рухс Санибайыл куы бафæдзæхстой, уæд æй Дзæцço хъомыл кæнынмæ сæхимæ ахаста.

— Эмæ, æмæ дардæр цы баци? — сцымыдис сты лæппутæ.

Хæмæтхъан та сау бæгæныйæ йæ хъуыр алæгъз кодта æмæ фæзæгъы:

— Иу фæззыгон бон, дам, хур дзæбæх куы æрæндæвта, уæд Зæнджион сывæллоны авдæны бастæй кæртмæ рахаста. Дзиизи ийин бадардта, æмæ хъуымыздзых куы афынæй, уæд ус кæрты къуимтæ æфснайыныл схæцыд. Уыцы рæстæг, дам, уари сырддонцъиуы скъуимбил кодта, æмæ, дам, сырддонцъиу тæссæй хæдзары фæмидæг. Уари кæрты сæрмæ иу зылд æркодта, стæй, дам, авдæны сæрхъæдыл абадт æмæ йæ цæстытæ сывæллоны ныщавта.

— Уыссиу, рувæсты амæддаг фæуай! — йæхи иыл сцагъта хъомылгæнæг мад æмæ уари уалæ Чехты хæдзаруæттырдæм апæр-пæр кодта. Хабар сыхбæстыл, хъæубæстыл куыннæ айхъуистаид. Ныхасы бадæг хистæртæ йæ Дзæцçoиы фынимæ абарстой æмæ схатдзæг кодтой, саби хуымæтæджы гуырд нæу, зæгъгæ. Фæстæдæр Темирхъантæ сæ сидзæр сывæллоны номæвæрдмæ хионты, хæстæджыты куы 'рхуыртой, уæд ацы хабар æримысыдисты æмæ сывæллоныл ном сæвæрдтой Уари.

Хуыщауæй арфæгонд сылгоймаг æй хъомыл кæнын байдыдта, гъемæ, мæ хуртæ, Уарийыл афæдз куы сæххæст, уæдмæ къахæй ауад, æмæ йæ уæд Дзæцço стыр хуынимæ йæ фыды къонамæ бахуыдта.

— Эмæ дардæр цы баци? — сцымыдис та сты лæппутæ. Хæмæтхъан мидбылты бахудгæ фæзæгъы:

— Цы баци, цы — мæнæ нын хистæрæн бады. Гъемæ нæ хъæуы зонон цы сывæллон райгуырд, уый æнусы сæрты цалынмæ ахиза, уæдмæ нын Уари цæрæд, — йæ мысинаæгтыл стъæлф æрæвæргæ фæзæгъы халассæр Хæмæтхъан.

Лæппутæ æхсызгон сулæфыдисты. Уарийы цыма аизæр фыщат хатт уынынц, уйайу дзы сæ цымыдис цæстытæ нал истой.

Гаджидәуттә нәртон адәм раджы әрымысыдысты, гъемәйә дадзинты нә фыдаелты туг кәмән әхсиды, уый сә никәд сәмхәццә кәндзән. Уари та радон рәгъ куы ауагъта, сидт кәронмә куы ахәццә, уәд хабар радзурыны рад әրәнцад Бәңгизи Хәмәтхъаныл. Уый пецы алыварс бадәт ләппүтыл йә цәстәнгас ахаста:

- «Бегара» цы ныхас у, уый зонут?
- Нә зонәм, — әмдзыхәй загътой уыдон.

— Уәдә әз ме 'мномау дзурынмә байтаман нә дән, фәләе уын иу хабар радзурдзынән, — фәзәтгы Бәңгизи пыррыкк риҳи, әмәе йәм әхсызгон ныхъхъуыстой. — Дыгурры районны Къорайы хъәуы сәрмә айтинг, хуры цәст дәр кәуыл не 'ххәссы, ахәм тар хъәд. Хъәздыг у алы мыггад бәләстәй. Уым 1925—30 азты къазнайы хъәддзаутә цәттәе кодтой тәрс хъәдәрмәг. Уыцы дуджы ма нә паддзахад техникая мәгуырғомау уыд. Хъәдәрмәг хъәдәй станцәмә ласын хъуыд бәехтәй, әнәе гуыффа бричкәты. Уырдыгәй йә «кукушкә» вагәтты ласта Алагирмә, уырдыгәй та стыр поезды Уәрәсемә.

Бәехтә чи тардта, уыцы наелгоймәгтыл-иу хицауад номхыгъдтә сарәзтой әмәе сә къордгәйттәй әрвистой Саухъәдмә хъәдтә ласынмә. Әз дәр дзы иуахәмбы баҳаудтән. Күист уыдис ирон зиуәнгәс. Мыздан никәмән ницы фыстой. Алкәуыл дәр уыдис хәсәвәрд, әмәе йә куы сәххәст кәнай, уәд дын гәххәтт ратдзысты, әмәе әхситтәй заргә рафардәг у дәе къонамә.

Мах, Уәлладжырәгтә, әртында сәй фәстагмә баҳәццә стәм әмәе иннае хъәуты бегарадзаутәй хибардәр иу әрдүзы әрбынат кодтам. Әхсәвиатән дзы мусонг сарәстам, фәскуист-иу нә бәхтү къәхтыл сахсәнтә бабастам әмәе-иу фәсхәрд нә лыстәнты батылдыстәм. Гъе, уыцы әнәбары ләвар күист хуынди бегара.

Хуыцаубонты нә күистам әмәе Хъайтыхътәй иу ходон, саджы фисынтыл арәзт ләг (йә ном мә ферох) сабатизәр Къорамә се 'рвадәлтәм әхсәвиуаты ацыд. Хуыцаубон мәм сихәрдтәм әввахс дзаджджын хуынимә сыздәхт. Минасыл куы рабадтыстәм, уәд дын хъәдәй сәрәфцәг арс рахызт әмәе нәм хъәрзгә, наетгә сындағгай артә къахыл хъәдуртә садзәтгә әрбаңауы. Не 'мбәлттәй иу, Донысайраг бынатәй дыууәхстон раскъәфта, гәрах анәрид әмәе зды нәмыг сырды хъуындын ных батында.

— Уый нәм, гормон, әххуысагур күй 'рбаныфс кодта, уәд цы бакодтай! — фәхъәр ыл ласта ходон ләт, топп ын йәк къухтәй рарәмыгъта әмәй ыйн әй йә бричкәйи цалхыл лыстәг мур ныккодта. Донысәйраг, цымы йәк къәдзниз арцахста, уыйай бандзыг. Иунәт сыйыртт дәр дэзы нәрайхъуист.

Арсы мардән йә галиу раззаг къахы дзәмбы уыдис къодахы йас рәссыд әмәй нәм, мәгуырәг, әххуысәнхъәл йә ныфс арба-хаста. Донысәйраг ие 'васт мийыл бәргә фәсмон кодта, фәләе топп әхст арцыд, — балхынць кодта йә ныхас Бәңдойон.

Цырагъы фәтәген скадавар. Рухс армынәг, әмәй афсин Беппе фынджы кәрәтты дыууә сойын цырагъы арсагъта. Дзагдар нуазән байдзаг кәнен әмәй йә хистәрмә авәры. Уари уырдыг сләууы әмәй хәдзары хицаумә баҳаты:

— Сәрәби, дә хорзәхәй, баҳатыр кән, фәрсәг сонт у, дзуап-дәттәг та — зонд у, фәзәгъынц. Фыдыбәсты Стыр хәсты нә комбәсты фәсивәдәй уәлахизы сәраппонд йә цард нывондән чирхаста, уыдонән дә цәхх, дә къәбәрәй рухс зәгъын әмбәль?

Нарты Хәмьыңы әнгәс Сәрәби уырдыг систы әмәй архәндәг дзуапп радты:

— Цардаудән дыл фәкәной, Уари, күйд ницы дә ирвәзы. Зәгъ, зәгъ, дә хорзәхәй... — кәстәрәй, хистәрәй уырдыг сләууыдисты. Афсин дәр йә фәллад цәнгтә аруагъта, йә дәрзәг рустыл цәссыйджы артәхтә арфәд кодтой. Цары мыстыты хыртт-хыртт дәр фенцад.

— Уә хорзәхәй, сбадут ныр, — фәзәгъы фынджы хистәр әмәй комы әдзард хәстонты номыл рәгъ ауадзы. Урс дадали афсин дәр дзыхъхъы не 'рләууыд архәндәгәй фәзәгъы: «Рухсаг ут, рухсаг, не 'дзард хәстонтә! Рухс уын цәмәй загътой, уыдон уын хәлар уәнт! Нә кәстәртә хәсты номыл сә къухтәм хотыхтә күйд никәд сисой, уышы амонд сә уәд! Уә цыты нәмттәе уын чи сәнусон кәна, ууыл та цардаудән кәнүт!»

Беппейи фәстаг ныхәстә арсы сойау Уарийи зәрдәйи ахъардтой. Уәдәй фәстәмәй йыл әхсәв бон нал кодта, бон та изәр.

— Нә ләг, а-фәстаг бонты дәхи хуызән күй нал дә, цы кәнис, цы, исты дә риссы? — иу райсом әй бафәрсы йәк къай Сона.

— Рыстәй фылдәр, не 'фсин... Иу хъуыддаг саразын мәзәрды арәфтыд, фәләе кәм әмәй цәмәй райдайон, уый мәсәр нае ахсы...

— Әмбәхст зәрдәйә дә куы никәд рахатыңтон, махән дәр ма йә зәгъ, цы дә зәрды әрәфтың — уайдзәфы хуызән фәзәгъы Сона.

— Санибайы ар-ар... — ферхәңыд Уари, стәй йә цәсгом фәрухс. — Не 'фсин, тагъд ма мын әртә әртәдзыхоны ракә, әз Санибайы кувәндөнмә җауын, куы'рбаздахон, уәд дын мә зәрдәйә дуар байтом кәндзынән.

Үйдис рухәны мәй. Фәззәджы бур риҳитә уадымс лыстәг сәрвасәнәй афас-афас кодта. Уасәт йә сихоры фынгмаә наәма әрәвнәлдәт, афтә хур асәстыты аууонәй мидбылхудгә ра-каст әмәй йә сыйгъәрин җәст Әрхоны Санибайыл әрәвәрдәт. Уым худайстәй, зонгуытыл ләугә Уари күывтә:

— Дунедараң цытджын Хуыщау, дә хорзәх радт әмәй дын мә сыйгъдәг кувинәгтә барст уәнт! Уә наә фыдәлты сыйгъәрин Уастырджи! Табу дәм кәнын, наә фәсивәдәй ма чи ис, уыдан хәсты номыл топпы гәрах куыд никуал фехъусой, уыцы хорз арфә нын ракән, әмәй дын ацы әртә кәрдзыны барст уәнт!

Уә әргом зәд, рухс Саниба, табу уын уәд! Мә тыхстәй дәм кувынмә, курынмә раңыдтән, әмәй дә хорзәх радт! Дә амменгәндҗытәй Фыдыбәсты хәсты уәлахизы сәраппонд сә цард нывондән чи'рхаста, уыданы наәмтә сәнүсон кәнүны зонд дә курын әмәй дын мәнә ацы кувинәгтә барст уәнт!..

Раст уыцы рәстәдҗы кувәндөнү бәласәй әргәпп кодта бәлонәнгәс Җавәрдәр маргъ әмәй фынгәй әртә метрмә әввахс зәххыл фәтъәпән. Әвәццәгән йә базыр саст у, зәгъгә, Уари фестад, әмәй йәм куы фәгүубыр кодта, уәд маргъ чысыл дәлдәр асиридта, әмәй та йәм уырдыгәй әххүйсәнхъәл ныккаст.

«Санибайы ардыстән, ахәм маргъ фыңцаг хатт уынын», — ахъуыды кәнү Уари, әмәй йәм сыйнәггай йәхі ласы, куыд әм хәстәгдәр кодта, афтә маргъ дәр фәчиу-фәчиу-гәнгә дәлдәрәй-дәлдәрмәй йәхі сайдта. Дәйдон әмәй Әрхондон кәм иу кәнүнц, уым уәлвәндаг Санибайы дәлвәзмә куы ныххәццә сты, уәд әнахуыр маргъ уәлдәфмә спәр-пәр кодта әмәй Уарийы фәйнә фәрсты куы иуырдәм, куы аннәрдәм сдыууәрдәм, цыма йын исты амыдта, уйяу. Гъестәй йәхі уәлдәфмә бәрзонд систа әмәй уәлә Санибайы кувәндөнүрдәм сфердәг. Ләг йә фәдил иу цасдәр джихәй кәсгә баззад, стәй, йәхииуыл дзуәрттә бафтаугә, фәзәгъы:

— Рухс Саниба, дæ фæдонтæ стæм æмæ нае комы цæрæг адæм, нае тыңцыл Ирыстон де 'уазæг, дæ фæдзæхст!

Уыңы изәр Уари ацы диссаджы хабар бинонтæн куы ра-
дзырдта, уæд Цæгæрианы сæры хилтæ арц сбадтысты, загъта:

— Нæ лæг, зæд дæм æргом маргъы хуызы рацыд, табу йæ
бæрzonдzинадæн. Цы дæлвæзмæ дæ ныххуыдта, уым цавæрдæр
сусæгдзинад æвæрд ис, фæлæ йæ райхалын мæ бон нау.

Уыңы æхсæв Уари тарф фынты аныгъуылд. Санибайы дæлвæз
цима цыдæр хæзна агуры, агуры æмæ куы стыхст, уæд йæ ра-
хиз уæхскыл æнахуыр маргъ абадт æмæ йæм адæймаджы
æвзагæй дзуры:

— Хорз лæг, ацы зæххыл ма фæйнæрдæм дæ цæстæнгас
ахæсс, æдзард хæстонты номыл ам дыргъ бæлæстæ ныссадз
æмæ æнусты дæ ном цæргæйæ баззай.

Уари фехъал æмæ йæ цыма цъайы донаæй фелвæстæуыд, уыйау
йæ хид къоппæй акалд. Цæй хуыссæг æмæ ма цæй æндæр! Сæу-
дзавдæй йæхи рабæлцон кодта, Санибайыл йæхи бафæдзæхс-
та æмæ Алагирмæ афардæг. Уым фæрсгæ-фæрсгæ ссардта алы
бæлæсты таладон. Йæ зæрдæйы дуар хицаудæн куы райгом
кодта, уæд ын загътой:

— Фыдыбæстæйы Стыр хæсты уæлахизы сæраппонд йæ цард
нывондæн чи 'рхаста, уыдоны нæмтæ сæнусон кæнынæн не
'ппæт таладон дæр дæ фæхъхуау. Ласгæ кæ, цас дæ хъæуы,
уыйбæрц, — æмæ тыхст лæджы хъул сах абадт.

Уари æхсæв-бон нал зыдта. Äцæг уарийы базыртæ йыл цыма
базад, уыйау. Иу бон хæрæгуæрдонæй дыргъбæлæсты талатæ Ала-
гираэй Äрхонмæ æрбаласта, дыккаг бон та сæ Санибайы дæлвæзы
йæ цæрдæг фырт Толæ, кæд æххæст куыстхъом нæма уыд, уæддæр
ын бæлæстæ садзgæйæ гъайтт-мардзæ лæшпуйайæ аххуыс кодта.

Уыңы æвæлмонаны зæхх мæнæй цæмæн аирвæт, зæгъгæ, йæм
хъæуæй чидæртæ хæлæг кæнын байдытой. Сæ хъаст районмæ
бахастой æмæ иу бон Уаримæ фæсидт районмы фыццаг секре-
тарь Рейузты Бæда. Дыргъдон кæйтты номыл аразы, уий, куы
бамбæрста, уæд ын загъта:

— Ды, Уари, стыр хорзæхтæ, стыр арфæты аккаг дæ. Не
'дзард хæстонтæ дыл цардаудæн кæнæнт! Цу, дæ куыст кæн,
исчи дæ куы хъыгдара, уæд мах ам стæм.

Фыд æмæ æвзонг фырты фыдæбæттæ нае фæдзæгъæл сты.
Санибайы гæмæх дæлвæз æмбисонды дыргъдон фестади. Цалдæр

сәдә бәласәй иунәг тала дәр нә бауыскъ. Ис дзы фәткүү, кәрдо, әнгуз, чылауи әмә бал бәләстә.

Уалдзәг ахситтәй заргә әрхонгомы йә цъәх бәхыл әрка-фыд. Ног дыргъдоны бәләсты уд бауагъта, тала бәләстә цъәх сәрбәттәнтәе әрбастой әмә әфсәрмдзаст чындзытау кәрәдзимә мидбылты худтысты. Уари-иу колхозы күистытәй куы феуәгъд, уәд-иу сәм батагъд кодта әмә-иу алы тала бәласы дәр арм әмә фәлмән ныхәстәй барәвдыдта. Зылди сәм бынәттон хъаңаңтәй, донхорыг сә кодта, әмә хъәуы ахәм дзурдҗытә дәр разынд, әвәццәгән, дам, Уарийән зәрон-дырдәм йә зонд куыдәр фәци, әндәра кәрдәджы хал кәм нә хәңцы, уым бәлас кәй не 'рзайдзән, уый куыд не 'мбары.

Әртә азы фәстә дыргъдон кәркә-мәркә дидиндҗыты бын аныгъуылд, әмә Әрхойнәгтә Уаримә әндәр цәстәй акастысты. Дзырдтой, уымә, дам, рухс Санибайә комы тәф хәңцә кәнен.

Әвзонг бәләсты къалиутә фыр задәй әләмтау зәхмә тасыдисты. Сырх уадул фәткүүтә, бургубын кәрдотә ахәр-мә-ахәр мә кодтой. Уари ләппутән фыс аргәвдин кодта әмә сыхы ләгтимә ног дыргъдоны тылләгәй рухс загътой, сә комы фәсивәдәй Фыдыбәсты Стыр хәсты уәлахизы сәраппонд йә цард нывондән чи 'рхаста, уыданән.

Цыд рәстәг. Уарийы дыргъдон фәччи авәрдта әмә комы цәуджыты цәстәнгас йәхимә әльвәста. Йә тылләгәй сыхаг хъәуты дәр хайджын кодта.

Уари 1984 азы йә уәләеуон хәс куы бафыста, уәд әй үе 'нусон бынаты Сонайы фарсмә Баастыры уазәг бакодтой. Рухсаг уәнт әмә фәстагәттыл рәстәудән кәнәнт.

Ацы хабәрттә мын 1976 азы фәдзырдта Уарийы күүхүлхәңг Хуыдәлты Быдзыго. Рухсаг уәд уый дәр.

ФИДАРАТЫ Руслан

ИУНÆГ ФÆНДАГ

МÆ УД МÆ ЗОНДМÆ

Фынцагау стъалытаем тырныс.
Цы у дæ хъал ма?
Ызгæхæрд зæрдæйы нытътъыс
Ызгæхæрд хъама.

Кæд ма нæ зæрдæйы ызгæ
Йæ туг æрæхсид
Æмæ кæраæдзимæ хъуызгæ
Мах тас нæ рæхсид.

Нæ зæрдæ хъамайы цæфæй
Кæд къаддæр риссиid.
Кæд нæ нæ фесæфты цъыфæй
Нæ мæлæт сисид.

* * *

Тала тасгæ-усагæ
Рафтыдта сыфтæр...
Рихи нал у дасгæ,
Цу, дæ цæсгом тæр...

Кæс, æмæ къуышатæ
Талайыл нæрсынц...
Фын, хъæбыстæ, батæ, —
Зæрдæ нал фæрсынц.

Дидинæг куы кала —
Зæрдæ нæу быдыргъ —
Сси дыргъбæлас тала,
Аскъæф ын йæ дыргъ.

* * *

Хъуысы, хъуысы йæ хъærзын, —
Хъærзы, хъэрзы нæ зæхх...
Цæхджынæй дæр нæ кæрдзын
Æнае цæссыг — æдзæхх.

Зæрдæм, зæрдæм æдзæххыл
Нæ сур цæссыджы цæхх.
Цытæ цæуы нæ зæххыл,
Цытæ мысы нæ зæхх?

Нæ зæхх, нæ зæхх цы мысы?
Цъæх бонтæ — хуртæ дзы...
Нæ сур цæссыг нæ сысы,
Тæдзы цæссыг, тæдзы...

* * *

Цæуын, цæуын, — мæ аууон сурин.
Мæ фæсонтæм ныдздзагъыр хур.
«Дæхиуыл хæп, — мæхицæн дзурын, —
Дæхицæй дом, дæхицæй кур».

Цæуын, цæуын, — мæ аууон атад.
Ныккаст мæ сæрмæ хуры цæст.
Зæгъын мæхицæн: «Ма та, ма та,
Фæстæмæ ма аздæх æрмæст».

Цæуын, цæуын та, — хур фæразæй.
Ныр та мæ аууон суры мæн...
Цæуын, цæуын æз дард дæ разæй —
Фæлæ нæ дард кæннын — цæмæн?

* * *

Кæмæн фылдæр — хъæбæрдæр!
Кæфы бæсты — хуыдзых.
Зæххыл кæд ис гæбæрдæр —
Уæд бамыр уæд мæ дзых.

Мæ уды хос — къæбæræн
Йæ аргъ Сызгъæрин Маргъ.
Нæ фидын æз гæбæræн —
Къæбæræн — туджы аргъ.

Кæмæн фыддæр — хъæбærдæр!
Мæ фесафæг — мæ дзых.
Нæ мæ хъæуы къæбær дæр,
Кæфы бæсты хуыдзых.

* * *

Цæргæбон цас адæм цыдис
Фæндæгтыл амонды æфцæгмæ...
Нæ царды иунæг фæндаг ис —
Мæнг дунейæ æпæгмæ.

* * *

Цалх уырдыгмæ тулы,
Цæлхдуртыл сæтты...
Дзул цæссыджы тулы
Лæг, ыстонг сæтты.

ХЪАНДЗАЛ

Даргъ уыди бон, дард уыди сæрд,
Цардæн йæ размæ ызгъордтон...
Адджын цæссыгтæй дæ риссæгтæ сæрд, —
Фидæнмæ мондæгтæ хордтон.

Иугай цæссыгтæй дæ риссæгтæ сæрд, —
Цардæн æмызмæлд йæ мадзал.
Ахицæн бон, байиæфтон сæрд. —
Рæстæгæн феуæгъд йæ хъандзал.

ЧЕРЧЕСТЫ Хъасболат

НОГБОНЫ ТЬОРТ

Радзырд

Мәбөгәй афтә зәгъән нәй, әмә, мәнә, иуәй-иу әнәджелбетт сиәхстау, йә каистәм арах бауайаг у. Цәуы сәм аегъдауыл: куы цины, куы та әндәр хъуыддәгты фәдыл.

Фәстаг рәстәг йә бинойнаджы мад Мисурәт уәззаурынчын у, сыйнәгәй фылдәр хатт зынтәй расты, әмә йә араххәдәр абәрәг кәны Мәбег. Сиахсән афтә әмбәлы. Хорз сиахсы та каистә сәхи бинойнагыл фәннымайынц, әмә уыцы кады аккаг уәвүнил зәрдиагәй архайы Мәбег дәр.

Мисурәт йәххәдәг куыд фәзәгты, афтәмәй Мәбег йә уарзон әмә аддҗын сиахс у. Йә иунәг цъәхдзаст чызг Зәирәйы йын баләвар кодта. Ам, горәты, йә хәдзар әмә, йә рәбыны цыдәриддәр ис, уыдон иууидәр йә чызг әмә сиахсыл бафәдәхста. Арвәй зәххы 'хсән йә уд уыдныл ләууы. Куы амәла, уәддәр йә ныгәннын адоммә кәсү әмә сын ницы әевгъяу кәнү, райгонд әмә сә зәрдәрухс у.

Мәнә та иннә хәттытау Мәбег әмә Зәирәе сферән кодтой ацы Ногбон дәр Мисурәтимә иумә арвитын.

Мисурәт зыдта, йә чызг әмә та йә сиахс әнә бабәрәггәнгә кәй нафә уыдзысты, әмә йын кәд цыфәнды зын уыд сыйнәгәй растын, уәддәр йәхи

фәхъәддых кодта әмә ма суанг чыритә әмә фылджынтаң хыссә дәр скодта. Ныр уартә арынджы йә конд хыссә уызы хәмпүсәй ләууы. Бастыгъта нуритә, әрцәттә кодта фылджи-наг, цыхт әмә әнхъәлмә кәссы, хуры сакстай ын аддкын цы хъәбул әмә сиахс сты, уыдоны фәзындама. Уәлдай тынгдәр та фәемисы йә хъәбулы хъәбул чысыл Зәлинаїы. Мисурәтән уый йә улдәууын, йә удыгага у.

Мәнә байтом Мисурәты фәрныг хәдзары дуар. Мидәмә фылдажыдәр әрбазгъорда чысыл Зәлинаә әмә уайтагъд февзәрд йә нанайы хъәбысы. Мәбег, Зәирә Ног азы арфәтә ракодтой Мисурәтән әмә сә ләвәрттә — дидинджыты баст әмә стыр тъорт — әрәвәрдтой фынгыл. Цинтән, хъәбыстән нал уыд кәрон дәр. Уыдомма кәстгәйә Мисурәтәй ферох сты йе 'ппат низтә дәр, әмә райдзаст мидбылхудт нал әмә нал цух кодта йә цәсгомәй. Уазджыты әрбацыдәй уәлдай тынгдәр та ради Мисурәты хәдзарыдаргә куызд Пушок. Ноджы тынгдәр та цин кодта әмә хъазынәй не 'фсәст Зәлинаима. Зәирә Мисурәтән загъта, фылджынтаә әз мәхәдәг акәндзынән, ды та уал диваныл дәхи әруадз әмә Зәлинаима телевизорма кәсүт.

Мисурәт дәр дыууә нал загъта йә чызджы ныхасыл, не схъәр кодта, йә сәр кәй зилы, йә астәуыстәг әй срахой-срахой кәй кәнү, уый дәр, әмә диваныл сындағтай йәхіи әруагъта. Зәлинаә йә мадмә бауд әмә йын ләгъстәгәнәгау афтә, мамә, цалынмә ды чыритә кәнай, уәдмә уал ма нанайән йә тъортай иу хай радтәм...

— Гъы, мәнә гәди рувас, тъортмә дәхи мондәгтә уайынц әмә йә нанайы 'фсон кәенис, и... — баҳудт Зәирә әмә тъортәй цалдәр кәрдихы ралыг кодта.

Мәбег тъортты иу карст Зәлинаїән радта, иннә цалдәр хайы та баҳаста Мисурәтән.

Мисурәт сиахсән зәрдәбын арфәтә фәкодта:

— Бузныг, стыр бузныг уын... Мәныл ныр цыптарыссәдз азәй фылдәр цәуы, әмә ахәм аддкын, хәрзад тъорт фылдаг хатт хәрүн... Ацы тъортай аддкын цард фәкәнүт, мә хъәбултә...

Тъорт тынг фәңцид Зәлинаїы зәрдәмә дәр. Ногәй та дзы баңгуырдта дыккаг, әртыккаг хай дәр... Чызг тъорт куыд зәрдиагәй хордта, уымә кәстгәйә, әвәеццағән, сыйбәл Пушок дәр, әмә йә тәнәг даргъ әвзагәй йә билтә асдәр-асдәр кодта.

Мәбег фәтәригъәд кодта куыздән, бафарста Мисурәты, Пушок адджинағ фәххәры, зәгъгә.

— Пушокән адджинәттәй хуыздәр мацы радт, тынг бирә сә уарзы.

— Імә тъорт дәр бахәрдзән?

— Искуыдәр ма нә! — баҳудт Мисурәт.

Мәбег уәд тъортәй радта Пушокән дәр. Уый йә уыцы зыдәй ахордта, әмәй йә цәстәнгасәй бәрәг уыд, ноджыдәр ма йә кәй хъәуы.

Фәлә уый та циу? Тъортәй куылдаәр ахордта, афтә Пушокән йә къәхтәй йә быны фәтасыдысты, ныңдзой-дзой кодта әмәх хъистхъистгәнгә иннае уатмә балығыд. Уырдыгәй хъуыст йә тыхуләфт әмәе наетын.

Мәбегән йә цәсгом афәлурс. Тарст цәститәй кәссы Мисурәтмә. Йә дзыхы ныхас нал бады. Алы уәззаза хъуыдтыә йә сәры февзәрдысты: әвәццәтән мын бирә чи фәләууыд, ахәм маргхъастә тъорт рауәй кодтой, әмәе ныр куызд йә уд уымән исы... Куызд ма цы фәндү фәуәд, фәлә Мисурәт әмә Зәлина...

Уыцы рәестәг райхъуыст Мисурәты хуыфын. Мәбег бынтондәр старсти. Зәирәмә фәхъәр кодта, әмәе йын уый агуызвәй дон раскъяфта. Зәронд ус уәддәр нае бандад йә хуыфынәй.

«Оу, мәнәе цы бәлләхы баҳаудтән!», — бынтондәр скатай Мәбег. Фырадәргәй ма дзуры йә бинойнагмә: «Зә... Зәирә... Рәвдзәр-ма фәдзур тагъд әххуысмә!... Дохтыртәм!..»

Мисурәт не 'мбары, цы хабар у, уый, әмәе йә алыварсмә кәссы әнәмбаргә цәститәй. Мәбеджы сәры та февзәрдысты алыхуызон сау хъуыдтыә: «Фыд-зәрдәе йәм чи дары, уыдон ныр дзурдзысты, Мәбег цәмәй йә касы бынтар, йә хәдзарын тагъдәр йәхирдәм фәкәна, уый тыххәй Мисурәтән тъортыл барәй марг ныккодта...»

Уыцы хъуыдтыә йын әнцой нае дәттынц, афтәмәй нымдзаст вәййы Мисурәты фәлурс цәсгоммә. Йә зәрдәе әххайы Зәлинаәмә. Зәирә дәр мадәй чызджы 'хсән дыууәрдәм разгъор-базгъор кәнни.

Уалынмә чысыл Зәлина цингәнгәйә ныххъәр кодта: «Ура!.. Ура!.. Пушокән гыщыл къәбылатә!»

Зәирә телефоны хәтәл аәрәвәрдта әмәе мидәттаг уатмә Мәбегмә базгъордта. Уым фәкомкоммә сты аәртәе чысыл къәбысмә. Сә иу дзы — бурхъус, иннае — урсхъуләттә, аәртык-каг та — бынтон сау. Пушок сәе йә тәнәг сырх-сырхид әвзагәй асдәр-асдәр кодта әмәе йә пух къәдзил тылдта.

Мәбег әмәе Зәирә фембәрстой хъуыддаг, дыууәйә дәр ныххудтысты әмәе кәрәдзийы ныххъәбыс кодтой. Пушокы хабар радзырдтой Мисурәтән дәр, загътой йын, Зәлинаимә сын мәлынәй куыд старстысты, әмәе ус дәр семә фәхудтис.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты —
Цæриаты Алексей куыстытæ*

Цæриаты Алексей райгүйрди 1938 азы. Касть фæци Цæгат Ирыстоны педагогон ахуыргæнæндоны аивадон-графикон хайад. У нæ республикайы стуыхт ныvgænæg, республикон, зоналон æмæ æппæтуæræсеон равдыстыты архайæг.

Цæриаты Алексей къухы бафтыд æндоныл сызгъæринæй ныvæф-тыйдæ аразыны рагон ирон дæсныйад сног кæншп. Уымæн ие 'рмдзæф, Стыр Кавказы æрмæсныты сֆæлдыстадимæ абаргæйæ, у бынтон хæдхуыз. Ныvgænæg йæхи иуварс ласы çæттæ пластикон джипшытæй.

Алексей сֆæлдыстады сиу сты адæмон аивад, хъобайнағ бронзæ æмæ скифты сæрмагонд стиль, æмæ дзы рауади ног аивадон Дуне.

Бедойты Шалва

Аивады национ апп йæхи алы хуызты равдисы — сюжеты, формæйы, стæй, ныvgænæg йæ уацмыс сֆæлдисынæн цы æрмæг равзары, уым. Фæлæ æнæуд æрмæджы уд баудзы ныvgænæg, ома, ивгъуыд заманты æмæ абоны национ миниуджытæ сиу кæншнимæ чи арахсы, ахæм адæймаг. Уышы аивадон дæснытæй иу у Цæриаты Алексей. Уымæн йæ куыстыты кæрæдзи мидæг ахъардтой традици æмæ ногдзинад.

Цæгæраты Валери

Пеликан. Бронзæ, авзист.

Цæргæсы сæр. Дур æмæ къала.

Пантерæ. Гипс.

Богъ. Бронзæ.

Мадард бæгънæг. Гипс.

Дон Кихот. Гипс.

Хъяед.

Хъяеддаг хуытæ.

Бронзæ.

Гипс.

Хъæддаг хуытæ.

Бронзæ.

Хъәндил. Дур.

Сырд тымбыләй. Хъәд.

Хъама Бебут.

Кавказаг хъама.

Кард «Стай».

Кард «Тигр».

Адмиралы кард.

Кард «Леопард».

Кард «Бирæгъ».

НЕ 'ВЗАГ — НЕ ФАРН

Дэс азы размæ (1999) ЮНЕСКО-йы Генералон конференцийи 30-æм сессии рахаста уынаффæ: 21 февраль нымад æрцæуæд Мадæлон æвзаджы æппæтдунеон боныл. Хъумæй йæ бæрæг кæной алы аз дæр. Йæ нысан — цæмæй æгас дунейы мадæлон æвзæгтæ, уæлдайдæр чысыл адæмты æвзæгтæ, рохуты ма баззайой, нымайой сæ, пайда сæ кæной, уымæн исты ахъаз фæуын.

Дæлдæр цы æрмæг мыхуыр кæнæм, уый æвдисæн у, алы нацитæ сæ мадæлон æвзæгтæм хæдзардзин цæстай кæй кæсывиц, цæсты гагуийайу сæ кæй хъаххъæнныиц, уымæн. Гъæй-джиди, мах дæр нæхи куы æрæмбариккам æмæ сæ куы бафæзмиккам...

Æвзаг ахуыргæндты кæнæ, дзырдууттæ чи аразы, уыдоны абстрактон конструкци нæу, мыйтай. Уый равзæры раздæры фæлтæрты куистæй, алыхуызон хъуæгтæй, бастдзинæдтæй, цинтæй, равгæй, æмхицтæй, адæвзарæнтæй. Иc ын йæхи уæрæх æмæ ныллæг, зæхмæ æввахс чи у, ахæм бындуртæ.

Уолт Уитмен

Адæммæ исбоны мыггагæй цы ис, уыдонæн сæ тækкæ ахсдæжиагдæр у се 'взаг. Уый адæмы характер æппæты цардхуыздæрæй æвдисы æмæ йæ æппæтæй фидардæр бæтты иумæйаг културæимæ.

Иоганн Блунчли,
швейцариаг юрист

Цас æмæ цас хабæрттæ фехъуыстай, зынаргъ чиныгкæсæг! Ау, дæ зæрдæ пиллон арт куыннæ хъумæ суадза, дæ сæрвæлтау утæппæт хъизæмæрттæ чи бавзæрста, де 'хсыры хъуыртт, дæ тут æндæр адæмтимæ ма схæццæ уой, зæгтгæ-иу йæхи зындоны артмæ чи баппæрста, уыцы адæмы хъæбул кæй дæ, ууыл

куы ахъуыды кәнай, уәд? Афтә 'нхъәләс, әңцион уыди мин азы дәргъы ахәм дудгәбонта бавзарын, фәлә уәддәр адәмы баҳъахъәннын, сабиты схәссин, дәхи ном, дәхи әвзаг әмәдын дәхи дин цәмәй уа, ууыл удуәлдайә бакусын?

Уәдә цавәр зәрдә хъуамә уа адәймагән, цәмәй йе 'взаг әмәй йә адәмы ма уарза?

Буләмәргән, бәгүүдәр, хорз хъәләс и, уйыхыгъд сынды-уасәгән кәнә мәлхъән та Хуыца рәсугъд ахорәнтә, аив базыртә әмәе систә бахай кодта. Сырхмәтәг, ай-гый, рафауниәт нищәмәй у, фәлә ыны фиалкәй йә хуыз әмәй йә хәрзәдәф цәуылна радты? Иу хатт сырхмәтәг куы фенай, уәд фиалкәйән бауарзән нал и? Суанг ма тәф чи наә кәны, ахәм хохаг дидинәт дәр йә бынат әмәй йә намыс сырхмәтәгән наә ратдзәни. Буләмәргы зарәгмә чи байхъуса, уйй канариаг цыуыл йәхи атигъ кәндзән?

Алы дзаумайән дәр йәхи аргъ ис. Къафеттә аддҗын сты, фәлә дын дзулы наә баивдзысты... Хәзнадуртә, алмаситә-йедтә иттәг хорз әрттивынц, стәй сыл бирә әхца акалын фәхъәуы, фәлә — цы чындауа? — уыдонәй хәдзар наә самайдзынә, стәй сә алкәй бон наәу самал кәнын. Дә сыхаг хъәздыг куы уа, алы бон дәр дәс алыхуызон хәринаджы куы хәра, дәуән та уыдаттә дә къухы куы наә 'фтои, уәд хъуамә дә мәгуыры къәбәрыл хъоды бакәнай?

Ехх, әвзаг, әвзаг! Әвзаг най, зәгъгә, уәд цымә адәймаг цәй хуызән уайд? Әвзаг әмәе дин адәмы кәрәдзиуыл бәттынц, әнгом ай кәннынц. Де 'взаг әндәрәй куы баивай, дә динил дә къух куы сисай, уәд ма кәцы адәммә бацамондзынә, мәнә адонәй дән, зәгъгә? Сывәллонән цыфәнды әвзаргә, хәрзад хәринәгтә куы радтай, уәддәр ын йә мады 'хсыр сәкәр әмәе мыдәй дәр аддҗындасты. Не 'хсыр уәй кәнын наә зәрды куы әрәфта, уәд та ыны әлхәнәт дәр не ссардзыстәм...

Суанг әппәтә хъәддагдәр адәмыхәттытә дәр сә гуымиры, әнәхсәст әвзаг дун-дунетыл дәр наә баивдзысты. Ди бирә хәттыты хъуыстай концертон музыкәмә. Раст-ма зәгъ, дә адәмон саз әмә баятийә тынгдәр цәуы дә зәрдәмә? Дәстгай-фындастай әвзәгтә чи зоны, ахәм адәймәттә дәр ис, фәлә уыдон дәр сә мадәлон әвзаг әппәтәй уәлдәр әвәрүнц. Сә адәмимә куы фәдзурынц, уәд сәм сә хъуыдигә әцәгәлон әвзагыл дзурын худинағ кәсси, сә ныхасы әндәрбәстаг дзырдә тъыссын дәр сә сәрмә наә хәссынц.

Мәнә ды дә ныхасы уырыссаг дзыртә фәцәвыйс, дзурыс: аңыдтаң «прогуляться», мәнән «скучно» у, әз «обидеться» скодтон, әз «прощени» баләвәрдтон, мәнмә бирә «занятитә» ис, мә сәр «кружиться» кәны, уый «бесчестный» адәймаг у, уый «разбойник» у... Ахъуыды-ма кән, мә цәстырухс, чи дәм хъуса, уый цы зәгъездәни?

Фенәг-зонәг, ахуыргонд адәймаг уый у, кәңыфәнды әвзатыл дәр сыгъдәг дзурынмә чи тырны. Уәдә дәхи мадәлон әвзагыл сыгъдәг күү дзурай, уәд уым әвзәрәй цы ис? Әви дәм афтә кәсү, исчи дын дә зонд байсдзәни кәнә дын дә садзгә хъуыдтыә дон фәлласдзәни? Әви дә хицәутты цәсты скаджын уәвүн фәндү? Әви дәу кәй бәрны бакодтой, уыцы хицауды афтә фәндү, цәмәй де 'взаг ралыг кәнай әмә дә адәмәй дәхи иуварс айсай? Әмә уәд утәппәт скъолатә цәмән аразынц, ахуыргәнджытән мызд цәмән фидынц, алы нәмттә әмә сын хорзәхтә цәмән дәттынц? Кәд дын францәгтә, не-мыц, англисәгтә де 'взаг уарзынц әмә стауынц, уәд әй дәхәдәг та цас хъуамә уарзай, цәйбәрц кад ын кәнай! /.../

Мә къонатә, мә дунейы рухсытә, дәс әвзаджы дәр ахуыр кәнүт, фәлә уәхи мадәлон әвзагыл, уәхи динил фидар хәцүт.

Хачатур Абовян,
ног сомихаг литературәйы бындураҗәрәг,
педагог, этнограф

Кәд сә сә нацийы, дины, әвзаджы әмә фыдыбәстәйы хъуыдәгтә не 'ндаётой, уәд ма уәдә цәуыл хәст уыдысты әппәт рәстәджыты әмә әппәт адәмтү поэттә? Кәд ацы сагъәстәй нае цәрынц хъуыды әмә монцтә, уәд ма цәмәй? Стәй поэзийән йә сафәг цы у, кәд тутт әмә абстрактон космополитизм наеу, уәд?

Данте дун-дунейы әмә әнусты хъәбул сис, XIV әнусы әппәт итайләгтәй итайлагдәр кәй уыди, стәй XIV әнусы адәймаджы типәй әппәтдунеон әмә әппәт заманты Адәймаджы тип кәй сфаелдыста, уый руаджы.

Мигель де Унамуно,
испайнаг фыссәг, Нобелы премийы лауреат

...наци традици әмәе ивгъуыд замантәй нә цәры. Афтә чи зәгъы, паддзахадән йәе бындзәфхад бинонтә әмәе мыттәгәттә сты, зәгъгә, уый рәдигә кәны. Нацитә фәзының әмәе цәрынц, фидәни иумәйаг программә саразыны әмәе царды раудазыны хъомысәй куы фәхайджын вәййиңц, аәрмәстдәр уәд.

Хосе Ортега-и-Гассет,
испайнаг философ

Адәмы 'взаг әнәгуырысхойә нә ахъazzагдәр әвидигә суадон кәнә хәзнаткъахән у.

Әвзагәй, адәймаджы дзырдәй, ныхасәй хъазән нәй, адәймаджы дзыхы дзырд у буар әмәе уды 'хсән цәстуынгә, әнкъаргә цәг: әнә ныхасәй хъуыдыйән бамбарән нәй.

Владимир Даль

Әвзаджы сыгъдәгдинад хъахъхъәнәг академи кәнә грамматикә нә, фәлә адәмы фарн у.

Әвзаг сфердисәг әмәе дарәг адәм сты: уыдон цы равзарой, цәүыл сразы уой, уый әнәмәнг вәййи хорз.

Виссарион Белинский

СКЪУЫДДЗАГ

О, бон уыллынг разын, әхсәв та рәзын дисны, куы хъусон ме 'взаджы кәлаинаг мыртә әз, хәссы мын уадз-хъуыды мә фыдәлты хъәләс, фәцәрын аргъаутты әмәе ныгъуылын дисы.

Ис амонд не 'взаджы, мә мондәегтә дзы исын.

Әлгъитын ахәмты, кәмәй у йе 'взаг рох.

Әз та йә намысыл кәндзынән алкәед тох, цәрын йә цәрайә, вәййын йә исәй исдҗын.

Фыдәлты фарны 'взаг... Уый мады 'хсырау дадтон, йә ном у стъалытәй мә уды арвым фыст.

Әна... Йә зарджытә, йә цин әмәе йә рыст,

йә дзырдтә-арфәтә мә зәрдыл алкәем дардтон.

Әмә-иу цардвәндтә ныррухс ысты әнкъард бон.

Үыди әвдазы хос мæ мады 'взаг мæнæн,
йæ фærцы дард балцы әхсарджынæй цыдтæн,
йæ дзырдтæй алы бон мæ Хуыцауы ном ардтон.
Әмæ-иу сирвæсти мæ удрабынæй зарæг,
цыма әхсондурај мæйдар әхсæвы — арт,
әмæ сæууон хурæй куыд бангæстæ уа цард, —
әваст-иу ме знонай әрыздахти мæ уалдæг.
О, фарн, о, буц зæлтæ, о, рагфыдаелты кадæг,
мæ кад, мæ цæстырухс, мæ абон әмæ сом,
дæу хъуамæ мин азты тырысайау хæссон,
хæссон тырысайау, мæ удлæууæн, мæ дарæг!

Бонавентурæ Карлес Арибау,
каталойнаг поэт

Францаг әвзаг Францы нымад у нацийы исбоныл, әмæ ам алы адæймагæн дæр йæ бон у хабархæссæг фæræстыл тæрхон-
донмæ бахъаст кæнин, искацы комментатор кæнæ амонæг йæ
ныхасы францаг әвзаджы агъдæуттæ куы хала, уæд. Хорз уайд,
мах дæр ахæм фæткыл куы ныххæциккам, уæд.

Иумæйаг культурæйы әмвæзад кæнæ, А. И. Герцены загъ-
дау, культурон минимум, абон ахæм у, әмæ уæлдæр скъолаты
культурон әнахуыргондзинад фесафыны фæдыл хъуамæ
сæрмагонд курс фæзынид.

Журнал «Аврора», 2008, № 4

Экономикон әмæ әндæр реформæтæ мур дæр ницы ахъаз
сты, национ культурæ әмæ агъдау фæстаг бынатмæ әппæрст
куы 'рцæуой, уæд. Ахæм уавæрты, В.Г. Белинский загъдау,
«әхсæнадæй рауайы әнæапп, тутт ныхас, әнæнысан, афтид зæл».

Витали Познин,
кинематографист, литератор, ахуыргонд

Не 'взаг у нæ кард, нæ рухс, нæ уарзондзинад, сæрыстыр
кæмæй стæм, уыцы исбон.

Адæймаг ие 'взагмæ цы цæстæй кæсы, уымæ гæсгæ базонæн
ис, йæ культурон әмвæзад цæйбæрц у, стæй әхсæны хъуыддæгты
цас бæззон у, уый.

Константин Паустовский

Æвзаг дэр зæххай у фæлтæрты ахсджиагдæр исбон, хæйттæгæнæн кæмæн нæй, ахæм æхсæнадон фонд... Чъизи йæ куы кæнæм, раууатмæ йæ куы тæрæм, уæд канд нæхицæн нæ, фæлæ, нæ фæстæ цы фæлтæртæ уыдзæни, уыдонæн дæр зиан хæссæм.

Михаил Алексеев

Æвзаг у адæмы стыр хæзнадон. Æнæ аргъгæнгæ йын нæй, хи адæмæн куыд нæй æнæ аргъгæнгæ, афтæ. Йæ мадæлон ны-хас чи ницæмæ дары, уый йæ адæмы дæр ницæмæ дары.

Иван Мележ,
белорусаг фыссæг

РАЙНИСЫ МОТИВЫЛ

О, АМÆЛДЗæН Мæ АДæМ... Фæлæ йемæ
мæлгæ кæндзæн æгас дуне дæр. О,
чысыл адæм уой, стыр адæм — æппæт дæр
мыггагыскъуыд фæуыдзысты, нæ Зæх
æвишпайды æрлæудзæнис йæ тахтæй,
гранит цыртытæй разындзæни фыст
цышпар дзырдæй: «Адзалы хай — мæ фæллой»;
æрлæудзæн зæхх æд Дзинтари, æд Ром,
æд Анджелес, æд аэстæ, æд Мæскуы;
нæ рæстдзинад, нæ сусæгтæ, нæ тох,
нæ хъæзттыæ, нæ дзæнгæда, нæ мæнгтæ —
сæ кой, сæ хъæр дæр нал уыдзæн бæстыл...
Фæлæ у диссаг адæймаг: йæ роны
æргъæвст цъиуы дæр батавы, сæ рис
йæ дард фыдæлтæн бамбары, æрцæрынц
йæ зарæджы, фækæны семæ хыг,
æмæ йæ фарнай аирвæзы сауцъиу,
фæхоны нæ йæ къохбæстæм йæ зард,
уым адæмæн сæ ингæнты цыртытыл,
адзалы хай — мæ фæллой, зæгъгæ, фыст...

Марис Чаклайс,
латвиаг поэт

АЕВЗАГ

Янкә Брылән

Ис рагон таурәгъ, Библи дәр әй дзуры:
Ныры әзвәгтәй рауайдзәенис иу,
Адамы пот, дам, сүыйзысты әмәвзаг...
Мә адәмән дәр байсәфынәй тас у.
Фыдәлты 'взаг — әхсоны къәртт, арттиваг,
Вәййы пәхәрәй йемыдзаг, йә фәрцы
Ныфсхаст дән әз — наә вәййын артәй цух.
Әз амондыл наә зыд кәнын, мә бонтән
Сә бирәмә нә бабәллын. Аәрмәст
Мә уләфт дәр дә фарнән уыди, ме 'взаг.
Әнә дәу әз — әнәфәхәңәг, сидзәр.
Кәд сомыбон әрвон тыхты тәрхонәй
Дәүән кәрон әрцәудзәни, уәд чи дән?
Уәд сай фурды мә нау кәны дәлдон,
Аәмә мын фехъус, дун-дуне, мә хъәр:
«Нә удуидаг, наә фарны хъәләс, не 'взаг,
Куы раңауәм гадзрахатәй дәуыл,
Сәумәйә мын фыццаг фембәләг «байрай,
Мәхи 'фсымәр!» куы наә ракәна арфә, —
Аәмәхсәвәджы бахуыссәд наә артձәст!»
Уадз, макуы фенон уарзт әмә җәнцой,
Цъәх уалдзәг әмә арвәрон сәузәрин,
Уәеддәр мә хус, мә сай дзулы къәбәр
Нә баивдзынән исказъ хорыл — никәд!
Мә удән ды йә сусәг уарзт дә, йе 'нцой,
Йә адджын хойраг, ирд райсом, цъәх уалдзәг.
Әнә дәу ын наә уыдзәни дзәнәт,
Нә уыдзәни! Уәләрвты дәр! Зәххыл дәр!

Владимир Короткевич,
белорусаг поэт

НАЦИЙЫ ФАРН¹

Адәймаджы цәрәгойтәй хицән кәнынц әртәе хъуыдаджы: әвзаг, зарәг, әмәе зәрдым дарыны хъомыс. Әвәдза, ацы әртәе миниуәджы әмдыхәй күү рәзиккөй әмәе ма сын дин йәе рухсәй ахъязгәнәг күү уаид! Уәд уд күүд әнәениз уаид.

Нацийән йәе фарн сты йе 'хсаджын уд, бәлвырд нысанмәе арәзт бәллиц, авналәнтәе цас амонынц, уымай дәр уәлдәр әмәе дардәр агәпп кәныны ныфс әмәе хъомыс. Цард уәлахизхәссәг у удвидары фәрцы – тасын дә кәнынц, фәләе ды наә тасыс, фәлдахынц дә, фәләе ды наә фәлдәхыс әмәе суанг фәстәмәе цәугәйә дәр дә фәндагәй иуварс наә хизыс.

Дә цәстытыл ауайын кән ахәм ныв. Кәңзыдәр мыггаг йәе нацийыл йәе къүх систа әмәе әндәр уидәгтыл йәхи бабаста.

Уәд фыццаг фәлтәр фесафы йе 'взаг. Баззайынц ма зарәг әмәе мысинәгтә.

Дыккаг фәлтәр фесафы зарәг. Баззайынц ма мысинәгтә.

Әртүккаг фәлтәрмәе мысинәгтә дәр нал ахәццә вәййынц.

Әртахгай, къаннәг әртахгай сәфын байдайы әвзаджы әнәкәрон денджыз.

Аскъууынц, гәбазгай бавәййынц зарәдҗы аләмәттәг әндәхтә.

Арты уыраугә әвзәгтыл сауәвзалы әмәе әртхутәг фестынц мысинәгтә.

Радыгай фәхъәуынц адәм әмәе сәе мыггаг сыскъуыйы.

Әвзаг у нацийы удыхос, әвдадз.

Зарәг у әвзаджы цәстырухс, цәрәццаг әй чи кәны, ахәм тых.

Мысинәгтә – әрвгәрәттә, наци йәе ивгъуыд заманты сгуыхтыты уәхсчытыл ләугәйә кәмәе тырны, ахәм бәллиццаг фидән.

Әртәе къабузы, әртәе уидаджы, әртәе тыхы цәдис... Әрдзы дәр афтәе у: удәгасәй баззайыныл тох, фәуәлахиз уәвүйни хъомыс әмәе састы бынаты баззайыны тас адәймагән раттынц ныфс, цәмәй ахуыр кәна, фәлтәра. Нә алыварс цы бәләстә ис, уыдоммә-ма акәс, цәвиттон, наә цәст әрәвәрәм тулдзыл. Әртәе ахсджиагдәр уидагәй иу, мәр арф чи айгәрды, уый күү

¹ Мыкуыргонд цәуы цыбыртәгондәй.

баруайа, уәд уыңырынчын уидаджы фәзындысты, әңгәстің кәй нә уыны, ахәм хъәндилтә. Уыңырынчын байдайы уәләмә әмә әгъатырәй әмпулы, бәласы цъарәй зәнджы 'хсән цы сойджен хай ис, уый. Хъәндилтә 'фсадыл әфтү әмә бәласы хъәдвыид фестын кәнырыг, афтәмәй схәцца вәййи цъупмә. Уад әмә зилгәдымгәтән сәттын чи нә күымдта, арвы цәфтән, хуры уыраугә тынтән чи фәрәзта, уыңы пәләхсар, хәрзконд әмә домбай тулдзән йә бон ницыуал вәййи йәхи буары сәвзәргә мидбәлләхән.

Зыд әмә кәрәф әрдонг та зәнджы цардәгас хай уидәгтәй цъупмә баңарағтыд кәны, стәй әнә холыйә аzzайы әмә әрләууы. Сыхаг бәласмә бахизын йә бон нәу. Уымән әмә уыңы әмбәхст тых у әрмәстдәр уәләмә әфсәрынхъом, стәй, кәй рынчын уидаджы сәвзәрд, әрмәстдәр уыңы бәласы цъупмә. Тәссаг әрдонг хизы хәрдмә, бәласы буарыл зыхъхыртә-гәмттә ныуудзы, афтәмәй, стәй та... стәй та йә барәнәбары дәләмә хизын бахъәуы әмә уым, бындағын әрфиты, фәстагмә йә мәләт ссары.

Афтә кәеддәры цардцыбәл, әвзыгъд, уонәхсар тулдз йә хъарутәй бавдәлон вәййи, цадәггай афәлдәхы, бамбийы, рыг фесты, әрмәст ма ләппин тулдзытән хъацәнән фәбәззы.

Раст ахәм фыдәвзарәнтә байиафынц нацитә әмә адәмтә дәр, царды зилдухәнты куы бахауынц, уәд: әддагон тыхтимә хәңгәйә фәлтәрынц, кәнынц удвидардәр, фәразондәр. Фәлә дә ахсажиагдәр уидаг куы сләмәгъ уа әмә дәхи буары, дәхи организмы чырәгтәй искәңдәри мидынаг куы райгуыра, хәрдмә әмә фәрсмә ләгәрдын куы байдайа, уәд ын җавәр-фәндү тәссаг хәңгәрләрзы бон дәр ницыуал бауырдан...

Сә уидәгтә кәмән фәцуудыдтой, уыңы адәмтән дәр цымә сә тохы ныфс, сә цәркеси хъомыс афтә не смәлләг вәййи? Әнусты рәхисын дә цәст куы ахәссай, уәд, әвәдза, адәмты историйи цынахуызан диссәгтә уыди! Алы дуг дәр сын сә разы әрәвәрли ног уавәртә, әрызгындын сыл, ныронг кәй нәма фендин, ахәм бәлләхтә... Әмә мах зонәм, әвирхъяу тых-фәлварәнты фәстә-иу фервәзынәнхъәл кәмән нал уыдыстәм, ахәм адәмтә-иу ногай сә къахыл кәй сләууудысты, уый. Фәлә зонәм ахәмты дәр, сә хъомыс наем әнусон кәмән касти, фәлә әвиппайды чи баңарағтыд.

Зәххон царды хъазән митән кәрон нәй, әмә алцы дәр

аразгæ у Сфæлдисæгæй. Фесæфынц паддзахæдтæ. Змистæ сæ бынæттæ ивынц. Денджызтæ сæ былгæрæттæ ныуудзынц. Пехуымпарты раивынц æндæртæ, æртыты судзынц чингуытæ. Зынг æмæ Доны цæдисæй чи равзæрд, уыцы цардæн кæрон æрцæуы Зынг æмæ Доны æнахъинон тыхмитæй... æмæ та ссудзы царды хъомыс, ногæй райгуырынц адæм. Фæлæ, оххай, царды хъазт æгæрон нæу. Хъуыраны сурæ «Сыгъдæггæнæн» куы бакастæн, уæд æваст фæудаист дæн, ныккærзыдтон: «Адæмтæй алкæцыйæн дæр ис бæлвырд рæстæг. Сæ рад куы 'рхæццæ уа, уæд сын иу исдуг дæр размæ азмæлыны хъомыс нал уыдзæни, стæй сæхи фæстæмæ айсын дæр нал бафæраздзысты».

Фæлæ уый афтæ нае амоны æмæ, чи ахуыссы, уыцы стъалыйæ куыд ницыуал аззайы, афтæ алцы дæр зыбыты æвæд фæуыдзæни. Хъуыраны искæцы сурæйы хъуамæ æнæмæнг уа ахæм æвæджиау ай ат (уац), адæймаджы зæрдæмæ ныфсы рухс чи бауадза. Йарæбби! (О, Дунедарæг Бæрзонд Хуыцау!).

*Марсель Гареев,
тæтæйраг фыссæг.*

ЛИТЕРАТУРДАЙЫ ФАРСТАТӘ

АЛБОРТЫ Тамарә

ФОЛЬКЛОР АЕМӘ ӘГЪДАУ БУЛКЪАТЫ МИХАЛЫ РОМАН «НАРТЫ СОСЛАНЫ ӘВДӘМ БАЛЦ»-Ы

Ирон литература үә равзәрдәй фәстәмә әнгом баст у адәмон сфаәлдыстадимә. Фольклор нын әвдиси нә рагфыдәлты цардыуаг, атъдәуттә әмә зондахаст, рәстәджы ивәнтә әмә историон цаутә. Уынаем дзы әнусты дәргъы фәлтәрты сагъастә әмә бәллицтә. «Фольклор у царды нывәфтыд истори, — зәгъы Джыккайты Шамил. — Иры фыдәлтәм нә уыд фысгә истори, фәлә нын фольклор у ахъаззаг историон әәрмәг, уый нын бакәны әнусты дуәрттә, срухс кәнен ивгъуыд заманты талынг къуымтә, әмә раргом вәййынц сәе сусәгдзинәдтә»¹.

Фольклор уыд ирон литература үә равзәрән суадәттән сә сәйрагдәртәй иу. Адәмон сфаәлдыстадән ис әнусон традицитә, уыдон сты стыр ахъаз литература үә рәзтән. Нә фысаджытән фольклорон әәрмәг зәрөнд никуы уыд. Адәмон сфаәлдыстады хәзнадонәй истой сюжеттә дәр, фәлгонңтә дәр, идеятае дәр, аивадон нывгәнән фәрәзтә дәр. Стыр ахъаз сын фәәци адәмы цард, зәрдәйы уаг әмә психолори бәстондәр әмә арфдәр бамбарынән.

Адәмон сфаәлдыстады бындурыл ныффыстой сә зынгонд уацмистә Хетағкаты Къоста, Гәдиаты Секъя, Къубалты Алыксандр, Брытъиаты Елбыздыхъо, Барахъты Гино, Малиты Геуәрги, Нигер әмә бирә әндәртә.

Ирон фольклоры тәккә сәйрагдәр әмә ахсажиагдәр хәзнасты Нарты каджытә. Уыдон әнгом баст сты нә рагфыдәлты цардыуаг әмә историимә. Эпосы бындурыл фыст әрцыд бирә аивадон уацмистә (Туаты Дауыт — «Нарты Сырдон», Джусойты Нафи — «Сырдоны җәссыгтә», Булкъаты Михал — «Нарты Сосланы әвдәм балц», Хуыгаты Сергей — «Нарты Фарнәг»).

Булкъаты Михалы роман «Нарты Сосланы әвдәм балц»-ын

¹Джыккайты III. Ф. Ныхасы фарн. Зонадон уацтә әмә эссе. Дзәуджыхъәу, 1996, 17 ф.

дәр йә мидис нывәст у Нарты эпосы мотивтәй әмә нә адәмы ивгъуыц историон цаутәй. Йә архайджытә сты нәртон гүшпүрсартә әмә фольклорон зарджыты хъайтартә: Тлаттаты Чермен (феодалон дуджы минәвар) әмә Алыккаты Хазби (XIX әнусы национ сәрибарыл тохы хъайтар).

Михалы уацмыс кәєсгәйә, нә разы цардәгасәй әмә әххәстәй систы нәртон дуне, йә адәм, сә цардәвәрд, се 'гъдәуттә, сә характеристә. Автор бәстон зоны нә адәмы дзых-әйдзургә сфаелдыстад, фыдаелты рәсугъд әгъдәуттә, нә эпос. Романы ирдәй зыны алы фәлтәрты ёңгом бастдзинад, сә туг, сә зәрдәты әмә сә зондахасты иудзинад. «Иу фәкастәй романы нәртон дунейы царды ныв уынәм, — фыссы Джусойты Нафи, — фәлә дзы аәцәгәй та дзырд Ҽауы нырыккон адәймаджы аәхсәндзарды ахсдиагдәр проблемәтыл»². Михалы роман «Нарты Сосланы әевдәм балц» фыст у нә дунейы цардыл, кәд Сослан эпикон хъайтар у, уәддәр.

Нарты кадджыты архайд Ҽауы сәрәй кәронмә уәләуон дунейы. Нәртон гүшпүрсартә Ҽарынц Стыр Хуыщауы фәндәй сә раттәг зәххыл әмә сә «арв нәрын нә уәнды, мәргтәе сә сәрты атәхын, знат ныббырын», сты әнәрцәф адәм. Михалы уацмысы архайд райдайы, Нарты сәфтыл цалдәр әнусы куы рацәуы, уәд. Дәллаг дунейы, Баастыры бәсты, райгас кодта автор нәртон гүшпүрсарты. Әмә мәнә нәрәмон Сослан фәраст үә әевдәм балцы, үе 'нәзонгә Әртыккаг дунемә. Зәххон адәмән сә дунейы рәэты символ — Хурзәрин — адәмты иумәйаг мад — баҳаудта сау тыхты уацары.

«Хуры сәфт» кәнә «хуры скъәфты» мифтә арах сты алы адәмты дзырдаивады Зәгъәм, сербтәм ис, хуры дәлимон аскъәфта, зәгъгә, ахәм аргъяу. Хуыщау парвыста архангел Михаилы әмә уый фервәзын кодта дәлимонты къухәй Хуры. Булкъаты Михалы романы Хызы фырт Челәхсәртәг дәр дәлимонты ардыдәй әәрбасайдта йәхимә Хурзәрины әмә үә рәхысбастәй дары, адәймаг әмә дәлимоны әмцәдисы бындурыл чи сырәзт, уыцы Әртыккаг дунейы, әмә Сослан Баастыры ныхасәй араст и Хурзәрины сәрыл тохмә. Йемә ис Тлаттаты хъәбатыр Чермен. Ам фыссәг равдыста нәртон ләдҗы характер әмә удыхъәд.

² Джусойты Нафи. Нәрәмон романтик: зынглонд фыссәг Булкъаты Михалы райгүрдым сәххәст 75 азы. "Рәстдзинад", 2003, 25 декабрь.

Сослан, цалынмæ Чермены хъару æмæ арæхстдзинадæй нæ бавзэрста, уæдмæ нæ разы кодта йемæ ацæуыныл. Нарты кадджыты Уырызмæгмæ əнæном лæппу куы бадзуры, уæд ын Сатана зæгъы: «Лæгай, дæ зæронд сær хъазинаг сси — дуармæ дæ иу əнæнтыист лæппу, саргыы гоппæй зынгæ дæр нæ кæны, ахæм, агуры æмæ дæ хоны стæры»³. Нæртон адæм бæлцуаты ىыдысты сæхи æмсæр хъаруджын хæстонтимæ.

Михал йæ уацмысы æвдисы æртæ дунейы. Нæ фыдæлты мифон таурæгтæм гæсгæ дуне у æртæ фæлтæрæй арæст: ис ын уæллаг, астæуккаг æмæ дæллаг фæлтæртæ. Нымæц æртæ ىы быннат ахста скифты дунеæмбарынады æмæ тыгъады, уый тыххæй Д. С. Раевский зæгъы: «...обозначая средствами разных кодов одну и ту же структурную конфигурацию, в основе которой лежит представление о трехчленном по вертикали строении мироздания, отражают различные аспекты характерной для скифской культуры модели мира»⁴. Нарты кадджыты дæр нæртон мыгæгтæ уыдисты æртæ, сæ фæткъуы давынмæ дæр сын ىыдысты æртæ æхсинæджы. Батырадзыл Хуыцау æрæппæрста æртæ цæссыдджы.

Нымæц æртæйæн стыр нысаниуæг ис ирон адæмы царды, уæлларвон нысаниуæг ын ис бирæ динты. Абон махæн нæ фынг у æртæкъахыг. Äртæ кæрдзынæй арæм Хуыцауы ном.

Булкъаты Михалы романы Äртыккаг дунейы нæ нымайынц бонтæ, мæйтæ, афæдзтæ, нæ хынцынц рæстæг. Ацы дуне у авторы фантазийы æрхъуыды. Ам Хызы фырт Челæхсæртæг æмæ дæлимонты паддзах Дзæцъу сæ иумæйаг цæдисы кусынц ног фæлтæр сֆæлдисыныл. Уыдон аразынц ног хицæуттæ æмæ уыдонæн бæззон «программæ». Адæймаг хъуамæ схицæн уа йæ зæххон æууæлтæй: фесафа йæ зæрдæйы æнкъарæнтæ, мауал зона хæстæгдзинад, æмгар æмæ знат, хорз æмæ æвзæр, уарзт æмæ фыдæх, цæмæй йæ сæры мауал «змæлой хъуыдыйы маргджын кæлмитæ». Ам адæймаджы рафæлдисæг у æхсыры цад, йæ зонд — дуне саразджыты «программæ». Алæмæты æхсыры цад у авторы æвæджиауы хъуыдыйы фæстиуæг. Йæ символон нысаниуæг — мидисджын, хигъæдон, кæд фольклорон бындурыл əнцайы, уæддæр. Аргъæутты алæмæты æхсыры цады йæхи чи ныннайы, уый бынтон əндæр хуыз райсы: зæронды авд хатты ногдæр кæны, рынчыны та авд хатты əнæнizдæр. Нарты адæмæн сæ Ныхасы лæууы

³ Нарты кадджытæ. Орджоникидзе, 1975, 54 ф.

⁴ Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры. М., 1985, 27 ф.

Фыдрохгәнән цъәх дур. Мәстджын ләг рацәуы әмә дурыл «дәлгоммә ныххүиссы», афтәмәй дзы къорд рәстәг ферох вәййи йә масть. Фыдрохгәнән предметтә ис әндәр адәмты фольклоры дәр, зәгъәм, уырысмә ис «трава забвения». Грекъаг мифологийи рохәфтауәг зәд Летайы ном. Мәрдты Бәсты цы дон хәссы, уымәй башуазәггәй-иу ферох йә раздәры цард. Уымә гәстәг фәзәгъынц «кануло в Лету», ома зыйбыты рох фәци. Афтә Михалы Әхсирлы цады ахсджаиг миниуәт дәр у адәймаджы зондыл мәрдyroх әфтауын, йә хъуыдыйы йын, цымы тынг амондажын у, ахәм әңкъарәнтә әвзәрын кәннын.

Челәхсәртәджы Әртыккаг дунемә әрәмбырд сты Ирыстоны алы фәлтәртәй минәвәрттә: Хурзәрины фәдым әрбафтыдысты мифон герой Сослан әмә историон адәймаг Тлаттаты Чермен. «Әнәсәттонты къуымы» хъизәмар кәннынц хъобайнаң ләппу әмә Нарты урсзачье Уырызмағ. Ам алкәмән дәр ис әндәр ном. Әртыккаг дунейы хища әмә саразег Ләгъыз — Челәхсәртәг, Әртыккаг дунейы изәрдион хъәбултә Сантар — Әхсәртәг, Дзоко — Хәмыц, Дзорс — Батрадз, Цәнди — Хъаныхъуаты Гәбәт әмә иннәтә. Әртыккаг дунейы ләттадгәнджытә гуыргә наә ракәннынц фәлә «равзәрынц» Челәхсәртәг әмә Дзәңгъуы фәндөнәй. Дәлимон әмә адәймаджы әмщәдис фехәлдтой афонты ‘хсән бастдзинад. А бәсты цәрджытә нал зонынц, «знон», «абон» әмә «райсом» цы сты, уый. Әртыккаг дунейы рәстәг нылгаппәлгай, амард.

Адәмон сфаелдыстады ис «Әвыдывыдоны рәстәджы таурәгъ». Адәм куы фервәэтысты уышы рәстәггәй, уәд та сфәнд кодтой ног әгъяду сәвәрын: «Фараастсәрон уәййиджы бынаты сәвәрдтой уәйыг, авдсәрон уәййиджы бынаты сәвәрдтой карус әлдар, аәртәсәрон уәййиджы бынаты та сәвәрдтой ченджыхъул. Хәйрәдҗыты бынаты та әвәрд аәрцыйсты базаргәнджытә, сәрыйхәецджытә»⁵. Михалы романы ис арф философон идея, баст у рәстәджы аәгәрон цыдимә. Фыссәг иу тохы быдыры баиу кодта реалон адәймаг Тлаттаты Чермены әмә мифон хъайтар Сосланы. Чермен у ивгъуыд рәстәггәй наә абоны цардмә хид Сослан Әртыккаг дунейы паддзахы фәлгонцы базоны Хызы фырт Челәхсәртәджы, Черменмә та йә фыдыфсымәр Даккойы хуызән кәссы. Цымә йәм махәй исчи куы бакәси, уәд уый та кәй фенид?

Михалы хъайтарты кәрәдзиуыл бәттынц иумәйаг бәллицтә:

⁵ Ирон таурәгътә. Орджоникидзе, 1989, 41 ф.

адәмән рұхс әмәе сәрибар әрхәссын. Сә удыхъәд у иухуызон, хайджын сты иумәйаг миниуджытәй: ләтдзинадәй, хъәбатырдзинадәй, сәрибармә тырнына. Абон на царды сәйрагдәр цы у, уый сәраппонд тох кәннымә разәнгард кәнның романы хъайтартә — Сослан әмәе Чермен.

Әртыккаг дуне нын на зәрдил аәләууын кәнны ныртақкәйи әрхәссын, хайджын сты иумәйаг миниуджытәй: ләтдзинадәй, хъәбатырдзинадәй, сәрибармә тырнына. Абон на царды сәйрагдәр цы у, уый сәраппонд тох кәннымә разәнгард кәнның романы хъайтартә — Сослан әмәе Чермен.

«Иугәр наем а бәстүл зәрдәрис чырикувдыхытә нал ис, уәд мәрдты бәстәм хъуамә фәсидәм, цәмәй сә ингәнты къәйтә стоной Тлаттаты Чермен, Къоста, Алыккаты Хазби, Секъя, Кодзырты Таймураз, Дриаты Антон, Нарты Сырдон әмәе радтой фәлмәст адәмән әңцой әрхәссын...». Фыссәг сагъас кәнны, йә зәрдәр иссы әнахуыр рыстәй: кәм ис адәмә ‘фармәй хайджын адәймаг, кәм сты кәддәры наәргә намыс әмәе ләджы хуызән ләг, кәм ис кәддәры наәртон заман, кәм сты на Иры цытдыхын хъәбултә?»

Михал йә уацмысы уәрәх әмәе әххәстәй әвдисы адәмон уырнынәйтә. Мәрдты бәстүл — Барастыры дунейи — ис әвәрд «әнус-әнусты дәргүз» фәтк әмәе ағъда. Ам алчидәр йә быннат ссары, уәләуыл куыд әрхәссын — Барастыры дунейи — ис әвәрд «әнус-әнусты дәргүз» фәтк әмәе ағъда. Ам алчидәр йә быннат ссары, уәләуыл куыд әрхәссын — Барастыры дунейи — ис әвәрд «әнус-әнусты дәргүз» фәтк әмәе ағъда. Романы авторы хъуыздымә гәсгәе наәртон адәм сә ныйярәт зәххыл фәцардысты рәстәй, кәрәдзий уарзгәйә. Уыдисты хъәбатыр, әнаәсәттон, әнәрцәф адәм. Әмә сын уымә гәсгәе Мәрдты бәстүл схай кодта Дзәнәт. Эпос на сусәг кәнны йә геройты сусәгдзинәйтә. Сослан уыд дурәйгуырд ағъатыр хәстон. Йә тых әмәе йын хъару кәм на фәфаг кәнны, уым йә хотых скәнни хин әмәе кәлән. Эпос ын не ’мбәхсү йә фәуддзаг әүүәлтә: уый у тыхләт, кәрзмаст йә хотых — хин.

Уацмысы Сослан хайджын нау ацы миниуджытәй, ишпәрд у йә фәуддзаг әүүәлтәй. Йә бәх әмәе Сатанайы әххуысәй хәңзы Әртыккаг дунейи минаевәртты ныхмә. Нә бары йә мыггаджы бафхәрәг знәгтән — дәлимонтән, «Челәхсәртәг ме знаг у, фәлә йә кәд уызы дәлимонтә сә куыройы аәрыссадтой, уәд уый дәр баринаг нау». Сатанайы цыргъзонд-иу Нарты адәмәни иу әмәе дыууә хатты на фервәзын кодта тыхст рәстәдҗыты. Зондәй Сатанайы кәм на бафарстаиккой, иу ахәм зынгә хъуыддаг дәр Нарт на кодтой.

Уацмысы Сатанайән йәхи на уынәм, фәлә йын йә хъәләс хъусының Сослан әмәе Чермен. Сатанайы әрмәст Сослан на хоны Нана, фәлә Чермен дәр.

Нә фыдәлты рәсугъд әгъдәуттә уацмысы әвдист әрцидис-
ты бирәвәрсыгәй әмә хуызджынәй. Ис сын хицән поэтикон
функциятә әмә аивадон нысаниуәг. Сослан уәлахизәй
әрбаздәхт Мәрдты бәстәм, фәлә диссаг: «А-иннәтә цыфән-
ды фәүәнт, фәлә Уырызмәг әмә Хәмыйң та ңы фесты әмә йә
размә Җәмәннә ракәссын! Дәләссыхмә зынгтур нә аңың әмә
йын фәндагыл нә ахуыссыд, мыйяг! Дәлимонтәм баләбурдта,
стыр хәс бағыста әмә уырдыгәй әрбаздәхтис!» Уымән тых-
сы Барастыр дәр әмә йын зәгъы: «Афтә әнхъялыс, рох фәдә
әмә, дә размә әрдүйы хиды онг сгуы әмә нуазәнимә бацә-
уын кәй хъуыдис, уый нә зыдтон!» Афтә домы адәмон әгъдау.
Хәстәй уәлахизәй әрбаздәхәг бәгъятырән нәртон адәм
ләвәрдтой кады нуазән. Афтә уыд сикифаг күлтүрәйы дәр.

Ам Сослан йә хъәбатырдзинадәй фәзминағ у иннә
фәсивәдән дәр. Уый бабырста дәлимонтәм әмә сә йә хистәр-
ты мәстыйтә райста.

Ирон царды стыр кад әмә ахадынәзинад уыди Сафайы
рәхысән. Уый уыди уаз әмә табуйаг. Челәхсәртәг йә мәнгард
фәнд сәххәст қәнүны сәраппонд Сафайы рәхыс әрцауын-
дзы мәсүдҗы: «Уадз әмә әмьирәй ләууа әмә йә мидәг әнус-
әнус хорхоса ныссәла, Җәмәй Хурзәрин афтә фенхъәла,
Сафайы рәхысән хиңау нал ис, әмә йә хиңауы бынысәфтыл
кәууы, зәгъгә». Афтәмәй автор әвдисы Челәхсәртәдҗы ниц-
әйаг удысконд. Йә адәймагон миниуджытә ауәй кодта дәли-
мопты паддзах Дзәңгүйән. Рәхыс рафтауын артдәстәй —
уый у әппәтү стырдәр зианы нысан. Арәхстджынәй йә рав-
дыста Брытъиаты Елбыздыхъо йә драмә «Хазби»-йы.

Нәртон адәммә бәрzonд әвәрд уыд түг-стәт зонын. Нарты
Үәрхәдҗы әхсәнни хъомгәс куы скәнүнц, уәд йә байзәдда-
дҗы базоны дардмә сә къахы хъәрәй. «Нарты Сосланы әвдәм
балц»-ы Әхсәртәг йә цардәй ахицән әрыгонәй. Ныр Әртүк-
каг дунейи сәмбәлд йә фаззон фырттимә. Зәххон дунейи сын
сә райгуырд нә базыдта, фәлә ам куыдәр әхсәры ңады
кәләнтәй схицән, афтә йәм сәзырда фыдәлты түджы хъәләс.

Афтәмәй Михал йә романы равдыста нәртон адәмы алыш-
вәрсыгәй. Әртүккаг дуне у авторы әвәджиауы сфералдыста-
дон әрхъуыды. Йә къухы бафтыр Әртүккаг дуне әмә абони
әхсәннадон царды әмакастытә равдисин.

ЛИВАД, КУЛЬТУРӘ

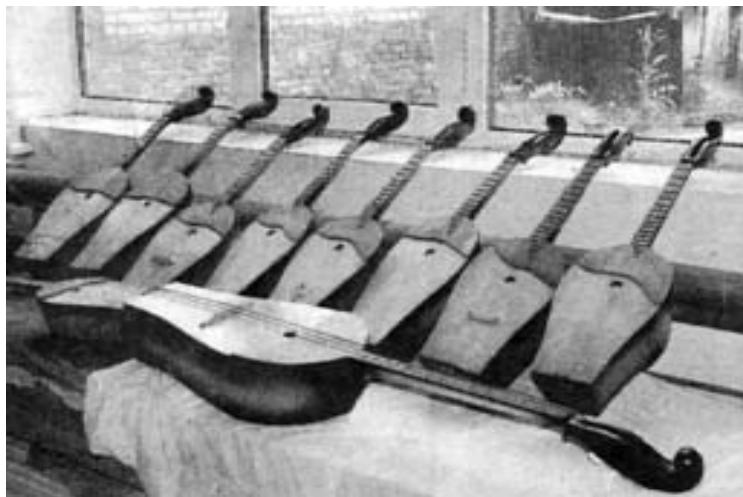
Ацы къамы уынут дзәуджыхъәуккаг Моруаты Сосланы. У юрист. Бирә азты дәргүз бакуыста республикәйи Мидхъуыддәгты министрады. Ныртәккә у пенсионер, фәләй йә зәрдә әңцад бадын нә комы. Рагәй фәстәмә йәм уыд иу бәллиц: Страдиварийи дәсныйад кәй хоныңц, уый сусәгдзинад раиртасын. Әмә кәсын байдыдта алыхуыzon чингүйтә — фәндиртә аразәг цавәр хъәдимә әмә күнд фәархайы, уыдәттә базонынаң бирә рәстәг әмә хъарутә хардз кәнын баһъуыд. Әппын-фәстаг иж къухы бафтыди дала-фәндир саразын. Ацы рагон ирон уадынгарз (афтә хуыдта музыкалон инструмент зынгә композитор Кокойты Тәтәрхъан — кәс ын йә уац «Max дуджы» 1971 азы 3-аг номыры) адәмәй рох кәнын байдыдта, әмә йын ног цард раттыны хәс йәхимә райста Сослан. Әххуис ын кәныңц кадәг-тәндҗытә Хыыргъаты Габо, Әхполәтты Георги әмә музыкәйи ахуыргәнәг, РЦИ — Аланийи адәммон уадынгәрзты паддзахадон оркестры солист Ходы Олег.

«Нә зәрды ис дала-фәндирәй цәгъддҗыты оркестр саразын, — зәгъы Сослан. — Әнусты дәргъы ирон адәм кәй аддҗын зәлтәм хъуыстай, уышы әмбисонды фәндир хъуамә рохуаты ма баззайя».

Фәндиртәй уәлдай ма Сослан аразы бәгәнен-нуазән кәхцытә. Ие 'рдәгарәзт кәхцытә йын уынут къамы.

Моурауты Сослан.

Сосланы конд дала-фәндыштә.

Кадæггæнæг Іхполæтты Георги.

Ходы Олег.

Кадæггæнæг Хыргъаты Габо.

Цъары фәрстыл:

2. *Аффати. Гипс.*
3. *Амазонкæ. Хъæд.*
4. *Маргъ. Хъæд.*

* * *

Өөхнический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Зайра КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы әрмæг рацæуа, уымæй әндær мыхуырон оргæн куы пайды кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ җæуы, уыдан редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и обæественно-политический журнал “Мах дуг”

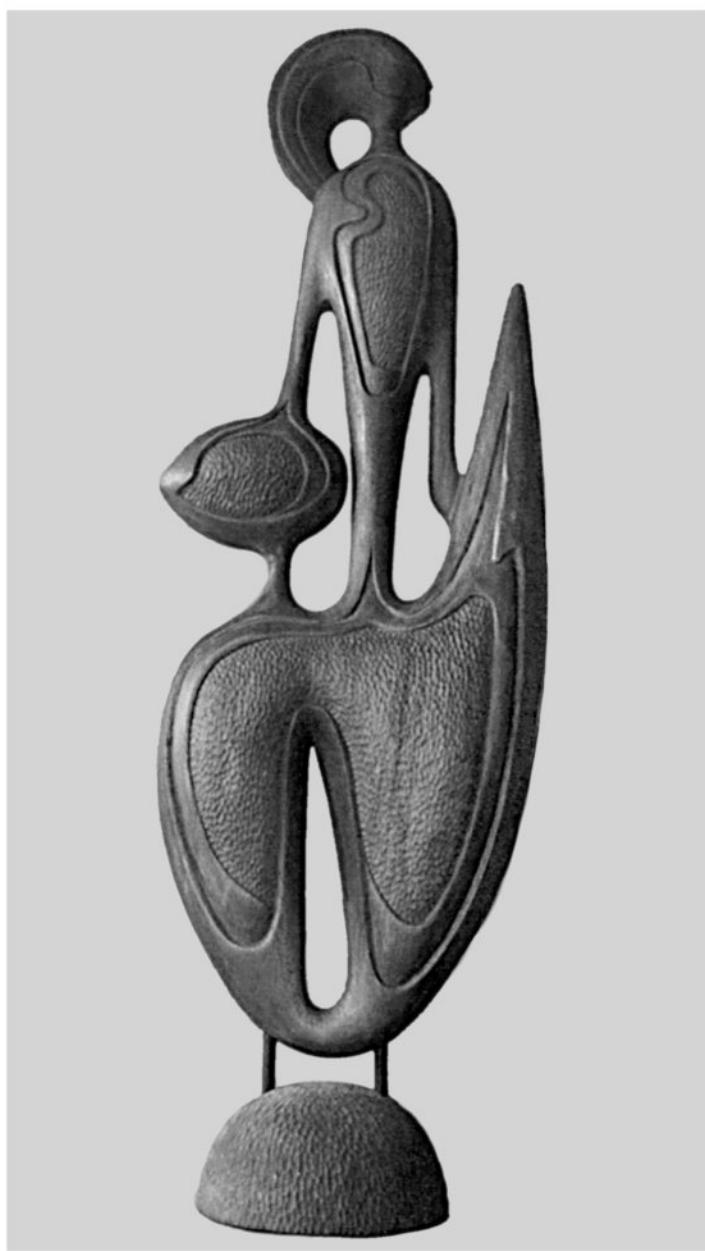
Подписано к печати 02.02.09. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myz1. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,3. Учетно-изд. л. 7,78.
Тираж 1800 экз. Заказ № 1179. Цена свободная.

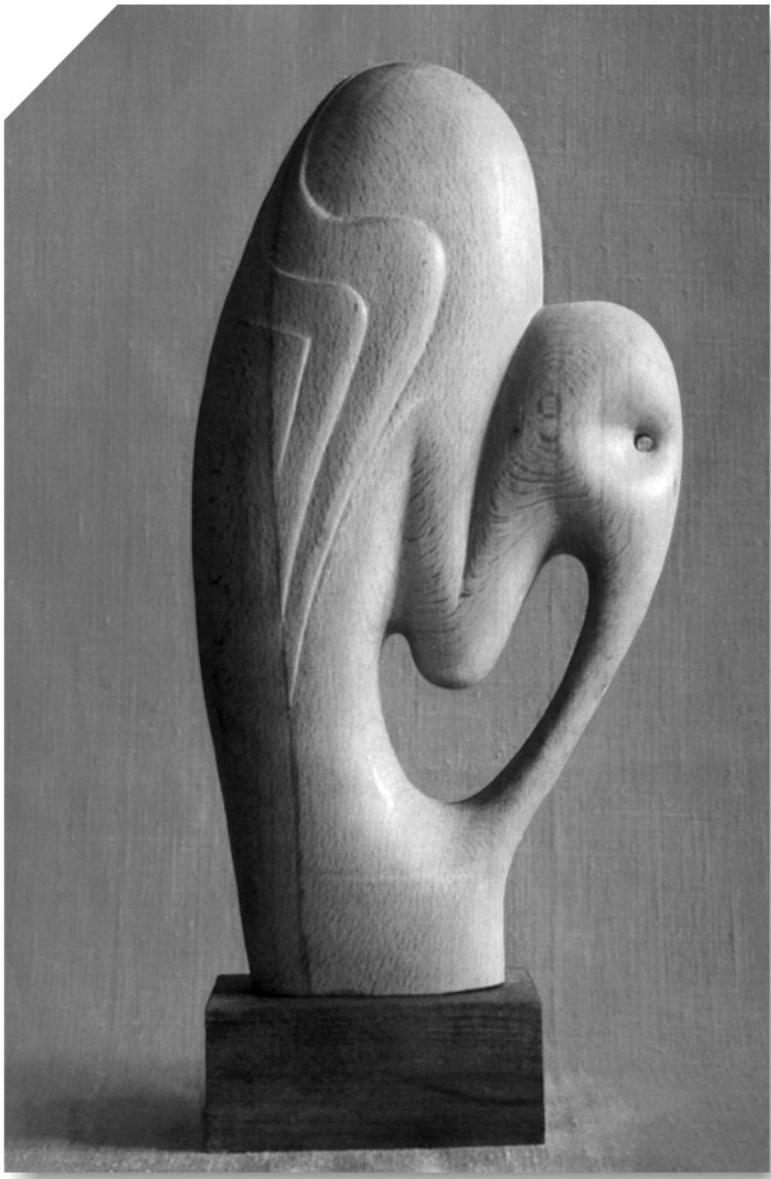
Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.

Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Индекс 73247